

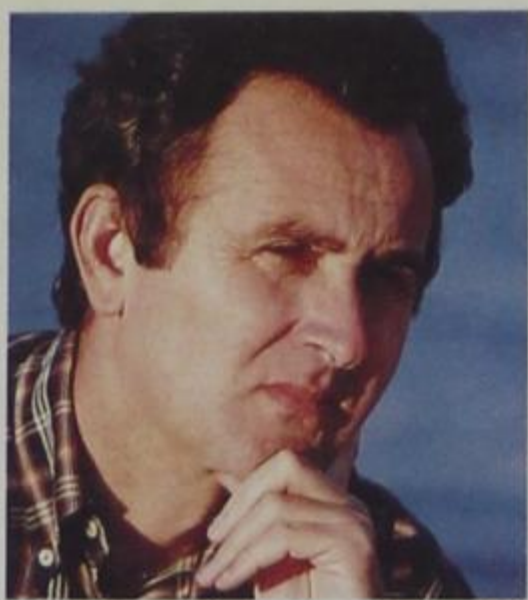

ΘΩΜΑΣ Σ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ

Η άγνωστη ρωμιοσύνη

λαϊκός πολιτισμός και παράδοση στη Βόρειο Ήπειρο

τροχαλία

Ο Θωμάς Στεργιόπουλος γεννήθηκε το 1951 στο χωριό Γράβα της Βορείου Ηπείρου. Σπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιο των Τιράνων.

Από νωρίς ασχολήθηκε με τα γράμματα. Τα πρώτα του βιβλία εκδόθηκαν στην πατρίδα του. Είναι τρεις ποιητικές συλλογές: «Το τραγούδι της γενέτειράς μου», «Οι άνθρωποι που αγάπησα», «Το ποτάμι της αγάπης». Απέδωσε επίσης στην ελληνική γλώσσα τους Αλβανούς ποιητές Φατός Αράπη και Ισμαήλ Κανταρέ.

Γραπτά του βρίσκονται διάσπαρτα στις ελληνόφωνες εφημερίδες «Λαϊκό Βήμα» και «Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα» που βγαίνουν στη Βόρειο Ηπειρο.

Στο επίκεντρο του συγγραφικού του έργου του βρίσκεται ο τόπος, ο λαϊκός πολιτισμός, η παράδοση και η ιδιομορφία του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού.

Καρπός πολύχρονου μόχθου είναι το έργο του «Η Άγνωστη Ρωμιοσύνη», απ' το οποίο το πρώτο βιβλίο παρουσιάζεται από τις εκδόσεις μας.

Από το 1991 εργάζεται ως ιατρός στην Ελλάδα.

Το 1995 εκδόθηκε το βιβλίο του «Καρδάμυλα, ένα κατάρτι της Ελλάδας».

Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗ

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΠΟ ΔΕΛΤΙΚΕ

ΘΩΜΑΣ Σ. ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΑΓΝΩΣΤΗ ΡΩΜΙΟΣΥΝΗ

Λαϊκός πολιτισμός και παράδοση
στη **Βόρειο Ήπειρο**

* ΣΥΛΛΟΓΗ *
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΠΡΙΩΝΗ
ΔΩΡΘΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΛΛΟΓΟ
ΚΑΣΤΑΝΙΑΝΗΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 56240
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 22/6/2015
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.

τροχαλία

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

© Εκδόσεις ΤΡΟΧΑΛΙΑ
Γρ. Τρουφάκος & ΣΙΑ Ε.Ε.
Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 1997
ISBN: 960-7022-89-0

Εξώφυλλο: Γιάννης Καρλόπουλος
Διόρθωση - Επιμέλεια κειμένου: Ρούλα Κωνσταντίνου
Σελιδοποίηση: ΤΡΟΧΑΛΙΑ
Μοντάζ - Εκτύπωση: ΕΚΤΥΠΟΝ ΕΠΕ
Βιβλιοδεσία: Π. Ροδόπουλος - Θ. Ηλιόπουλος Ο.Ε.

Κεντρική διάθεση: Εκδόσεις Τροχαλία
Γριβαίων 5, 106 80 Αθήνα - Τηλ.: 364 6426, Fax: 362 1932

Στους τυραγνισμένους πατεράδες και μανάδες
μας, που κρύβουν στην ψυχή τους την κιβωτό
της Ρωμιοσύνης, στη Βόρειο Ήπειρο.

Με ευλάβεια και αγάπη το αφιερώνω

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Περιεχόμενα

Δυο λόγια για τον αναγνώστη	11
Ο θρύλος του Αγίου Κοσμά στη λαογραφία της Βορείου Ηπείρου	15
Δέλβινο, η πόλη που δεν υπάρχει πια (Σελίδες απ' το παλιό Δέλβινο)	27
Το δελβινιώτικο παζάρι	30
Μια μοσχοβολημένη βραδιά στους Αγίους Σαράντα	32
Το δελβινιώτικο καρναβάλι	34
Το γαϊτανάκι	36
Οι λαϊκές εκδρομές	40
Η εποποιία του '40 στη λαογραφία του βορειοηπειρώτικου ελληνισμού	43
Ο κόσμος της Δερόπολης	63
Ξεφυλλίζοντας το βιβλίο της λαοσοφίας	75
Μικρό ελεγείο για το σιοτωμένο πανηγύρι του χωριού μου	89
Τα δροβιανίτικα πηγάδια	99
Λαογραφία και κλήρος στη Βόρειο Ήπειρο	107
Τα αγιασμένα εργαστήρια του ψωμιού	121
Ο Χαλασμός	135
Η κοιλάδα των θρύλων	145
Το τραγούδι των τοπωνυμιών	157

Οι φωτογράφοι της Γριάζανης	163
Τα οχυρά της λαογραφίας	171

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Δυο λόγια για τον αναγνώστη

Αυτά τα γραπτά δεν είναι τωρινά. Γράφτηκαν σε δύσκολους καιρούς. Στα χρόνια της ολικής αμφισβήτησης του τόπου μας και του λαού μας. Περισσότερο από κάθε άλλον την αμφισβήτηση αυτή τη ζούσαμε εμείς, οι διανοούμενοι του ελληνισμού της Αλβανίας.

Αποκομμένοι και αγνοημένοι απ' τον εθνικό κορμό, μ' έναν περίγυρο που αμφισβητούσε ακόμα κι αυτό το χώμα και τις πέτρες κάτω απ' τα πόδια μας, δίχως ένα ελληνικό βιβλίο στα χέρια, αισθανόμασταν έναν αόρατο κλοιό να μας σφίγγει και τον αγέρα να αραιώνεται γύρω μας. Όλα, γλώσσα, παράδοση, λαϊκός πολιτισμός, ιστορία, που κρατούσαν ζωντανή την ελληνική ψυχή αυτού του τόπου, κάλπαζαν προς τη λήθη και τον αφανισμό.

Μέσα σε αυτή την πνευματική και πολιτιστική ομηρία, ζητούσαμε μια διέξοδο. Η γενιά μου ζούσε μια βαθιά κρίση ταυτότητας. Τι είμαστε επιτέλους; ρωτούσαμε ένας τον άλλον. Τι πρέπει να κάνουμε για να κρατηθούμε σ' αυτόν τον κατήφορο και τον αφανισμό; Πώς μπορούμε να βοηθήσουμε για τη διάσωση της ελληνικής ψυχής αυτού του τόπου;

Έτσι, από μια εσωτερική επιταγή, στραφήκαμε προς τον πραγματικό φορέα της ιστορίας, του λαϊκού πολιτισμού, της παράδοσής μας: προς τον λαό μας. Ήταν μια επιστροφή στις ρίζες.

Όμορφα, ακούραστα χρόνια της νιότης. Χρόνια των ονείρων και της πίστης. Παίρναμε σβάρνα τα χωριά της ελληνικής μειονότητας απ' το Πογόφι στη Δερόπολη, απ' τα Βουρκοχώρια στα Ριζά. Περπατούσαμε τον τόπο μας. Ήταν σαν να τον ανα-

καλύπταμε και πάλι απ' την αρχή. Κι αυτός ο τόπος, ο μικρός, αποδείχτηκε πως ήταν πιο μεγάλος, πιο πλατύς. Είχε μια άλλη, αόρατη διάσταση, που δεν τη λείει η γεωγραφία. Είχε μια άλλη φωνή, που την άκουγες μόνο αν ακουμπούσες τ' αυτί σου πάνω στα στήθια του. Βούταγε το χέρι βαθιά στη μνήμη και την ψυχή του ο λαός μας, όπως στα παλιά σεντούκια των γιαγιάδων, και μας χάριζε φλουριά και αστραφτερά πετράδια, πότε ένα παλιό τραγούδι της πίκρας και της λεβεντιάς, μια σοφή κι ακριβοζυγιασμένη κουβέντα, ένα παραμύθι, κι άλλοτε το όνειρο μιας λαϊκής φορεσιάς...

Και το ταξίδι αυτό κράτησε χρόνια.

Και άστραψε φως και αρχίσαμε να γνωρίζουμε τον εαυτό μας.

Και η συγκομιδή; Πλούσια.

Ήταν μια άγνωστη και λησμονημένη Ρωμιοσύνη, που έβγαίνε στο φως. Μας μεθούσε. Και μας χάριζε την προσδοκία πως τίποτα δεν είχε χαθεί για πάντα. Μα, πάνω απ' όλα, ήταν η αποκάλυψη πως ο μικρός μας τόπος είχε μια αυτάρκεια, ένα δικό του βαθύριζο λαϊκό πολιτισμό, μια δική του παράδοση καθαρά ελληνική, που αναίρουσε κάθε αμφισβήτηση. Ήταν σαν νάχαν γίνει όλα εδώ πάνω, τραγούδια, θρύλοι, παραμύθια, τοπωνυμίες, γι' αυτόν τον δύσκολο καιρό.

Κανένας μας δεν ήταν λαογράφος. Ήμασταν όμως ερωτευμένοι με την παράδοση, τον λαϊκό πολιτισμό. Τον τόπο μας.

Σαν οι παλιοί μαστόροι που φτάναν φορτωμένοι σφυριά, βαριές και μυστριά, που μόνοι τους άνοιγαν τα θεμέλια, βγάζαν την πέτρα, την πελεκούσαν, και την κουβαλούσαν οι ίδιοι, που μόνοι τους χτίζαν τα σπίτια, απ' τα θεμέλια στη σκεπή, μένοντας εκεί μήνες, χρόνια, έτσι που κάθε καινούργιο σπίτι νάχει κάτι απ' την ψυχή τους, να το πονάν και να καυχούνται γι' αυτό, αφήνοντας πάνω στα πράκια και τις εξώπορτες τα ονόματά τους. Έτσι, σαν οι παλιοί μαστόροι των χωριών μας, δουλεύαμε κι εμείς. Δίχως βοηθήματα, οδηγούς και βιβλιοθήκες.

Τα μόνα μας εφόδια, η αγάπη, η υπομονή μας, και αυτή η λαϊκή μνήμη, η φοβισμένη, η κλεισμένη στον εαυτό της που τριγυρνούσαμε χρόνια σαν της Ωριάς το Κάστρο.

Απ' αυτήν την άποψη, τα γραπτά είναι κι ένα είδος βιογραφίας και φανέρωση μιας ηθικής στάσης, απέναντι στον τόπο και το λαό μας, στα δέσκα χρόνια. Μια σεμνή επιβεβαίωση του χρέους μου. Δεν γνωρίζω όμως αν είναι χρήσιμα και επίκαιρα σήμερα, που τόσα πράγματα έχουν αλλάξει.

Σήμερα ο ελληνισμός της Αλβανίας βρίσκεται σε ένα μεγάλο σταυροδρόμι. Τα πυκνοκατοικημένα χωριά μας αποδεκατίστηκαν. Οι πνευματικές δυνάμεις του τόπου μας σκόρπισαν και αφανίστηκαν στη βιοπάλη και τον αγώνα για επιβίωση. Δεν υπάρχει κοινή μοίρα για το λαό μας, κάτι που μας κρατούσε ενωμένους στο παρελθόν. Ο τόπος άδειασε και στη θέση του αναδύεται ένα τοπίο ερήμωσης. Στην όψη του πιάνεται η καρδιά μου. Κι ένα βασανιστικό ερώτημα ανεβαίνει από μέσα μου: Τι οφείλουν τα βιβλία, την ώρα που χάνεται ένας ελληνισμός που κρατήθηκε με τα δόντια στα χώματα αυτά, τρεις χιλιάδες χρόνια;

Μέσα στην καταστροφή που συντελείται, ο κίνδυνος του αφανισμού της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και της παράδοσης διαγράφεται πιο απειλητικός από κάθε άλλη φορά. Απ' τη σκοπιά αυτή, βιβλία που καταγράφουν την εθνική μας κληρονομιά δεν παύουν να είναι χρήσιμα και επίκαιρα. Με αυτή την προσδοκία, βάζω το βιβλίο αυτό, πούναι καρπός αγάπης, στα χέρια του Έλληνα αναγνώστη όπου κι αν βρίσκεται.

Χρόνια συνεχίζοντας την καταγραφή για τη χαμένη κι άγνωστη Ρωμισύνη, τον βορειοηπειρώτικο ελληνισμό, ένιωσα κι εγώ κάτι απ' την τραγική επίγνωση του Έλληνα Γιώργου Σεφέρη, που μισό αιώνα πριν έγραφε στα ημερολόγιά του:

“Η Ελλάδα γίνεται δευτερεύουσα υπόθεση, όταν συλλογιστεί κανείς την μοίρα του ελληνισμού”. Κι ένα γνήσιο κομμάτι ελ-

ληνισμού βρίσκεται, εδώ στα χώματα αυτά. Αν εξαιρέσουμε το νησί της Αφροδίτης, είναι ο μοναδικός ίσως ελληνισμός έξω απ' τα ελλαδικά σύνορα, που επιμένει να ζει στα πανάρχαια χώματά του. Ίσως κι ο τελευταίος.

Θωμάς Στεργιόπουλος

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Ο θρύλος του Αγίου Κοσμά στη λαογραφία της Βορείου Ηπείρου

Απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, κανένας άνθρωπος δεν σημάδεψε τόσο βαθιά τη μνήμη της Βορείου Ηπείρου, όσο ο Κοσμάς ο Αιτωλός. Το πέρασμά του απ' τα χωριά της Βορείου Ηπείρου, ελληνικά και αλβανικά, είναι από κείνα τα ανεξίτηλα γεγονότα, που οι γενιές άφησαν παρακαταθήκη ιερή, η μια στην άλλη, έτσι που σήμερα, διακόσια χρόνια απ' το θάνατό του, ο προφήτης του χριστιανισμού στη Βόρειο Ήπειρο να είναι μια ζωντανή παρουσία.

Ο αποστολικός του λόγος, τα κηρύγματα, οι προφητείες, οι πέτρες που κάθισε, τα δέντρα που ακούμπησε να ξεποστάσει, τα σπίτια που μπήκε, οι δρόμοι που περπάτησε, οι βρύσες και τα πηγάδια που ξεδίψασε, οι χειρονομίες του, οι ευχές και οι κατάρες, οι τόποι που κήρυξε, έχουν υφάνει έναν ατελείωτο θρύλο. Έναν θρύλο που κανένας ήρωας δεν μπόρεσε να φτιάξει. Είναι ο μεγάλος θρύλος του Αγίου Κοσμά. Ο άνθρωπος που θ' αναλάμβανε να περπατήσει στα χνάρια του, εκείνος που θα τολμούσε να περάσει το φωτεινό μονοπάτι της μνήμης του, που ξετυλίγεται σε εκατοντάδες χωριά και πόλεις της Βορείου Ηπείρου, θα βρισκόταν μπροστά σε μια έκπληξη: Το ταξίδι αυτό θα του έβαζε μπροστά έναν χοντρό τόμο από μνήμες, θρύλους και προφητείες που θα ξεπερνούσαν πολύ τη γνωστή βιβλιογραφία που άνθρωποι των γραμμάτων, ιστορικοί και κληρικοί έχουν συνθέσει για τον μάρτυρα της χριστιανοσύνης.

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός είναι μια φυσική ύπαρξη στη Βόρειο Ήπειρο, όπως τα κακοτράχαλα βουνά της, τα γάργαρα ποτάμια, οι κλεισούρες και οι κάμποι της. Ο χρόνος δεν τον αγγίζει,

όπως δεν αγγίζει τα φυσικά φαινόμενα. Δεν έχει ανάγκη από κανέναν ιστορικό και από καμιά προπαγάνδα για να επιβιώσει.

Η επικράτηση και η διαχρονικότητά του έχουν ένα μεγάλο μυστικό πούναι γραμμένο με το αίμα της καρδιά του και σμιλεμένο πάνω στο τραχύ τοπίο της Βορείου Ηπείρου, εκεί όπου κονταροχτυπήθηκαν θανάσιμα το Μισοφέγγαρο και ο Σταυρός.

Τα λόγια, οι προφητείες του είναι ένα σημείο αναφοράς, ένας ιστορικός και φιλοσοφικός κώδικας, που εδώ και διακόσια χρόνια δεν έπαψε να ξεφυλλίζει και να συμβουλεύεται ο τυραγνισμένος λαός μας.

Θυμάμαι τους γερόντους του χωριού μου, ν' ανταμώνουν τα βράδια σε μια μυσταγωγική σύναξη για να διαβάσουν τη φυλλάδα του Αγίου Κοσμά. Ο τόπος μας βρισκόταν σε απόγνωση. Σαν να μην έφτανε η οικονομική εξαθλίωση, πάνω στην ώρα ήρθε και η καταστροφή της παράδοσης. Γκρεμισμένες εκκλησίες, χορταριασμένα χοροστάσια, παπαδες ξυρισμένοι. Και τα πολυβολεία να ζώνουν τα σπίτια μας, να σφίγγουν τον τόπο σαν θηλιά.

Πόσο θα κρατήσει ακόμα το κακό; Τι λέει ο Άγιος Κοσμάς; Πότε θ' αλλάξει η κατάσταση;

Και ο άγιος των φτωχών και των τυραγνισμένων απαντούσε:

- Ή τ' αλόγα στ' αλώνι ή τα βόδια στο χωράφι.

Κρυβέντιαζαν για τον "μεγάλο" ηγέτη που έκανε λιθοσωριά τις όμορφες εκκλησίες μας, ξεφυλλίζαν τη φυλλάδα και σιγομουρμούριζαν:

- Ο Άγιος Κοσμάς δεν δέχτηκε να περάσει απ' τ' Αργυρόκαστρο. Γιατί; τον ρώτησαν οι πιστοί που τον συνόδευαν. Και τότε εκείνος σήκωσε το χέρι του προς την πέτρινη πόλη που ακουμπάει στο Πλατοβούνι και είπε:

- Εδώ, σ' αυτήν την πόλη, μια μέρα θα γεννηθεί ο Αντίχριστος! Νάτος ο Αντίχριστος! Πέτρα πάνω στην πέτρα δεν άφησε, έλεγαν, και τα πρόσωπά τους φωτίζονταν από μια εσωτερι-

κή φλόγα, που τους χάριζε η επαλήθευση της προφητείας. Κι όχι μόνο τα εσωτερικά γεγονότα. Η φυλλάδα του Αγίου Κοσμά και οι προφητείες του είχαν ισχύ και διορατικότητα πάνω στην ψυχή του λαού μας και για τις κοσμογονικές αλλαγές που συνέβαιναν στην εποχή μας. Ο άγριος συναγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων, οι θέρμες του εξοπλισμού, ο ψυχρός πόλεμος, όλο το φάσμα των πολιτικών γεγονότων στην υφήλιο, περνούσε μέσα απ' τον διορατικό λόγο του Αγίου Κοσμά και οι άνθρωποι προσπαθούσαν να βγάλουν κρίση.

- Ποιος θα σώσει τον κόσμο που βαδίζει προς μια νέα καταστροφή; ρωτούσαν.

Και ο Άγιος Κοσμάς είχε έτοιμη την απάντηση: Ο κόσμος θα σωθεί από έναν άνθρωπο που θα είναι σηματοδεδεμένος στο κούτελο.

Και ξαφνικά, νάτος ο άνθρωπος του εικοστού αιώνα, που έδωσε τέλος στον ψυχρό πόλεμο: ο Μιχαήλ Γκορμπατσώφ, ο άνθρωπος με το σημάδι στο κούτελο!

Το τέλος της κόκκινης δικτατορίας στην Αλβανία επιβεβαίω-νε ακόμα μια φορά τις προφητείες του Αγίου Κοσμά.

Θυμάμαι τον Δεκέμβρη του '90. Το τσαλαπάτημα των συρματοπλεγμάτων και τη μεγάλη φυγή Αλβανών κι Ελλήνων προς την Ελλάδα, τον έξω κόσμο. Ήταν μια βιβλική έξοδος ενός ολόκληρου λαού. Εκατοντάδες βαφτίζονταν, χιλιάδες φεύγανε, δεκάδες χάνονταν στα χιόνια και τις κακουχίες, πνίγονταν, πέφταν στη θάλασσα σκαρφαλωμένοι στα καράβια, στις σχεδίες.

- Τι είναι αυτός ο χαλασμός; ρωτούσαν οι πατεράδες μας και ο Άγιος Κοσμάς απαντούσε:

- Ένα δόγμα θα χαθεί, ένα θα βαφτισθεί κι ένα θα φύγει.

Έρημα και μπραχτισμένα τα χωριά μας, η μοναξιά και το κλάμα πλάκωναν πιο πολύ κι απ' τη φτώχεια την ψυχή των μονάδων και των γυναικών. Μονάχα λίγοι ανήμποροι και πι-

κραμένοι γερόντοι είχαν μείνει στα χωριά και τον τόπο μας. Η μεγάλη κάθοδος προς την Ελλάδα συνεχιζόταν μέρα - νύχτα. Ποιος μπορούσε να δώσει μια απάντηση σε αυτόν τον νέο ξεριζωμό του ελληνισμού;

Και ο Άγιος Κοσμάς απαντούσε:

- Θάρθει μια μέρα που οι γυναίκες θα βγουν και θα ρωτήσουν:
«Δέντρο μωρέ δέντρο, είδες κάναν άντρα;»

Η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης στην Αλβανία, μετά την πτώση της κόκκινης δικτατορίας, η μαζική φυγή προς τα λιμάνια και η ακυβερνησία που ακολούθησε, βύθισαν τον τόπο σε μια νέα πρωτοφανή φτώχεια και απόγνωση. Δεν μπορώ να ξεχάσω τα λόγια ενός γέροντα απ' τη Νότια Αλβανία:

- Μην απορείτε για την κατάντια μας, είπε. Την έχει προφητέψει ο Άγιος Κοσμάς. Σ' αυτόν τον τόπο, είπε, μια μέρα θα τινάξει ο διάβολος το τραπέζομάντηλο!

Διακόσια ολόκληρα χρόνια ο Κοσμάς ο Αιτωλός δεν έπαψε να είναι ο φιλόσοφος του αλύτρωτου ελληνισμού στη Βόρειο Ήπειρο. Οι προφητείες του, εκείνο το "ποθούμενο", που το λέγαν οι πατεράδες μας και νιώθαν να σκιρτάει το κορμί τους από κρυφή λαχτάρα κι ελπίδα, έχουν κάτι απ' τον θρύλο του Μαρμαρωμένου Βασιλιά, και μια προγνωστική δύναμη που δεν εξαντλείται εύκολα, για όσον καιρό η μοίρα αυτού του τόπου συνεχίζει να είναι άχαρη και ο λαός μας να βρίσκεται σε σταυροδρόμι.

Εκείνο που ξαφνιάζει και μας κάνει να πιστεύουμε πως οι προφητείες και τα κηρύγματα του Αγίου Κοσμά είναι πιο πολλά και πιο ποικίλα απ' αυτά που γνωρίζουμε, είναι η προσαρμογή του στις νέες καταστάσεις, η άμεση ανταπόκριση του λόγου του στους σύγχρονους καιρούς.

Ανάμεσα στο λαό μας και τον Άγιο Κοσμά, εδώ και δύο αιώνες, συνεχίζεται ένας διάλογος. Ο λαός ρωτάει και ο προφήτης της Βορείου Ηπείρου απαντάει, καθησυχάζει. Μέσα στην πλη-

θώρα των προφητειών και των αποκρίσεων βρίσκεται μια ψυχική επικοινωνία, ένα πάρε-δώσε του λαού μας με τον Άγιο Κοσμά, που επιβεβαιώνει ότι δεν υπάρχουν πια σύνορα ανάμεσα στον θρύλο και την πραγματικότητα.

Τα αίτια αυτής της άμεσης ανταπόκρισης είναι βαθιά και ξεκινούν απ' το εθνικό μνημονικό και την ιστορική μοίρα του λαού μας, εκφραστής του οποίου είναι ο Κοσμάς ο Αιτωλός. Αν θα ανιχνεύαμε αυτούς τους δεσμούς, θα τραβούσαμε μακριά. Σκοπός μας είναι να προβάλλουμε άγνωστες πτυχές απ' τον θρύλο του Αγίου Κοσμά.

Σεμνή προσφορά και ευλάβεια στη μνήμη του διαφωτιστή και Άγιου της χριστιανοσύνης, χάρη στον οποίο ένα μεγάλο τμήμα της Βορείου Ηπείρου δεν αλλοιώθηκε θρησκευτικά, είναι κι η δική μας καταγραφή, στα χωριά Χάλιο, Μουρσί, Σοπίκι και Νίβιτσα.¹

Θ' αρχίσουμε απ' του Χάλιου.² Είναι ένα Βουρκοχώρι³ που διακρίνεται για το βουκολικό θρύλο του στο παρελθόν. Τι κι αν δεν είχε βουνά και βοσκοτόπια, οι ράχες του ασπρολογούσαν απ' τα πρόβατα. Και όλο αυξάναν τα κοπάδια με τα ζωντανά κι όλο πρόκοβαν. Τον περασμένο αιώνα, ζωοκλέφτες απ' τη Λαπουργιά⁴ που κάναν επιδρομές στα Βουρκοχώρια λήστεψαν το κοπάδι του Χαλιώτη βοσκού πούχε γίνει τσέλιγκας: Του Μήτρου Παπά. Ένα δημοτικό τραγούδι, πασίγνωστο στον τόπο μας, δεν καταγράφει μόνο τη συμφορά, αλλά απηχεί και το βουκολικό θρύλο του Χαλιού:

1. Τα χωριά Σοπίκι, Μουρσί και Νίβιτσα, είναι αλφανόφωνα χωριά με χριστιανικό πληθυσμό.

2. Χάλιο: ελληνικό χωριό στη Β. Ήπειρο.

3. Βουρκοχώρια: Ο Βούρκος είναι πεδιάδα όπου βρίσκονται πάνω από 20 ελληνικά χωριά.

4. Λαπουργιά: Ορεινή περιοχή στην Νότια Αλβανία που κατοικείται από βοσκούς.

Μπήκαν κλέφτες στον Καλιά,
καημένε Μήτρο Παπά.
Πήρανε τα πρόβατα.
Χίλια πρόβατα σωστά,
πεντακόσια γιδερά.
Εβδομήντα δυο τραγιά,
δέκα σκύλους με ζιντζιά,¹
τα κουδούνια βρονταριά...

Αν ρωτήσεις όμως πώς έγινε και πρόκοψε το βιο στο καμποχώρι αυτό, θα βρεθείς μπροστά στο θαυματουργό λόγο του Αγίου Κοσμά.

Η είδηση που έφτασε στο χωριό τους ο Άγιος Κοσμάς χαροποίησε τους κατοίκους του Χάλιου. Σύσσωμοι βγήκαν και τον υποδέχτηκαν. Τον φιλοξένησαν, τον περιέβαλαν με αγάπη και σεβασμό. Και ο Άγιος Κοσμάς έδωσε μια μεγάλη ευχή:

- Το βιο να μην λείψει ποτέ απ' το χωριό σας. Γεμάτες νά-
ναι οι ράχες και οι πλαγιές πρόβατα κι αρνιά. Και η ευχή του
καρποφόρησε.

Τα ζωντανά αύξησαν γρήγορα στου Χάλιου, μήτε αρρώστιες
και άλλα κακά τ' άγγιζαν. Στον τόπο που ο Άγιος Κοσμάς
στάθηκε και ευλόγησε το χωριό, οι Χαλιώτες χτίσαν εικόνη-
σμα.

Κιήταν πολλά τα πρόβατα! Περνοδιαβαίνουν μπροστά στο ει-
κόνημα, που είχαν τάξει στον Άγιο, πρωί κι απόβραδο σωστό
μελίσσι. Είναι ευλογημένο απ' τον Άγιο Κοσμά, το χωριό μας!
λένε χαμογελώντας οι Χαλιώτες γερόντοι.

Αυτή η εξάρτηση της ευημερίας και της προκοπής των χω-
ριών μας απ' τα λόγια και τις ευλογίες του Αγίου Κοσμά, όπως
αποδεικνύεται απ' τη λαϊκή μνήμη, πρέπει νάχει παίξει σπου-
δαίο ρόλο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Μέσα στην οικονομι-

1. Ζιντζιά: λέξη τουρκικής προέλευσης σημαίνει αλυσίδες.

κή απόγνωση, που ζούσε ο τόπος, τις θεομηνίες, τα χαράτσια, που τσάκιζαν τον υπαίθριο πληθυσμό, ο ελπιδοφόρος λόγος του Κοσμά του Αιτωλού στόχευε να κρατήσει τον τόπο απ' την κατηφοριά και τον αφανισμό.

Πέρα απ' την τόνωση της ηθικής και θρησκευτικής πίστης του βορειοηπειρωτικού λαού, οι ευλογίες και οι ευχές για την ευημερία των χωριών μας, δίνουν μια άλλη διάσταση της προσωπικότητας του Κοσμά Αιτωλού. Εκείνη του γνώστη της οικονομικής κατάστασης του τόπου μας, των κινδύνων που τον απειλούσαν.

Τη διάσταση αυτή, που προβάλλει σαν κόκκινη κλωστή στα λόγια και τις προφητείες του Αγίου Κοσμά, θα τη συναντήσουμε και σε άλλα χωριά, αλβανικά κι ελληνικά.

Ενσάρκωση του λόγου και των ευλογιών του, το αλβανόφωνο χωριό Μουρσί. Πλουσιότερο χωριό δύσκολα βρίσκει κανείς στη Βόρειο Ήπειρο. Όλα άφθονα τάχει. Νερά, όσντρα, ριζιά, καλαμπόκια, ψάρια, λεμονοπορτόκαλα.

Κι εδώ ο λαός μας πιστεύει πως ο λόγος του Αγίου Κοσμά, έπαιξε θαυματουργό ρόλο. Αν πιάσεις κουβέντα με τους μουρσιώτες θα σου πούνε πως το χωριό τους είναι ευλογημένο απ' τον Άγιο Κοσμά.

... Έφτασε στο Μουρσί ο Άγιος Κοσμάς και κάθισε να ξεκουραστεί κάτω από έναν φτελιά. Εκεί, τον βρήκαν οι Μουρσιώτες. Τον πήρα στα σπίτια τους, τον φίλεψαν, άκουσαν τα λόγια του, τον συμπάθησαν. Και ο Άγιος σήκωσε το χέρι κατά το Μουρσί κι έδωσε την ευχή:

- Ετούτο το χωριό του κόσμου τα καλά νάχει! Και οι Μουρσιώτες, που είδαν τα λόγια του να γίνονται πραγματικότητα, τίμησαν τον Άγιο. Στο μεσοχώρι τού χτίσαν μεγάλη εκκλησία. Την εκκλησία του Αγίου Κοσμά. Ένα άλλο σημάδι ευγνωμοσύνης για την ευημερία που χάρισε στο Μουρσί είναι η διαιώνιση του ονόματος του Αγίου. Διακόσια χρόνια απ' το πέρασμά

του ως σήμερα, οι Μουρσιώτες συνεχίζουν να κρατάν το όνομα του Αγίου σαν το πιο αγαπημένο. Το δίνουν στα παιδιά τους, για νάναι καλότυχα.

Μια άλλη διάσταση του λόγου του Αγίου Κοσμά είναι εκείνη της καταδίκης, του αφορισμού. Αυτή την αφοριστική δύναμή του συναντήσαμε στο χωριό Σοπίκι.

Οι Τζολέοι, γνωστή οικογένεια στο χωριό, δεν πρόκοβαν. Ζωντανό δεν βέλαζε στο μαντρί τους. Γίδια δεν μπορούσαν να κρατήσουν. Ψοφούσαν. Πέντε έξι γενιές που αποπειράθηκαν να αποκτήσουν ζωντανά, δεν τα κατάφεραν. Τα παίρνανε, τα καλοκρατούσανε και κείνα ψοφούσαν, χάνονταν δίχως να καταλάβουν το γιατί. Κι όχι μόνο το βιο. Οι Τζολέοι μ' ένα βελόνι στο χέρι γυρνούσαν από χωριό σε χωριό. Ραφτάδες ήταν...

Κι αυτή η αναποδιά, το κακορίζικο, που κυνηγούσε την οικογένεια των Τζολέων, αποδίδονταν στην κατάρα του Αγίου Κοσμά. Έτσι πιστεύουν οι Σοπικιώτες ακόμα σήμερα!

... Έφτασε λοιπόν στο Σοπίκι ο Άγιος Κοσμάς. Κάθισε στον ίσκιο μιας γκορτσιάς. Εκεί τον βρήκαν οι Τζολέοι. Καθώς τον είδαν φτωχοντυμένο, και ασκητικό, τον αποπήραν, τον γιουχάισαν. Και τότε ο Άγιος ξεστόμισε τη βαριά κατάρα:

- Προκοπή ποτέ να μη δείτε! Μ' ένα βελόνι στο χέρι να τριγυρνάτε από χωριό σε χωριό! Ζωντανό να μη βελάσει στο μαντρί σας!

Ήταν τόσο βαθιά η πεποίθηση πως τους κυνηγάει από γενιά σε γενιά η κατάρα του Αγίου Κοσμά, που οι άνθρωποι άρχισαν να νιώθουν κάτι σαν πεπρωμένο στη ζωή τους.

Όλες οι προσπάθειες της οικογένειας στα μετέπειτα χρόνια ήταν να περάσει αυτό τον αφορισμό. Και μόνο μετά από επτά γενιές οι Τζολέοι μπόρεσαν να πιαστούν από ζωντανά, ν' αποκτήσουν βιο. Κι αυτό έγινε στη δεκαετία του εξήντα. Έτσι λένε ακόμα σήμερα οι Σοπικιώτες...

Πέρα απ' την προφητική δύναμη του λόγου του Αγίου Κοσμά,

οι κατάρες και οι ευχές που καταγράφονται και σε άλλα χωριά, όπως στα Καλύβια, τη Γριάζανη, λειτουργούσαν σαν ένα είδος ηθικού κώδικα για τον λαό μας, που διδασκόταν πως το καλό και το κακό έχουν ένα τίμημα στη ζωή. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός ζητούσε με τα κηρύγματά του να διαμορφώσει μια κοινωνία που να στηρίζεται πάνω σε ηθικές αξίες και στον ανθρωπισμό.

Η μαρτυρία που φέρνει η λαϊκή παράδοση απ' το πέρασμα του Αγίου Κοσμά στο αλβανόφωνο χωριό Νίβιτσα είναι αξιοσημείωτη για δύο λόγους: Πρώτο γιατί περιέχει πληροφορίες για το περιεχόμενο των κηρυγμάτων του. Δεύτερο και σημαντικό:

Για πρώτη φορά, το πέρασμα του Κοσμά του Αιτωλού στη Βόρειο Ήπειρο διατυπώνεται σε έμμετρο λόγο, σ' ένα δημοτικό τραγούδι.

Ο Άγιος Κοσμάς έφτασε στη Νίβιτσα και, καθώς ήταν καλοκαίρι, χτύπησε την πόρτα του Ντουκ Λιάσκα και ζήτησε νερό.

Δεν του δώσανε. Τους καταράστηκε βαριά. Η οικογένεια αυτή είχε αλλεπάλληλους θανάτους, από γενιά σε γενιά, και παραλίγο να σβήσει.

Ο Άγιος Κοσμάς, πικραμένος, τράβηξε πιο πέρα. Αυτή τη φορά χτύπησε στην πόρτα των Θωμαγκίνηδων. Αντί για νερό του πρόσφεραν ξινόγαλο. Και ο Άγιος ευχήθηκε:

- Βρύση γάναι τα καλά στο σπίτι σας!

Και η ευχή έπιασε και ρίζωσε. Οι Θωμαγκίνηδες στη Νίβιτσα ήταν οικογένεια με ευημερία, πρόβατα και δέντρα.

Η παράδοση λέει πως ο Άγιος Κοσμάς έκανε μια ακόμα χειρονομία καταδίκης στο σπίτι που αρνήθηκε να του δώσει νερό: Σήκωσε το χέρι του κι ακούμπησε πάνω στην εξώπορτα δύο δάχτυλα λέγοντας:

- Δύο στάχυα στάρι νάχετε όλη σας τη ζωή!

Ανεξίτηλο σημάδι απ' το πέρασμα του Αγίου Κοσμά απ' το χωριό Νίβιτσα είναι και το σκαλισμένο χέρι του που βρίσκεται ακόμα σήμερα στην εξώπορτα του Λάμπρου Ντούκα.

Και τώρα, το δημοτικό τραγούδι που η λαϊκή μούσα έπλεξε για να απαθανατίσει το πέρασμα του Αγίου Κοσμα απ' τη Νίβιτσα:

Ish Kozmai kur shkoi
Mbi Duk Laskai qendroi
Një herë uje i kerkoi.
Ndenji pakë e bisedoi
E pyeti dhe i deftoi
Kur do te vijë sosmoi
Kur të lozë astriakoi
Lope epela mos kerkoni
Po për kokë të veshtroni
Grurë mbi derë te viri
Tu riqet koka ta mirri.

Το αποδίδουμε στην ελληνική, ακολουθώντας την κατά λέξη μετάφραση:

Ο Κοσμάς ήταν που πέρασε
Στου Ντουκ Λιάσκα στάθηκε
Νερό του ζήτησε να πει.
Στου Ντουκ Λιάσκα μίλησε
Στάθηκε λίγο, τα είπανε.
Κείνος τον ρώτησε να μάθει
Πότε θάρθει η σωτηρία (το Ποθούμενο, του Αγίου Κοσμά)
Όταν θα κουνηθούν οι αυστριακοί
Γελάδες και φοράδες μη ζητάτε.
Για το κεφάλι να σκεφτείτε.
Βάλτε σιτάρι πάνω απ' την πόρτα
Να ξεραθούν τα στάχια, να το πάρτε...

Το τραγούδι αυτό λένε πως ήταν πιο μεγάλο, με μικρές παραλλαγές που δεν αλλάζουν τίποτα το σημαντικό στο μήνυμα που κουβαλάει.

Η σκλαβωμένη Ρωμισύνη και ολόκληρος ο βορειοηπειρώτι-

κος λαός θέλει να μάθει απ' τον Άγιο Κοσμά κάτι για τη μελλοντική του λύτρωση απ' τον βάρβαρο της Ασίας. Μέσα σε αυτά τα δισεκτα χρόνια, που καμιά ελπίδα δεν έφεγγε, στο πηχτό σκοτάδι της τουρκικής σκλαβιάς, ο Κοσμάς ο Αιτωλός, όπως και άλλοι διαφωτιστές του ελληνικού λαού και της χριστιανοσύνης, στρέφει το βλέμμα του προς τη χριστιανική Ευρώπη.

Είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς τις εκπλήξεις του ερευνητή που θα οδοιπορούσε πόλεις και χωριά της Βορείου Ηπείρου, εκεί που πάτησε το πόδι του απόστολου της χριστιανοσύνης, στα ζοφερά χρόνια της τουρκοκρατίας. Τότε που το ισλάμ πήγαινε να μπολιαστεί στη συνείδηση ενός λαού που ζούσε στην καρδιά της Ευρώπης.

Τα λόγια του Αγίου Κοσμά, και οι προσδοκίες που έσπερνε στις καρδιές των ραγιαδών είναι ένα ιερό χρέος που ο τόπος αυτός έχει απέναντι στον άνθρωπο που έβαλε τις πλάτες του για να τον κρατήσει στην κατηφόρα του εξισλαμισμού. Ακόμα δεν εκτιμήθηκε το μεγάλο αυτό έργο απ' την αλβανική ιστορία. Ελπίζουμε πως μια μέρα, όταν η χώρα αυτή θα πάψει να ταλαντεύεται ανάμεσα στην Ευρώπη και το Ισλάμ, να συλλάβει τις πραγματικές διαστάσεις του έργου του Κοσμά του Αιτωλού.

Όμως, ο λαός της Βορείου Ηπείρου διατηρεί απείραχτα απ' το χρόνο τη μνήμη του, το πέρασμά του. Κι όχι μόνο οι χριστιανοί. Στα εξισλαμισμένα χρόνια της Νότιας Αλβανίας, η μορφή του Αγίου Κοσμά έχει πάρει προφητικές διαστάσεις. Μπαμπά Τσομπάν, δηλαδή πατέρας ποιμενάρχης αποκαλείται ακόμα σήμερα απ' τους ηλικιωμένους λιάπηδες. Πώς μπορεί να μην υπάρχουν θρύλοι και λαογραφικές μαρτυρίες στο Μπεράτι, που οι Τούρκοι αποκεφάλισαν τον Άγιο Κοσμά; Πώς μπορεί να μην υπάρχουν θρύλοι στην περιοχή που τάφηκε το αποκεφαλισμένο κορμί του μάρτυρα; Εκεί που μέχρι σήμερα διατηρείται απείραχτο, σεβάσμιο το μνήμα του; Τα οστά του!

Σήμερα που η χριστιανική εκκλησία προσπαθεί να αναστήσει

το πληγωμένο φρόνημα του αλβανικού λαού, που ένας Αναστάσιος Γιανουλάτος, σαν άλλος Άγιος Κοσμάς, παλεύει με τις προκαταλήψεις και τα φαντάσματα που έρχονται απ' τη μακρινή νύχτα του Ισλάμ, που κράτησε πέντε αιώνες. Στην πατρίδα του Γεωργίου Καστριώτη, η μνήμη του Κοσμά του Αιτωλού είναι μια ελπίδα κι ένα φωτεινό ορόσημο. Τέτοιες πνευματικές γέφυρες με τον γείτονα αλβανικό λαό μόνο ο λαός μας μπορούσε να χτίσει.

Και ο Κοσμάς ο Αιτωλός, σαν πρωτομάστορας, έμεινε εκεί, στοιχειωμένος, για να στεριώσει το γεφύρι τις φιλίας ανάμεσα στους δύο λαούς που τόσα τους χώρισαν και τόσα τους ενώνουν. Αν οι δύο λαοί θα ζητούσαν να βρουν μια μορφή που να ενσαρκώνει τους δεσμούς τους, αυτή δεν θα ήταν άλλη απ' τον μάρτυρα της χριστιανοσύνης. Τον Κοσμά τον Αιτωλό. Τον Άγιο της Βορείου Ηπείρου!

Δέλβινο, η πόλη που δεν υπάρχει πια (Σελίδες απ' το παλιό Δέλβινο)

Αν θα ζητούσαμε στη Βόρειο Ήπειρο να βρούμε μια πόλη με ευδιάκριτα πάνω της τα σημάδια του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, αναμφισβήτητα αυτή θα ήταν το ιστορικό Δέλβινο. Όχι το σημερινό, το καταδικασμένο σε οικονομικό και πολιτιστικό μαρασμό. Το Δέλβινο που δεν το θέλει κανείς, μήτε οι ίδιοι οι κάτοικοί του. Που κάποτε το λαχταρούσαν, ονομάζοντάς το με κομπασμό Μικρό Παρίσι.

Αυτή η απρόσωπη και σκυθρωπή πόλη, που τίποτα δεν της έμεινε απ' την παλιά της αίγλη. Αυτή η πόλη, που οι περισσότεροι κάτοικοί της δεν είναι Δελβινιώτες, πριν από πενήντα χρόνια ήταν το σημαντικότερο οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της Βορείου Ηπείρου. Έλληνες και Αλβανοί εδώ ζούσαν σε μια αρμονική συμβίωση. Είχαν οι Αλβανοί την εξουσία. Όμως οι Έλληνες είχαν στα χέρια τους το εμπόριο, την οικονομική ζωή της πόλης. Το αληθινό στολίδι του Δέλβινου ήταν αναμφισβήτητα η χριστιανική συνοικία, η Λάκα. Η λαϊκή παράδοση είχε να λέει πως κάποτε, στις αρχές του αιώνα, ένας γερο - Λακιώτης πήγε και έζησε για λίγο καιρό στην Αθήνα, όπου εργάζονταν και πρόκοβαν τα παιδιά του. Στη γραφική συνοικία της Πλάκας, που είναι στους πρόποδες της Ακρόπολης. Δεν πέρασε πολύς καιρός και νάτος ένα πρωί ο γέρος, που πεθύμησε το Δέλβινο, ξαναγύρισε στη Λάκα. Οι γείτονες που τον είδαν τον ρώτησαν πώς συνέβη και άφησε την Αθήνα με την πολυτραγουδισμένη συνοικία και ξαναγύρισε στη γενέτειρά του. Και ο γέρος απάντησε με δύο λέξεις που έγιναν παροιμιακές στο στόμα των Δελβινιωτών: "Τι Πλάκα, τι Λάκα, το ίδιο είναι".

Όσο κι αν είναι υπερβολική η έκφραση αυτή, έχει όμως μια βαθιά πραγματικότητα, που σχετίζεται με τη γραφική και πανέμορφη αρχοντοσυνοικία του Δέλβινου.

Μ' όλη τη συρρίκνωση του ελληνικού στοιχείου στα χρόνια της τουρκοκρατίας, η παλιά αρχοντοσυνοικία είχε μπορέσει να επιζήσει, να ριζώσει και να ανθίσει, έτσι που να γίνει το καύχημα του Δέλβινου. Μεγάλα τριώροφα αρχοντικά, με σκαλιστά μπαλκόνια, καγκελωτές αυλές γεμάτες λουλούδια, περιβόλια ολάνθιστα και μοσχοβολιστά από λεμονάνθια κι αμυγδαλιές, ξανοίγονταν στα μάτια του επισκέπτη, γεμίζοντας την ψυχή του με μια πανδαισία χρωμάτων κι έναν αέρα ελληνικού λαϊκού πολιτισμού που επιβίωνε σε μια πόλη που ο εξισλαμισμός και η μακροχρόνη τουρκική κατοχή είχαν σφραγίσει με την παρουσία τους τις περισσότερες συνοικίες. Πλάι στα τζαμιά με τους πανύψηλους μιναρέδες, υψώνονταν μεγαλόπρεπη η εκκλησία της Λάκας, η πανέμορφη αυτή εκκλησία, που, όπως λέει ο κωδικός της, χτίστηκε τη νύχτα απ' τους χριστιανούς, γιατί την ημέρα δεν το επέτρεπε ο Τούρκος πασάς.

Ήταν τέτοια η αίγλη της λακιώτικης εκκλησίας και τόσο μεγαλόπρεπα γίνονταν οι θρησκευτικές τελετές, μέσα κι έξω της, που τις περισσότερες γιορτές, όπως το Πάσχα, τα Χριστούγεννα, τις Απόκριες, εκατοντάδες ήταν οι Αλβανοί μουσουλμάνοι που συμμετείχαν και χαίρονταν το θέαμα της πρώτης τους θρησκείας.

Η αλλαγή του πολιτεύματος στην Αλβανία σήμανε την αρχή της καταστροφής του Δέλβινου, και τον πολιτιστικό και οικονομικό μαρασμό της πόλης, που έσφυζε από ζωντάνια.

Πολύ σύντομα θα βρίσκονταν εξοστρακισμένοι απ' την οικονομική ζωή της πόλης οι Έλληνες βιοτέχνες, έμποροι, καταστηματάρχες.

Το νέο αλβανικό κράτος κατάσχεσε την περιουσία τους, τα αυτοκίνητα, τα καφενεία, τα εστιατόρια, τα χάνια, τις αποθή-

κες, τις βιοτεχνίες. Η τύχη του ελληνικού στοιχείου της πόλης είχε οριστικά κριθεί. Καθώς βρέθηκαν ένα πρωί απόκληροι και απροστάτευτοι, χωρίς το εμπόριο και τη βιοτεχνία που ήταν το οξυγόνο της ζωής τους, πέσαν στη μεγαλύτερη απόγνωση, που δεν τη γνώρισαν μήτε στα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Αποκομμένοι απ' την αιμοφόρα φλέβα της Ελλάδας, όπου συνδέονταν διαμέσου του λιμανιού των Αγίων Σαράντα και του αυτοκινητόδρομου Δέλβινο - Γιάννινα, μέσα σε μια πόλη που κάθε μέρα αλλοιωνόταν δημογραφικά, δίχως καμιά περιουσία, βρέθηκαν αιχμάλωτοι μιας δικαιοσύνης που συντηρούνταν δημεύοντας το βιο και την περιουσία του άλλου. Η πόλη, η ξακουστή των βιοτεχνών, των χαλκωματάδων, των χρυσοχόων, των ταμπάκηδων, με τα καφενεία και εστιατόρια, τα έξι χάνια, και το φημισμένο παζάρι, χωρίς το πάρε - δώσε με την Ελλάδα, μπαίνει στον μεγαλύτερο οικονομικό μαρασμό. Μαζί της πεθαίνουν και οι άνθρωποι που ρύθμιζαν την οικονομία της, που στην κυριολεξία ήταν οι Έλληνες του Δέλβινου. Η αρχοντοσυνοικία της Λάκας, που τα βράδια ξαγρυπνούσε απ' τις καντάδες και τα ερωτικά τραγούδια, βουβάθηκε.

Έτσι, αρχίζει η μεγάλη φυγή των Ελλήνων απ' την πόλη του Δέλβινου. Οι άνθρωποι που επέζησαν στα δίσεκτα χρόνια της Τουρκοκρατίας αναγκάστηκαν να αφήσουν την αγαπημένη τους πόλη, τη Λάκα της αρχοντιάς και των τριανταφύλλων, ζητώντας μια καλύτερη μοίρα στις αλβανικές πόλεις των Τυράνων, Δυρραχίου, Αυλώνας, Σκόντρας και Κορυτσάς. Εκατοντάδες ήταν εκείνοι που ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην πόλη των Αγίων Σαράντα. Μαζί τους πέθανε για πάντα το ξακουστό Δέλβινο, η πόλη των κλαρίνων, του καρναβαλιού, του κεφιού και των μερακλήδων βιοτεχνών.

Το Δέλβινο δεν υπάρχει πια, είναι μια πόλη που ζει μονάχα στη μνήμη τους.

Είναι μια μνήμη πληγωμένη από μια μεγάλη αγάπη κι έναν

αγιάτρευτο καημό. Όπου κι αν συναντήσεις Δελβινιώτες στην Αλβανία, θα βρεθείς μπροστά σε μια αθεράπευτη νοσταλγία, που ένας λόγος φτάνει για να γίνει δάκρυ κι αναστεναγμός: Πάει το Δέλβινο, δεν υπάρχει πια, σου λένε, σαν να έγινε εκεί κάτω ένας μεγάλος σεισμός και η πόλη καταποντίστηκε για πάντα.

Αν τύχει και περάσεις σήμερα απ' τη Λάκα, μια θλίψη σου πλακώνει την ψυχή, ενώ τα παλιά αρχοντικά, σαν στοιχειωμένα, μείναν εκεί μάρτυρες μιας μαραιμένης όασης όπου κάποτε άνθιζε η ελληνική ψυχή.

Μαζί με το Δέλβινο μαράθησαν, άδειασαν από ανθρώπους και ζωή και τα ελληνικά περίχωρα, το Λευτεροχώρι, το Κακοδίκι και άλλα χωριά που το πλαισίωναν κι ήταν μικρογραφίες του Δελβίνου. Δύσκολη, αλήθεια, είναι η μοίρα των Ελλήνων που μείνανε και που σήμερα προσπαθούν να επιβιώσουν μέσα σε μια πόλη που σκότωσαν την ελληνική παρουσία. Αυτήν που χάριζε ζωντάνια, ομορφιά και πολιτισμό.

Όμως, το παλιό Δέλβινο, η πανέμορφη και ρομαντική Λάκα, ζει και θα ζει στη μνήμη των Δελβινιωτών, όπου κι αν βρίσκονται. Ας κάνουμε κι εμείς έναν περίπατο στο παλιό Δέλβινο.

Το δελβινιώτικο παζάρι

Από τα πιο αξιοθέατα γεγονότα του παλιού Δελβίνου, αναμφισβήτητα, ήταν το δελβινιώτικο παζάρι. Ένα μεγάλο εμπορικό παζάρι που ζωντάνευε την πόλη κι έφερνε σε επαφή ανθρώπους, προϊόντα και τόπους. Χώρος του η παλιά πλατεία του Δελβίνου, που άρχιζε απ' το σημερινό ζαχαροπλαστείο και συνεχιζόταν πάνω. Και από πού δεν έρχονταν οι παζαριώτες. Απ' τα χωριά της Λαπουργιάς, το Βούρκο, τα Ριζοχώρια. Παρασκευή βράδυ, φτάναν στο Δέλβινο, κουβαλώντας στ' άλογα, τα μουλάρια και

τα κάρα την πραιμάτεια τους. Στα έξι ξακουστά χάνια του Δέλβινου, του Χατζηγιάννη, του Φιλίππη Τσούρη, του Μάνθο Ζώη, περνούσαν τις νύχτες άνθρωποι και ζώα. Τα χάνια αυτά ήταν εστιατόρια, ξενοδοχεία και στάβλοι για τα ζώα. Το παζάρι γινόταν το Σάββατο.

Και τι δεν κουβαλούσαν εδώ. Ο Βούρκος καλαμπόκια, λαχανικά, χέλια και ψάρια, η Τσούκα ελιές, λάδι, πορτοκάλια και λεμόνια η Χειμάρρα. Μέλι κι ελιές η Κονισπόλη. Τυρί ξακουστό και φημισμένο τα Λιαποχώρια. Κι όχι μόνο μπουλμέτια, αλλά και ζωντανά αρνιά, ζώα, βούτυρα. Η Λεσίνιτσα κουβαλούσε υφαντά, μάλλινα και από σπάρτο υφασμένα από τις ξακουστές Λεσινιώτισσες υφάντρες στους αργαλειούς, που δεν έλειπαν από κανένα σπίτι. Μαλλί μπόλικο, κάτασπρο σαν χιόνι κουβαλούσε το Κούτσι και άλλα χωριά απ' το Κουρδελέσι. Ήταν, αλήθεια, μεγάλη η χαρά των Δελβινιωτών καθώς πηγαινοέρχονταν ανάμεσα στους πραγματευτές που διαλαλούσαν ο καθένας τη δική του πραιμάτεια σε διαφορετικές γλώσσες και διαλέκτους. Με το ανέβασμα του ήλιου, άρχιζαν να κατεβαίνουν και οι τιμές. Μετά το μεσημέρι, όταν οι τιμές πέφταν για καλά, νάτοι και οι Αργυροκαστρίτες! Φτάναν εδώ με αυτοκίνητα, κυνηγώντας σαν πάντα τη φτήνια, και στραβομουτσουνιάζαν μπροστά στις τιμές που δεν ήταν καθόλου ψηλές. Είχαν βγάλει όνομα μεγάλου τσιγγούνη και σπαγγοραμμένου νοικοκύρη οι Καστρινοί, που πάντα φτάναν τελευταίοι στο δελβινιώτικο παζάρι.

Το δελβινιώτικο νερό της Βρύσης ήταν κι αυτό ανάμεσα στα αγαθά που διαλαλούσαν στους βραχνιασμένους πραγματευτές ντόπιοι νεροπουλητές, που το κρατούσαν κρύο μέσα στις μεγάλες πήλινες στάμνες. Μέρος του δελβινιώτικου παζαριού ήταν και το ζωοπάζαρο, που μερακλήδες διάλεγαν και δοκίμαζαν άλογα και μουλάρια, για φόρτωμα και για καμάρι, κάνοντας βόλτες καβάλα ανάμεσα στο πλήθος που παρακολουθούσε το

θέαμα. Πιο πέρα πεταλωτήδες, οι γνωστοί αλμπάνηδες, χειροδύναμοι άντρες, ήταν έτοιμοι να τιθασεύσουν τα πιο ανυπότακτα και περήφανα αλογομούλαρα. Σαμάρια καμωμένα με μεράκι, σαν νάταν μονοκόμματα, καπίστρια, ίγγλες, χάμουρα δερμάτινα κεντημένα και στολισμένα με δόντια αγριογούρουνων, για να χαλούν το κακό μάτι, καθώς και τραχηλιές βλάχικες, ολοκέντητες, διανθισμένες με ψηλά κουμπιά, πρόσμεναν τον άνθρωπο που θα αγόραζε το μπινέκι¹ ή το ξεσαμάρωτο μουλάρι, να το αρματώσει. Κουδούνες, κουδούνια, κύπροι, τσοκάνια και γουργούλια, ολάκερες βουκολικές ζυγιές για ν' αρματώσεις κοπάδι, κρέμουνταν συνταιριασμένα απ' τους ανθρώπους που τα φτιάχνανε με μεράκι και ο ήχος τους τραβούσε σαν μαγνήτης τους λιάπηδες τσοπάνους που κατέβαιναν στο παζάρι. Οι Δελβινιώτες χαλκωματάδες είχαν βγάλει μεγάλη φήμη στα κυπροκούδουνα, όμοια με κείνη των Γιαννιωτών.

Όλη αυτή η αφθονία αγαθών και έργων του χεριού και του μερακιού, το δελβινιώτικο παζάρι, καταργήθηκε στα χρόνια του σοσιαλισμού, για να αφήσει τη θέση του στα άδεια μαγαζιά και καταστήματα, που έσπενε το ποντίκι τη μύτη του, ενώ κάπου σε μια γωνιά ταλαιπωρημένοι χωριάτες άπλωναν μέσα στις σκόνες τη φτωχή τουςπραμάτεια που δεν ήταν άλλη από δύο χούφτες σκόρδα, λίγες ντομάτες, μια ποδιά φασούλια, ένα χέρι μαρούλια!

Μια μοσχοβολημένη βραδιά στους Αγίους Σαράντα

Θυμάμαι μια καλοκαιρινή βραδιά, μια από κείνες τις βραδιές πλάι στο μαγευτικό Ιόνιο, που τα σπίτια σμίκραιναν τόσο πολύ, που κανένας δεν μπορούσε να μείνει μέσα τους και όλοι έβγαι-

1. Μπινέκι - άλογο δυνατό, καλοθρεμένο.

ναν περίπατο πλάι στα κύματα. Το μισοφέγγαρο της προκυμαίας που αγκαλιάζει τη θάλασσα έσφυζε από κίνηση. Προχωρούσαμε αργά, κουβεντιάζοντας μια ομάδα νέοι, όταν ξαφνικά τα ρουθούνια μας έπιασαν μια άγνωστη μεθυστική μυρουδιά, ένα άρωμα.

Ήταν τόσο έντονη η ευωδιά του, που οι άνθρωποι κοιτούσαν τριγύρω προσπαθώντας να προσδιορίσουν την κατεύθυνσή του. Το μοσχοβόλημα όμως προχωρούσε και εμείς μαζί του. Όταν φτάσαμε στο τέρμα της προκυμαίας, είχε ευωδιάσει ολάκερη η ακτή. Τι νάταν άραγε; Δεν ήταν μήτε τριαντάφυλλο μήτε βασιλικός.

Τη στιγμή που πλησιάζαμε το τέρμα, η ευωδιά έγινε πιο έντονη, ζυγώσαμε και ξαφνικά πέσαμε πάνω στον άνθρωπο που την κουβαλούσε. Άκουσε την παράκλησή μας και χαμογέλασε. Ήταν ο Δελβινιώτης γιατρός Λάμπης Γκιάτης, νοσταλγός της πόλης.

- Πες μας, τι λουλούδι είναι αυτό που κρύβεις στην τσέπη, τον παρακαλέσαμε. Έχωσε το χέρι και ξαφνικά βγάζει ένα ολοπράσινο κλωνάρι. Μάδησε τα φύλλα του και μας τα έδωσε να μυριστούμε. Κανένας μας δεν το αναγνώρισε. Εκείνος χαμογέλασε με την άγνοιά μας.

- Είναι λουίτζα, μας λέει. Αρωματικό δεντράκι απ' το παλιό Δέλβινο. Κάποτε, στα παιδικά μου χρόνια, μοσχοβολούσε ολάκερη η Λάκα. Τώρα μονάχα ένα έχει μείνει στο πατρικό μου σπίτι. Το συντηρεί η γριά μάνα μου. Πήγα να τη δω, και κείνη έχοψε ένα κλωνάρι και μου τόβαλε στην τσέπη. Μοσχοβόλησε η ψυχή μου. Θυμήθηκα το παλιό Δέλβινο. Χάθηκε σαν τη λουίτζα, είπε, και αναστέναξε στη μνήμη της χαμένης ομορφιάς της γενέτειράς του.

Η χριστιανική συνοικία της Λάκας στο Δέλβινο ήταν αληθινός ανθώνας. Εδώ υπήρχε το έθιμο της ομορφότερης αυλής. Κάθε χρόνο οι Λακιώτες θα βγάζαν την πιο όμορφη αυλή της

συνοικίας τους. Ένας ωραίος συναγωνισμός διεξαγόταν στους Λακιώτες ποιος θάχει τα πιο όμορφα λουλούδια. Και το λουλούδι που ευδοκίμούσε πιο πολύ ήταν το τριαντάφυλλο. Οι λακιώτικες αυλές ήταν αληθινή πανδαισία χρωμάτων, με αφάνταστες αποχρώσεις ρόδων που είχαν φτάσει από Ανατολή κι Ευρώπη.

Αν οι αυλές ήταν ανθώνες, οι μπαξέδες και τα περιβόλια που πλαισίωναν τα αρχοντικά ανθοβολούσαν χειμώνα - καλοκαίρι. Τα δέντρα που καλλιεργούσαν ήταν συνάμα και λουλούδια. Ήταν οι λεμονιές, οι πορτοκαλιές, που ο Τούρκος περιηγητής του δέκατου πέμπτου αιώνα, ο Έβλιαν Τσελεμπιά, σαν αντίκρυσσε το μεσαιωνικό Δέλβινο, θαύμασε τα περιβόλια του με τις λεμονοπορτοκαλιές. Όχι, δεν καλλιεργούσαν οι Δελβινιώτες δέντρα που δεν έβγαζαν ανθούς, δέντρα που λέκιαζαν με τους καρπούς τους, όπως συκιές και αγλαδιές. Τα λακιώτικα σπίτια μέσα στις ανθισμένες μυγδαλιές και λεμονιές ήταν συνάμα πόλη κι εξοχή. Έτσι, σε τέτοιο συνδυασμό με τη φύση και την ομορφιά, ζούσαν οι Δελβινιώτες.

Το δελβινιώτικο καρναβάλι

Εάν το παζάρι ήταν το μεγαλύτερο οικονομικό γεγονός της πόλης, το καρναβάλι ήταν το σημαντικότερο πολιτιστικό συμβάν της χρονιάς. Γερόντοι Δελβινιώτες παθιασμένοι με την παράδοση λένε πως το καρναβάλι του Δέλβινου είναι πολύ παλιό. Πιο παλιό και από το ξακουστό καρναβάλι της Κορυτσάς. Ήταν αλήθεια μεγάλη λαϊκή γιορτή το καρναβάλι στην πόλη αυτή. Μια γιορτή που συνεχιζόταν όλη την εβδομάδα.

Γνωστή παρέα γλεντζέδων που αποτελούνταν απ' τους Δελβινιώτες χορευτάδες Κώστα Ζιούλη, Θωμά Κουμπούλη, Τάκη και Βαγγέλη Κουμπούλη, συναντιώνταν στην πλατεία και

σχεδιάζανε το καρναβάλι. Πρώτα απ' όλα παράγγελλαν τα κουστούμια στους ξακουστούς Δελβινιώτες ραφτάδες, φέρναν απ' έξω τις μάσκες, που είχαν παραγγείλει από μήνες, και νοίκιαζαν ένα σπίτι όπου θα γίνονταν οι μεταμφιέσεις. Μέρες ολόκληρες βγαίνουν επίσκεψη στα σπίτια, στα μαγαζιά, στο παζάρι. Άλλες φορές παίρναν το δρόμο για τα περίχωρα, τους Άγιους Σαράντα, φτάναν στη Δερόπολη και στο Αργυρόκαστρο, ντυμένοι καρναβάλοι. Ένας τους γίνονταν αράπης και κρατούσε δίσκο στα χέρια. Ένας άλλος γίνονταν καπετάνιος με φουστανέλα και τρία - τέσσερα παληκάρια πίσω του που τραβούσαν ανάμεσα στο πλήθος με τον καπετάνιο να φωνάζει: Εξαγορά! Οι άνθρωποι ρίχναν λεφτά. Ο αράπης κουνούσε το κουδούνι, για να συνάξει το πλήθος.

Το καρναβάλι του Δέλβινου μεγάλωνε και απ' τη συμμετοχή των γύρω χωριών. Οι Κακοδικιώτες κάναν δικό τους καρναβάλι, κατέβαιναν οι καρναβάλοι απ' τα περίχωρα στο Δέλβινο, και η λαϊκή γιορτή κρατούσε μια βδομάδα. Τη Δευτέρα το απόγευμα ήταν το αποκορύφωμα του καρναβαλιού. Στο κέντρο της πόλης καίγαν τον καρναβάλι. Ήταν ένα ανδρείκελο, γεμάτο άχυρα που τούβαζαν φωτιά, μέσα στην αποθέωση του χαρούμενου πλήθους.

Ένας απ' τους μεταμφιεσμένους, παράστανε την μπάμπω, τη μητέρα του καρναβαλιού που καίγαν. Καθώς έβλεπε τη φωτιά να τον καταβροχθίζει έκλαιγε και οδύρονταν για το χαμένο παιδί της. Ο κόσμος γελούσε ολόψυχα με το θέαμα.

Οι μεταμφιεσμένοι σε καρναβάλους Δελβινιώτες, όλη την εβδομάδα, περνούσαν από μαγαζί σε μαγαζί, από εστιατόρια και καφενεία, και κάναν αστεία, πείραζαν τους τσιγγούνηδες, τους σφιχτοχέρηδες και σπαγγοραμμένους, τους άβγαλτους.

Έθιμα καθαρά χριστιανικά, όπως και όλες οι θρησκευτικές γιορτές που οι Έλληνες Δελβινιώτες γιόρταζαν με μεγαλοπρέπεια, έκαναν να δεσπόζουν και να δίνουν τον τόνο στην πολιτι-

στική ζωή της πόλης, που ολόκληρες συνοικίες της κατοικού-
νταν από Αλβανούς εξισλαμισμένους, προβάλλοντας τον λαϊκό
μας πολιτισμό, τα ελληνικά ήθη και έθιμα που θαυμάζονταν
απ' τους συγκατοίκους τους.

Το γαϊτανάκι

Ένα άλλο λαϊκό θέαμα, απ' τα πιο σπουδαία, καθαρά ελληνικό,
που γιορτάζονταν στο Δέλβινο ήταν το γαϊτανάκι. Αν στο καρ-
ναβάλι ο κόσμος χαίρονταν την αθυροστομία, το θάρρος, τη
σπουδαία μεταμφίεση, το γέλιο και τη χαρά που γεννούσε το
αίσθημα της ανωνυμίας, στο γαϊτανάκι χαίρονταν τους δεξιοτέ-
χνες λαϊκούς χορευτές, που δίναν παράσταση μπροστά σε χι-
λιάδες κόσμο. Το γαϊτανάκι ήταν μια μεγάλη χορευτική γιορτή
και μια πρόκληση για τους μερακλήδες του χορού, που στο
Δέλβινο ήταν πολλοί. Ήταν χορός κι εργασία, ομορφιά συνυφα-
σμένη με μουσική.

Καταμεσής της πόλης στήνονταν το μπαϊράκι. Ένα ψηλό
κοντάρι, απ' όπου κρεμόνταν δέκα - δώδεκα χρωματιστές κορ-
δέλλες. Ανάλογα με τον αριθμό τους ήταν και εκείνος των χο-
ρευτών που θα συμμετείχαν στο πλέξιμο και το ξεπλέξιμο του
γαϊτανάκιού. Ντυμένοι με παραδοσιακές φορεσιές, άντρες και
γυναίκες, παίρναν ο καθένας από μια κορδέλλα. Δίπλα τους
έπιανε θέση η λαϊκή ορχήστρα με τα ξακουστά δελβινιώτικα
κλαρίνα. Και κάτω απ' τον ήχο των λαϊκών οργάνων που περ-
νούσαν απ' τον "Πωγωνίσιο",¹ στη "Βεργινάδα", απ' τη "Ζα-
χαρούλα" στο "Τριαντάφυλλο κυρ - κόκκινο", απ' τα "Μα-

1. Παγωνίσιο, Βεργινάδα, Ζαχαρούλα, Τριαντάφυλλο, Κυρ-Κόκκινο, Μανουσάκια, Δέλβινο και Τσαμουριά είναι γνωστά τραγούδια και χοροί στη Β. Ήπειρο.

νουσάκια”, στο “Δέλβινο και Τσαμουριά”, άρχιζε το πλέξιμο του γαϊτανακιού. Οι χορευτές χόρευαν και ύφαιναν. Οι μακριές πολύχρωμες κορδέλλες, τους έδιναν την ευχέρια να αυτοσχεδιάσουν, να βάλουν την δική τους φαντασία και το πάθος. Εκεί να ’βλεπες λιανοτσακίσματα, στριφογυρίσματα και σκέρτσα. Πέρα από την προσωπική φαντασία του κάθε χορευτή, το γαϊτανάκι όμως ήταν και μια ομαδική παράσταση χορού και ύφανσης. Ο καθένας εξαρτούνταν και έπραζε μέσα στο σοφά οργανωμένο σύνολο. Υπήρχε ένας συνδυασμός βημάτων, που κανένας δεν μπορούσε να τον παραβιάσει. Μια λανθασμένη κίνηση, παράσερνε τους δώδεκα χορευτές. Το γαϊτανάκι έπρεπε να βγει πολύχρωμο και όμορφα πλεγμένο. Το πλέξιμό του, που συνεχιζόταν με το ξεπλέξιμο, ήταν ένα θέαμα που κρατούσε ώρες. Ήταν στην κυριολεξία ένα λαογραφικό φεστιβάλ όπου εναλλάσσονταν σκοποί, χοροί και μελωδίες απ’ όλη τη Βόρειο Ήπειρο.

Στο γαϊτανάκι δεν μπορούσες να μπεις εάν δεν είχες δώσει εξετάσεις λαογραφικές σε δεκάδες πανηγύρια, γάμους και γιορτές. Ο κύκλος των χορευτών που πλέκανε το γαϊτανάκι όλο στένευε και συνάζονταν γύρω απ’ το μπαϊράκι, ώσπου στο τέλος ανταμώνανε για να ξαναρχίσουν και πάλι με το ξεπλέξιμο, που ζητούσε φινέτσα στην κίνηση, πιρουέτες, τσακίσματα, διασταυρώσεις των χορευτών και τέλειο συνδυασμό κινήσεων. Τα μάτια του κόσμου ήταν καρφωμένα πάνω τους, ενώ το κλαρίνο και το βιολί ρύθμιζαν τα βήματα των χορευτών και τις κινήσεις των κορμιών τους.

Ήταν τέτοιο το θέαμα που οι άνθρωποι έρχονταν απ’ τα περίχωρα, τους Άγιους Σαράντα, το Αργυρόκαστρο να ιδούνε το δελβινιώτικο γαϊτανάκι. Ένας απ’ τους βετεράνους χορευτές του Δέλβινου, ο Τάκης Λάκος, στα χρόνια του ’80, τότε που η λαογραφική μας παράδοση δοκίμαζε να ξαναζωντανέψει, έδωσε στην Αλβανία, ένα θέαμα χορευτικό που έκανε τους επίσημους να τρίβουν τα μάτια, και χάρισε στον ελληνισμό της Βορείου

Ηπείρου τη χαμένη λεβεντιά. Ο χορός του “Λάμπη και Χα-
ραλάμπη” ανάδειξε τον εβδομηντάχρονο Δελβινιώτη σε βιρτου-
όζο χορευτή και εκφραστή της ελληνικής παράδοσης.

Το Δέλβινο ήταν η πόλη του χορού και του κεφιού. Τη μέρα
που ο ελληνικός στρατός μπήκε νικηφόρος στο Δέλβινο, σαρώ-
νοντας τη φασιστική στρατιά του Μουσολίνι, στην πλατεία της
πόλης έγινε πανηγύρι. Εκατοντάδες χριστιανοί, ολάκερη η Λά-
κα, δέθηκαν σε έναν μεγαλόπρεπο χορό, που άντρες και γυναί-
κες ντυμένοι στα γιορτινά τους χόρευαν και τραγουδούσαν το
γνωστό τραγούδι της Σοφίας Βέμπο: “Βάζει ο Ντούτσε τη
στολή του”, που είχε φτάσει πριν απ’ τα ελληνικά νιάτα στην
πόλη, που η καρδιά της χτυπούσε ελληνικά.

Τα βράδια η Λάκα δεν μπορούσε να κοιμηθεί. Σερβανάτες και
καντάδες κάναν να ανοίγουν τα παράθυρα των αρχοντικών και
οι άνθρωποι ξενυχτούσαν ακούγοντας τα ερωτικά τραγούδια
των νέων, που δεν δίσταζαν να φανερώσουν την αγάπη τους.
Μην απορείτε, δεν βρισκόμαστε στην Αθήνα του μεσοπολέμου.
Στο Δέλβινο του ’30 βρισκόμαστε. Εδώ, που τα βράδια οργα-
νώνονταν χοροεσπερίδες, για να γλεντήσουν οι άνθρωποι και να
επιδείξουν τα καινούργια ρούχα, τη μόδα που μόλις είχε φτάσει
απ’ την Ευρώπη. Κι όχι μόνο απ’ την Ευρώπη. Τη νέα μόδα
που γεννήθηκε στο Δέλβινο. Ναι, οι Δελβινιώτες λένε πως εδώ
κάθε τόσο γεννιόταν η μόδα που θα μεταδιδόταν στο Αργυ-
ρούαστρο, στην Κορυτσά! Το Δέλβινο είχε χρυσοχέρηδες ρα-
φτάδες και τσαγκάρηδες που συνδύαζαν το νέο με το παραδο-
σιακό.

Ανάμεσα στις νοσταλγικές ιστορίες για τη χαμένη αρχοντο-
συνοικία της Λάκας, οι παθιασμένοι με την πόλη τους Δελβι-
νιώτες μου είπαν μία που λέει πολλά για τον πολιτισμό και τη
σύγχρονη πνοή που ανάπνεαν οι κάτοικοί της. Ήταν η ιστορία
μιας Ιταλίδας που εγκαταστάθηκε στα χρόνια του Τριάντα,
μαζί με τον άντρα της, στο Δέλβινο. Ράφτρα απ’ τη Νότια

Ιταλία, τη Σικελία, και ο άντρας της που λεγόταν Νίνο, οικονομολόγος. Με κομμένη την ανάσα και κοιτάζοντας τριγύρω με υποψία και φόβο, ξεμπάρκαραν στο λιμάνι των Αγίων Σαράντα. Έρχονταν απ' την Ιταλία με ένα σωρό προκαταλήψεις στο κεφάλι. Της είχαν πει πως στην Αλβανία, θα βρει αγριάνθρωπους που κοιμούνται μαζί με τα ζώα. Οι Άγιοι Σαράντα ήταν μια έρημη και μονότονη κωμόπολη που την απογοήτεψε. Την ίδια μέρα ήρθε και εγκαταστάθηκε στο Δέλβινο. Είδε την όμορφη συνοικία, τη Λάκα, και είπε: Εκεί θέλω να μείνω. Έτσι έγινε Λακιώτισσα η Ιταλίδα μοδίστρα!

“Είχε έρθει με μακριά φουστάνια, συνεχίζει την ιστορία της η γριά Λακιώτισσα. Μας φάνηκε απολίτιστη. Πού εμείς οι Λακιώτισσες, με τα κομψά ρούχα και την ευρωπαϊκή μόδα, που το βράδυ εμφανιζόταν στο Παρίσι και μέσα στην εβδομάδα έφτανε στο Δέλβινο. Απ' εδώ έκανε φτερά στη Νότια Αλβανία. Η Ιταλίδα, που αλλιώς είχε φανταστεί τον τοπο μας, τάχασε. Έπεσε μέσα στις καντάδες, τις χοροσπερίδες, τις βεγγέρες που κάναμε τα βράδυα, το καρναβάλι, τις παρέες, και έμεινε κατάπληκτη. Θυμάμαι μια μέρα που ο Νίνο έστρωσε μεγάλο τραπέζι για μας, τις φίλες της. Την είδε με άλλα ρούχα, αγνώριστη του φάνηκε, και της λέει περιπαιχτικά: “Δεν σε βλέπω καλά. Πώς άλλαξες έτσι τόσο γρήγορα;” “Δεν είμαι πιο ωραία έτσι”, είπε καλακευτικά η νέα γυναίκα πούχε βάλει ρούχα ραμμένα απ' τους Δελβινιώτες ράφτες και μοδίστρες. Στην οπισθοχώρηση του ιταλικού στρατού, έφυγε κλαίγοντας. Δεν έλεγε η καρδιά της να αποχωριστεί απ' το Δέλβινο. Μέρες ικέτευε με δάκρυα στα μάτια τον άντρα της να μείνουν εδώ, στη Λάκα. Όμως εκείνος φοβήθηκε και την πήρε κι έφυγαν κλαίγοντας...”

Αχ, τα ωραία εκείνα χρόνια! Θυμάμαι τον αδελφό μου, ήταν ερωτευμένος. Έπαιρνε με τους φίλους του τις κιθάρες και ερχόνταν στη γειτονιά μας και τραγουδούσαν τα βράδια. Κι εμείς πα-

ρέες - παρέες διαβάσαμε την Γκόλφω, την Ωραία του Πέρα, και άλλες ρομαντικές ιστορίες που ήταν της μόδας στην Ελλάδα...

Οι λαϊκές εκδρομές

Ωραίο δελβινιώτικο έθιμο, που κι εδώ πρωτοστατούσε η Λάκα, ήταν οι κυριακάτικες εκδρομές. Σαν έμπαινε η άνοιξη και οι πλαγιές γέμιζαν με λουλούδια και ανθισμένα δέντρα, οι Δελβινιώτες άρχιζαν τις εκδρομές. Ανεβασμένοι πάνω στις νταλίκες, οι γυναίκες με τα όμορφα φουστάνια και τις λουλουδάτες ομπρέλες του ήλιου, κάναν έξοδο προς τους Βαματάτες και τη συνοικία Τζερμαχάλ. Τα δελβινιώτικα περίχωρα και οι μπαξέδες που πλαισίωναν την πόλη ήταν γεμάτα μπροστάνια. Ποτήρια δεν παίρναν μαζί τους. Τα φτιάχναν απ' τα όρσοιρά αγγουράκια.

Η έξοδος των Δελβινιωτών ήταν ένα ωραίο θέαμα. Οι αμαξάδες αλλάζανε χαιρετούρες στους δρόμους, ενώ οι παρέες που πήγαιναν εκδρομή τραγουδούσαν σιγονταρισμένοι από κιθάρες και μαντολινάδες. Κάτω απ' τα ψάθινα καπέλα και τις όμορφες ομπρέλες, άνοιξαν τα κεφάλια των δελβινιώτισσων καλλονών, με τα χαμόγελα, την τσαχπινιά και την κρυφή υπόσχεση ζωγραφισμένη στο βλέμμα τους. Βγαίνουν οι άνθρωποι στους δρόμους να τις δούνε και να θαυμάσουνε την ομορφιά τους. Κορίτσια της αρχοντικής Λάκας, με ονόματα αρχαίων μυσών. Η Ηρώ, η Κλειώ, η Θεανώ και δεκάδες άλλα ελληνικότατα ονόματα που τα πρόφεραν σαν κελάιδισμα οι Δελβινιώτες. Οι Δελβινιώτισσες καλλονές της Λάκας. Με ευρωπαϊκό αγέρα στο ντύσιμο και τη συμπεριφορά. Ο φωτογραφικός οίκος "Ferrania" του Δελβίνου απαθανάτιζε την ομορφιά και τη τσαχπινιά τους. Για τον διψασμένο εραστή του παλιού Δελβίνου, βρίσκονται ακόμα στα λίγα σπίτια που έχουν μείνει λείψανα

ομορφιάς, κρατημένα με ευλάβεια απ' τους Δάδονοις στα
 πυρτάρια και τα λεικώματα. Ο φωτογραφικός φακός έβγαζε
 πολλά απ' το χαρμένο για Δάδονο. Αν κάποιος που αγαπά αυ-
 τόν τον τύπο θα αναλάβαινε να φάει και να συγκεντρώσει σ'
 ένα αδύναμο τις φωτογραφίες, θα γνωρίζαμε έναν χαρμένο πα-
 ράδεισο και μια όψη του ελληνικού πολιτισμού, που κρύβεται
 κάτω απ' τη βαριά σκιά των μοναξιών.

Τους πρέπει κάποιος να ξεναγωντικέψει την καταποντισμέ-
 νη πόλη, μέσα απ' τις μνήμες και τα κομμάτια που σίγουρα θα
 υπάρχουν. Και τότε θα προβάλλει μπροστά μας το Δάδονο των
 νταλακάρων που φτάνει στα Γιάννενα, τα Τύρανα, τη Σκό-
 ντρα. Το Δάδονο των γκατρών, των φαρμακοποιών, των χι-
 κλατάδων και χριστιανών. Των ξακουστών μαρτύρων και
 πατριωτών. Των κρατών και των κληρικών. Η πόλη, η μο-
 ναδική στη Βόρεια Ήπειρο που τα παιδιά έβγαζαν το δικό τους
 κωμωδίατρο του Καρναγιάζη. Τα αδέρφια Απαρίχα ήταν
 σπουδαία καρναγιάζοπαίκτες, που με τα παρατάτες τα βρά-
 θα στις γειτονίες. Το Δάδονο των γαλόπρεπης καταβαρε-
 σμένης εκκλησίας που τη στήριζαν οι βάρβαροι και οι πού-
 ρες. Το Δάδονο των πλάζων τριανταφύλλων, των κεντά-
 δων, του καρναγιάζου του γαϊτανικού, που το πλάζιό του
 ήταν χωρίς κεντράκι πλάζι. Θάλαρη μοίρα του ελληνισμού
 στη Βόρεια Ήπειρο. Μνήμες που σου ματώνουν την καρδιά.
 Τίποτα ανήκει για πάντα η ψυχή της Ρωμανίας!

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η εποποιία του '40 στη λαογραφία του βορειοηπειρώτικου ελληνισμού

Στα παιδικά μας χρόνια, απ' το στόμα των παππούδων και των γιαγιάδων ακούσαμε ένα ζωντανό θρύλο: Το πέραςμα του νικηφόρου ελληνικού στρατού απ' τον τόπο μας, στον πόλεμο του '40. Ήταν ένα γεγονός από κείνα που σημάδεψαν βαθιά τη μνήμη των ανθρώπων που το ζήσανε και τα χνάρια του μένουν ανεξίτηλα για πάντα στον τόπο μας, σαν μια πορεία δόξας κι ένα πέραςμα ελληνικής λεβεντιάς απ' τη Βόρειο Ήπειρο.

Ύστερα απ' τη μεγαλειώδη εκστρατεία του Μουσολίνι, εκείνα τα λεφούσια του ιταλικού στρατού, που περιούσαν μέρα-νύχτα για τα σύνορα, τα θωρακισμένα που τράνταζαν τον τόπο, προκαλώντας δέος στα μάτια των ανθρώπων που πρώτη φορά βλέπαν σιδερένιες μηχανές, και την εφιαλτική όψη των κανονιών, που χτυπούσαν μερόνυχτα με φωτιά και πυρωμένο σίδηρο την Ελλάδα, η προέλαση του ελληνικού στρατού ξεπερνούσε τα όρια της πραγματικότητας. Οι άνθρωποι τρίβαν τα μάτια τους και δεν πίστευαν.

Αυτοί που νόμιζαν πως δεν θάμενε πέτρα πάνω στην πέτρα και ζωντανή ψυχή στην Ελλάδα βλέπαν τώρα μπροστά τους ένα στρατό περήφανο, πούχε πάρει τον αγέρα του κατακτητή, και δεν λογάριάζε μήτε αυτόν μήτε τα πελώρια κανόνια του, τα αεροπλάνα και τα εκατομμύρια λόγγες. Το γεγονός είχε μπει στην περιοχή του θαύματος. Ο τόπος μας ζούσε ένα νέο θρύλο. Τον θρύλο της περήφανης ελληνικής ψυχής, που απ' τα πανάρχαια χρόνια είχε γίνει ο κυματοθραύστης των βαρβάρων.

Ο τόπος και ο λαός μας ζούσαν τη μεγάλη αυτή νίκη σαν δική τους. Είχαν ταυτιστεί με τους νικητές, τους θαύμαζαν,

τους αγκάλιαζαν, τους τραγουδούσαν. Η κοινή κραυγή που έβγαινε απ' τα στήθια του λαού μας μόλις αντίκρυζαν τον ελληνικό στρατό νάρχεται, ήταν: Έρχονται τ' αδέρφια μας! Έρχονται τ' αδέρφια μας.

Στα χωριά μας είχαν φτιάξει αψίδες από λουλούδια για να περάσουν οι νικητές. Τα σπίτια ήταν άδεια. Οι άνθρωποι είχαν χυθεί στους δρόμους να δούνε τα παλληκάρια της νίκης. Στα στενά και τα περάσματα οι παππούδες, οι γιαγιάδες με τα χέρια και τις ποδιές γεμάτα καλούδια κι ό,τι τύχαινε στα φτωχικά μας σπίτια, είχαν βγει να υποδεχτούν τα περήφανα ελληνικά νιάτα. Ήθελαν να τα δούνε, να χορτάσουν τη λεβεντιά τους, να τους χαρίσουν ένα κομμάτι ψωμί, λίγο τυρί, μίαν αρμαθιά σύκα, δύο κυδώνια, ένα μαστραπά κρύο νερό. Τα παιδιά άγγιζαν με τα χέρια τους σαν ιερά τα ντουφέκια των πολεμιστών. Οι γερόντοι αγκάλιαζαν φαντάρους κι αξιωματικούς, και στα αργασμένα πρόσωπά τους δάκρυα χαράς και συγκίνησης κυλούσαν.

Στο Σέλωμα, του χωριού Γράβα, ολάκερο τάγμα βρέθηκε μπροστά σε λαοσύναξη που είχε βγει να τους καλωσορίσει και να τους ευχηθεί γρήγορη νίκη. Και κείνοι να σφίγγουν τα χέρια των μανάδων και ν' αγκαλιάζουν τα παιδιά λέγοντας όλο περηφάνεια: Πού θα μας παν οι μακαρονάδες; Ως το γεφύρι της Μπίστρισσας¹, θα τους πιάσουμε! Κάτω απ' την αψίδα που φτιάχναν τα απλωμένα χέρια των μανάδων και των πατεράδων μας, οι νικητές παίρναν μαζί τους για το μέτωπο το καλύτερο κατευόδιο.

Με την ψυχή και την καρδιά του άγρυπνες, απ' τις πρώτες μέρες του αγώνα, ο λαός μας παρακολουθούσε την πορεία του ελληνικού στρατού. Γιόρταζε μαζί του τις νίκες στα φτωχόσπιτα και θλίβονταν και αναστέναζε σε κάθε αποτυχία. Οι κα-

1. Μπίστρισσα — ποτάμι στή Β. Ήπειρο που διασχίζει το Βουρκάρικο κάμπο και χύνεται στο Ιόνιο πέλαγος.

κουχίες, το τραχύ τοπίο, η βαρυχειμωνιά, τα κρύα και τα χιόνια, οι απάνθρωπες δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο Έλληνας φαντάρος, που έρχονταν απ' τ' αμπέλι και το χωράφι μ' ένα ζευγάρι τσαρούχια όλο το μέτωπο, έκαναν την ψυχή του λαού μας να πονά, γιατί μέσα στη φτώχεια και την αθλιότητα που ζούσε δεν είχε τίποτα να προσφέρει.

Η λαϊκή ψυχή, που δονήθηκε απ' τη χαρά και τον ενθουσιασμό της νίκης, πήρε τις κραυγές των νικητών και τις έκανε τραγούδι. Πήρε τον κομπασμό του εισβολέα, τον πανικό και την άτακτη φευγάλα του και τα έκανε σάτιρα και ανέκδοτα. Η λαϊκή μούσα τραγούδησε αυτό τον νέο θρύλο, βάζοντάς τον στο πάνθεο, όπου ο λαός μας διατηρεί ανέγγιχτα απ' το χρόνο τα μεγάλα και ηρωικά κατορθώματα της φυλής μας: Στο πάνθεο του λαϊκού τραγουδιού.

Απ' το μικρό κι απόμερο Ριζιώτικο χωριό, το Γιανιτσάτι, κάτω στα Βουρκοχώρια, στην Δερόπολη τον κάμπο, κι ως ψηλά στο Πωγώνι, οι ραψωδοί του τόπου μας, όλο το διάστημα του αγώνα, ύφαιναν τραγούδια, που είναι αναπόσπαστο μέρος της λαογραφίας μας. Είναι τα περισσότερα σατιρικά τραγούδια. Το πανάρχαιο όπλο του λαού μας, που μάχεται το κακό, η σάτιρα βγαίνει και πάλι στα χρόνια του ελληνοϊταλικού πολέμου απ' το θηκάρι, και γνωρίζει νέες αναλαμπές. Κι ήταν φυσικό κάτι τέτοιο. Η ενθουσιώδης ατμόσφαιρα της ελληνικής νίκης, που δεν άργησε να λάμψει στον ουρανό μας, και κείνο το παταγώδες και αξιοθρήνητο πισωγύρισμα και τσάκισμα των Ιταλών, δεν άφηνε στα χωριά μας, παρά κύματα χαράς και αισιοδοξίας. Η σάτιρα ξεσπούσε με τον πιο πηγαίο τρόπο, σαν τα νερά την άνοιξη, στις ψυχές και τα χείλη του λαού μας. Ανάμεσά του κι ο λαϊκός ποιητής, λαός και δημιουργός συνάμα, εξαγρυπνούσε δίπλα στους φαντάρους στο μέτωπο. Έπαιρνε τον απόηχο της μάχης, τις κραυγές των νικητών και τα διαλαλούσε σαν φουσκοδέντρης αγέρας από χωριό σε χωριό.

Είναι δεκάδες σατιρικά τραγούδια, πολλοί στίχοι που σώζονται ακόμα στη μνήμη των ανθρώπων. Στο άκουσμά τους ξεσπών γέλια και ζωντανεύουν μνήμες με ηρωικές μορφές πολεμιστών που γέμιζαν τις χιονισμένες βουνοπλαγιές με τη λεβεντιά και την ακαταμάχητη ελληνική ψυχή.

Το φάσμα των τραγουδιών είναι τέτοιο που καλύπτει ολόκληρο τον ελληνοϊταλικό πόλεμο του '40, απ' την έναρξή του ως το ύστατο τέντωμα των νικητών στα ασκητικά βουνά της Λαπουργιάς. Εκεί όπου σταμάτησε η νικηφόρα πορεία ενός λαού, που μάχονταν για λευτεριά, όταν ο ύπουλος και σαρκοβόρος σύμμαχος της Ιταλίας, με τις σιδερόφραχτες μεραρχίες του, μάτωσε πισώπλατα ένα έθνος που του άξιζε μονάχα ο θαυμασμός και η δόξα.

Άγρυπνη και αναδιπλωμένη η λαϊκή μούσα, απ' τις πρώτες μέρες της ιταλικής επίθεσης, προσπαθεί μέσα στην αντάρια και την καταστροφή του πολέμου να πιάσει ένα σήμα νίκης. Να δει μια ελληνική σημαία να κυματίζει. Κι αυτό δεν άργησε να φτάσει. Την ίδια μέρα που φτερούγισε στα χωριά μας η είδηση ότι οι Ιταλοί φαντάροι αποκρούστηκαν ηρωικά απ' τους μετρημένους Έλληνες ακρίτες, μαζί με τον λαϊκό ενθουσιασμό, ξεπετιέται και το λαϊκό τραγούδι!

Ο λαϊκός ποιητής δεν έχει στα χέρια του πολεμικά ανακοινωθέντα, δεν γνωρίζει πόσοι σκοτώθηκαν και πόσοι αιχμαλωτίστηκαν. Γνωρίζει μόνο πως στην περιοχή της Θεσπρωτίας, οι Ιταλοί που πήγαιναν να κάνουν περίπατο, αμέριμνοι, και σίγουροι στη νίκη, βρέθηκαν μπροστά στο θάνατο. Και τα χάσανε, και λάκησαν. Ο πανικός που κατέβαλε τον ιταλικό στρατό, λίγες μέρες μετά, όταν οι Έλληνες οργάνωσαν σκληρή άμυνα και άρχισαν την αντεπίθεση, ήταν απερίγραπτος, και παροιμιώδης για τα στρατιωτικά χρονικά. Το γνωστό παράπονο του φοβισμένου Ιταλού φαντάρου που βρέθηκε μπροστά στην ελληνική ξιφολόγχη, τρομαγμένος, ξυπνώντας απ' το φασιστικό νανού-

ρισμα και το ψέμα της εύκολης νίκης, εκείνο το πασίγνωστο: Mama mia, που θύμιζε πιο πολύ γελασμένα παιδιά παρά στρατιώτες, έφτασε στ' αυτιά του λαϊκού ποιητή που αμέσως το έκανε σατιρικό τραγούδι:

Μπήκανε στη Γουμενίτσα,

Οχ, πατέρα και μανίτσα.

Το κωμικό - τραγικό θέαμα της οπισθοχώρησης του ιταλικού στρατού, με τις λαμπρές και φτεροστόλιστες στολές, τα αυτοκρατορικά λάβαρα της αρχαίας Ρώμης, εκείνη η μεγαλειώδης πομπή, που άφησε μέσα σε λίγες μέρες τη θέση της στην αγέλη του πανικού και της ταπείνωσης, γίνεται στόχος ξεκαρδιστικού γέλιου στα χωριά μας:

Γύρισαν και στο Μπουγάζι,

κάνουν τα χωριά μας χάζι.

Κάνουν τα χωριά μας χάζι! Ήταν η αξιοθρήνη κατάσταση του ιταλικού στρατού που πήγαινε με τις κιθάρες να πιει καφέ στα Γιάννενα και ξαφνικά το βάζει στα πόδια για να γλυτώσει. Λένε πως στο Μπουγάζι της Παύλας, κάτω απ' το χωριό Βαγγαλιάτι, οι Ιταλοί φαντάροι που φτάναν απ' το μέτωπο δεν γνώριζαν ένας τον άλλο. Δεν υπήρχαν δύο στρατιώτες απ' τον ίδιο λόχο. Τόσο μεγάλος ήταν ο πανικός που τους κατέλαβε, και τέτοια η σύγχυση της υποχώρησης.

Η οπισθοχώρηση του ιταλικού στρατού ήταν τότε το μεγάλο γεγονός του τόπου μας. Κάθε σπίτι και οικογένεια, κάθε χωριό, ζούσε με το μέτωπο και τα χαρμόσινα μηνύματα που φτάναν. Ήχαν γίνει η οικία, η καθημερινή κουβέντα των παππούδων και των μανάδων, που δεν τελείωνε. Όλοι θέλουν να μοιραστούν τη χαρά της νίκης με το γείτονα, με τον περαστικό, τον άγνωστο, τον συνάνθρωπό τους. Οι καρδιές πλάτυναν απ' τον αγέρα της νίκης, τα σπίτια μας έγιναν πιο μεγάλα. Τράνεψε η πατροπαράδοτη φιλοξενία του λαού μας. Αυτή τη νέα διάσταση της λαϊκής ψυχής πιάνει ο ποιητής και την κάνει τραγούδι:

Ορίστε φίλε μου να πιεις
ένα ποτήρι γάλα,
Να ιδείς τον Ντούτσε πώς περνά
Στο γαίδαρο καβάλα.

Το τραγούδι αυτό, ίσως, νάχει σχέση και με τη διαπόμπευση του Ιταλού ιεράρχη του φασισμού που στα χωριά μας τον είχαν κάνει καρνάβαλο και τον βάζαν πάνω στα γαϊδούρια, τον περνούσαν στα μεσοχώρια να διασκεδάσουν και να χορτάσουν γέλιο οι άνθρωποι. Έτσι ταπεινώνε η λαϊκή μούσα τον Μουσολίνι.

Και η προέλαση του ελληνικού στρατού συνεχίζεται: Ο τόπος μας ζει ένα απ' τα συνταρακτικότερα γεγονότα: Τη μάχη του Καλπακιού. Ο απόηχος απ' τους βομβαρδισμούς και η φωτιά που χύνεται μερόνυχτα εκείνο τον Νοέμβριο του '40, στο Καλπάκι, δεν αφήνουν τα χωριά μας να κλείσουν μάτι. Όλοι γνωρίζουν πως στη μάχη αυτή θα κριθεί η τύχη του ιταλικού στρατού που αντιστέκεται λυσσαλέα να το κρατήσει. Οι μεραρχίες φτάνουν αδιάκοπα. Το τρανό άγγελμα φτεροκοπούσε από χωριό σε χωριό. Κι αντί για χαιρέτισμα οι άνθρωποι λέγαν ένας στον άλλο:

- Έπεσε το Καλπάκι! Έπεσε το Καλπάκι!

Και ο λαϊκός ποιητής κάνει το μήνυμα της νίκης τραγούδι:

Το ένδοξό μας το Καλπάκι

τους επέτισε φαρμάκι.

Ο πόλεμος συνεχίζεται τώρα πάνω στην Κακαβιά. Εκεί βρίσκεται μεράνυχτα και η λαϊκή μούσα, σαν η αρχαία Αθηνά, ανάμεσα στους Έλληνες πολεμιστές.

Μες στην Κακαβιάς τη ράχη,

Μουσολίνης κάνει μάχη.

Πολεμάει με τους τσολιάδες,

και τους σκρηκοκεφαλάδες.

Τσολιάδες και σκρηκοκεφαλάδες είναι δύο λαϊκά επίθετα που παν να μας θυμίσουν το πρώτο τη δόξα του Έλληνα στρατιώ-

τη, του φουστανελά, που πολέμησε ηρωικά στο Μπιζάνι, στα 1912-13, και το δεύτερο, καθαρά βορειοηπειρώτικο, σημαίνει περήφανη, αλύγιστη καρδιά, που δεν λογαριάζει τίποτα. Υπάρχει ένα πείσμα ελληνικό μέσα σ' αυτή τη λέξη, που η παληκαριά φτάνει την αλαζονεία και την αφηφισιά του θανάτου. Πιο κάτω στο ίδιο τραγούδι ο λαϊκός ποιητής γίνεται πιο ήρεμος. Μια νουθεσία είναι τα λόγια του, που άλλο δεν έχουν σκοπό, παρά να ξυπνήσουν απ' τη μεγάλη απάτη τον γελασμένο Ιταλό φαντάρo, που η καρδιά του δεν αγαπάει τον πόλεμο, και η ψυχή του δεν είναι πολεμόχαρη. Δεν λείπουν όμως απ' το τραγούδι και οι σατιρικές πινελιές:

Μωροί γνωμοφουκαράδες,
Ιταλοί μακαρονάδες,
που πουλάτε τα κανόνια,
για ένα πιάτο μακαρόνια.
Τούτη η γης και τούτα μέρη
Μουσολίνης δεν τα ξέρει.

Ανάμεσα στους νικητές, την ελληνική λεβεντιά και παλληκαριά, εκείνος πούχε γίνει ζωντανός θρύλος και αξιοζήλευτος απ' τον λαό μας ήταν ο Κωστάκης. Η παρουσία του Έλληνα αξιωματικού του πυροβολικού, που γύριζε το μέτωπο σαν αρχάγγελος, "βουλώνοντας" τα ιταλικά κανόνια, είχε γίνει καθημερινή κουβέντα στα χωριά μας.

- Παιός είναι αυτός ο Κωστάκης; ρωτούσαν οι άντρες. Οι φήμες που φτάναν λέγαν τα πιο απίστευτα πράγματα. Λέγαν πως ο Κωστάκης έτρεχε μέρα-νύχτα από μέτωπο σε μέτωπο και πως είχε μια μαγική δύναμη και αξιοσύνη να προσδιορίζει τους εχθρικούς στόχους, μετρώντας την απόσταση βολής με το τεντωμένο του χέρι. Οι οβίδες που εξακόντιζε ο Κωστάκης βρίσκανε πάντα τον στόχο. Λέγαν πως την ώρα που οι Ιταλοί φαντάροι συνάζονταν για συσσίτιο, από κάπου μακριά κι απροσδιόριστα, σαν κατάρα θείκη, έφταναν σφυρίζοντας οι οβίδες του

Κωστάκη και πέφταν μέσα στο καζάνι. Λέγαν, επίσης, πως ο Κωστάκης “βούλωνε” τα κανονια των Ιταλών με την πρώτη μπάλα, εξουδετερώνοντας έτσι το βαρύ πυροβολικό του εχθρού. Τα ανδραγαθήματα του Έλληνα αξιωματικού κάναν το γύρο των χωριών μας, έξαπταν την φαντασία της νιότης και αναφτερούγιζαν τις ψυχές. Ο καημός των ανθρώπων όμως ήταν ένας: Να ιδούνε με τα μάτια τους τον θρυλικό Κωστάκη.

Έτσι, ένα πρωί, ξεκίνησε απ’ το χωριό Γράβα, ο μπάριμπα Θανάσης ο Στέργιος, να πάει να δει τον Κωστάκη. Τόχε πάρει απόφαση να φτάσει στο μέτωπο. Οι μάχες διεξάγονταν στα βουνά του Αργυρόκαστρου, απ’ το Πλατοβούνι στη Σκριφίτσα. Στο Φοινίκι, έπεσε πάνω σε ένα τάγμα που τραβούσε για την πρώτη γραμμή του μετώπου.

Σαν άκουσε την επιθυμία και είδε τη λάμψη στα μάτια του, ο Έλληνας αξιωματικός που τον δέχτηκε, χαμογέλασε για μια στιγμή, ύστερα άπλωσε το χέρι κατά τα βουνά που βροντούσε το κανόνι και του λέει:

- Για εκεί πέρα είναι ο Κωστάκης!

- Μωρέ καπετάνιε, ήθελα να τον δω με τα μάτια μου. Πώς είναι αυτός ο άνθρωπος; Πώς τα βουλώνει τα κανόνια και ρίχνει τις οβίδες μέσα στα καζάνια; Θέλω να γυρίσω στο χωριό και να πω: Τον είδα τον Κωστάκη. Μα πώς προφτάνει να τρέχει από μέτωπο σε μέτωπο; Πες μου είναι νέος ή γέρος;

Ο Έλληνας αξιωματικός, που άκουγε τα λόγια του μπάριμπα Θανάση, ένωσε πως ο Κωστάκης είχε μπει για πάντα στον θρύλο. Τον ξεπροβόδησε λέγοντάς του πως σύντομα θα τον δει όλος ο λαός μας. Έπρεπε να περιμένει λιγάκι, όσο να ρίξουν τους Ιταλούς στη θάλασσα!

Έτσι, χαρούμενος και συνάμα στεναχωρημένος, που δεν μπόρεσε ν’ ανταμώσει και να δει με τα ίδια του τα μάτια τον Κωστάκη, γύρισε ο μπάριμπα Θανάσης στο χωριό. Όμως τον θρυλικό πυροβολητή τον συνάντησε η λαϊκή μούσα:

Του Κωστάκη τα κανόνια,
τα νομίσαν μακαρόνια,
μα δεν ήταν μακαρόνια,
ήταν στην καρδιά περόνια.

Το πέρασμα του Ελληνικού Στρατού απ' τα χωριά και τις πόλεις μας ξεσήκωνε κύματα ενθουσιασμού που δεν έλεγαν να κοπάσουν. Άντρες και γυναίκες, παιδιά και κοπέλλες, πιασμένοι χέρι χέρι με τους Έλληνες φαντάρους, στα μεσοχώρια και στις πλατείες χόρευαν και τραγουδούσαν τα τραγούδια της Σοφίας Βέμπο. Στο Δελβίνο την ημέρα που μπήκε ο Ελληνικός Στρατός έγινε πανηγύρι. Δεν υπήρχε άνθρωπος την εποχή εκείνη που να μην ήξερε να τραγουδήσει το: “Βάζει ο Ντούτσε τη στολή του και τη σκούφια την ψηλή του, με όλα τα φτερά, και μια νύχτα με φεγγάρι, την Ελλάδα πάει να πάρει, βρε το φουκαρά”. Μαζί με το τραγούδι αυτό λέγαν και κείνο το:

Κορόιδο Μουσολίνι
κανένας δεν θα μείνει...

Ψηλά στα Πωγωνοχώρια, σε χορό στρωτό, βαρύ, όλο κέφι, χορεύονταν και τραγουδιόταν απ' τους άντρες ένα άλλο σατιρικό τραγούδι, για τον τυχοδιωκτισμό του Μουσολίνι. Είναι στίχοι απλοί, που έχουν τη λιτότητα της λαϊκής σάτιρας.

Μια Δευτέρα με φεγγάρι
ο Ντούτσε το παλικάρι,
την Ελλάδα πάει να πάρει.
Μες τα Γιάννενα να μπουνε,
τον καφέ τους για να πιούνε.
Κι από Γιάννενα - Αθήνα,
θα το κάνουν σ' έναν μήνα.

Όμως, το τέλος του τραγουδιού κόβει με μαχαίρι τα όνειρα του Ιταλού δικτάκτορα, προμηνώντας την καταστροφή του ιταλικού στρατού που άρχισε στο Καλπάκι:

Το ένδοξό μας το Καλπάκι

τους επότισε φαρμάκι.

Ο λαϊκός ποιητής, αναφτερωμένος απ' τις νίκες του ελληνικού στρατού, διασχίζει νοερά τα μέτωπα, φλέγεται απ' την επιθυμία να βρεθεί κοντά στους Έλληνες, στα αδέρφια μας, όπου κι αν μάχονται. Παλιά τραγούδια, κλέφτικα του '21, ανα-νεώνονται, παίρνουν καινούργια λάμψη, γεμίζουν με τα νέα ανδραγαθήματα του ελληνικού λαού, που η ιστορία τον έταξε να μάχεται τους βαρβάρους.

Αυτή τη φορά είναι η Δερόπολη, που χορεύει και τραγουδάει.

Να ήμουν πουλί να πέταγα, να πήγαιν' τ' αφήλου
ν' αγνάντευα την Ήπειρο, τη δόλια τη Χειμάρρα,
πώς πολεμάν τ' αδέρφια μας, μαζί με τα παιδιά μας.

Πέφτουν ντουφέκια σαν βροχή, κανόνια σαν χαλάζι,
βογγάνε τ' αερόπλανα, τρέμουν βουνα να πέσουν.

Τίποτα τα Ελληνόπουλα, τίποτα δεν τα σκιάζει
με την πατρίδα στην καρδιά, με τό σταυρό στην μπάλα,¹
ρίχνονται μέσα στη φωτιά, στους βρωμοχελωνάδες.

Είναι σημαντικό και πρέπει να τονίσουμε το μήνυμα που κουβαλάει το τραγούδι αυτό, δίνοντας έτσι τη συμμετοχή του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού στον αγώνα. Πέρα απ' την ηθική βοήθεια, την επιστράτευση των αλόγων και των μουλαριών απ' τα χωριά μας, εκατοντάδες είναι εκείνοι που εργάστηκαν στα μετωπίστα, ανοίγοντας δρόμους, κουβαλώντας τρόφιμα και πυρομαχικά. Δύσκολο είναι να βρεις χωριό στην ελληνική μειονότητα που να μην έχει τη δική του σεμνή προσφορά στον αγώνα αυτό, που τόσο επιγραμματικά μας δίνει ο λαϊκός ποιητής:

Πώς πολεμάν τ' αδέρφια μας, μαζί με τα παιδιά μας!

Υπάρχει όμως και μια άλλη στατιστική της συμμετοχής του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού στην εποποιία του '40. Είναι οι

1. Μπάλα – λέξη αλβανικής καταγωγής, σημαίνει μέτωπο, κούτελο.

εκατοντάδες άντρες και παιδιά του τόπου μας, που βρέθηκαν στην Ελλάδα να κάνουν διάφορες δουλειές και που, στο σάλπισμα του αγώνα, αραδιάστηκαν μαζί με τον μαχόμενο ελληνικό λαό. Είναι εκείνοι που φύγαν για την Ελλάδα και βρέθηκαν ένα πρωί ντυμενοι φαντάροι στο Καλπάκι, στην Κλεισούρα, στο Τεπελένι. Αυτοί που για μισό αιώνα γίναν οι ιστορικοί του ελληνοϊταλικού πολέμου στα χωριά μας. Μέσα στον νέο αυτό αγώνα, έσμιξε και πάλι το ελληνικό αίμα, όπως στο Μεσολόγγι, στο Μπιζάνι. Απ' τα πανάρχαια χρόνια, κοινή πατρίδα των Ελλήνων ήταν και είναι η Λευτεριά!

Ο λαϊκός ποιητής γίνεται χρονογράφος του αγώνα. Καταγράφει μάχες, συγκρούσεις, πολεμικά συμβάντα, όπου κρίνεται η τύχη του πολέμου. Μέσα στα τραγούδια αυτά, βρίσκεται η γεωγραφία του βορειοηπειρώτικου ελληνισμού, που ήταν το πραγματικό θέατρο του πολέμου. Μια τέτοια μάχη είναι εκείνη της Κάτω Δρόβιανης, που ο Έλληνας φαντάρος με εφ' όπλου λόγχη τσάκισε τον κατοχυρωμένο ιταλικό στρατό, γράφοντας μια ένδοξη σελίδα.

- Ένα Σαββάτο βράδυ, μωρ' Λένη,
μια Κυριακή πρωί,
ο πόλεμος επιάστηκε μωρ' Λένη
στην Κάτω Δρόβιανη.¹

Έλα να πάμε πέρα μωρ' Λένη.

- Και τι να κάνουμε;

- Να δούμε τους φαντάρους μωρ' Λένη,
κι ας πεθάνουμε.

Έλα να πάμε πέρα μωρ' Λένη,
να ιδείς τι γίνεται.

Το αίμα των Ελλήνων, μωρ' Λένη,
να ιδείς πώς χύνεται.

1. Δρόβιανη – χωριό Ξακουστό στη Β. Ήπειρο.

.....
Βασίλισσα κι αν είσαι μωρ' Λένη,
κορώνα κι αν φορείς,
τέτοια ελευθερία μωρ' Λένη,
δεν θα την ξαναδείς.

Το τραγούδι αυτό καταγράφει με λυρικό τρόπο τον θαυμασμό του λαού μας για τους νικητές. Είναι ένας εξομολογητικός διάλογος ανάμεσα σε κορίτσια του τόπου μας. Το πέρασμα της ελληνικής λεβεντιάς βάζει φωτιά στην ψυχή, αναφτερώνει τη φαντασία τους, δεν μπορούν να μείνουν κλεισμένες μέσα στα σπίτια τους. Θέλουν με τα ίδια τους τα μάτια, να δούνε κι αυτές τους Έλληνες φαντάρους, κι ας πεθάνουν. Πώς μπορούν οι κοπέλλες να μείνουν μακριά απ' το θέαμα της ελληνικής παλληκαριάς, όπου ανθίζει σαν τριαντάφυλλο το αίμα των Ελλήνων; Δεν είναι αυτές που ντυμένες με τις αστροκέντητες στολές, κρατώντας ανθοδέσμες, βγήκαν και υποδέχτηκαν τον ελληνικό στρατό στον κάμπο της Δερόπολης, στις Λεσινιτσιώτικες κλεισούρες, στα Βουρκοχώρια; Το πέρασμα του ελληνικού στρατού δεν ήταν μονάχα μάχη, αλλά και γιορτή, πανηγύρι για το λαό μας.

Οι τέσσερις τελευταίοι στίχοι του τραγουδιού μάς δίνουν ανάγλυφα την μοναδικότητα της ελληνικής νίκης. Ας μην ξεχνάμε πως οι νίκες του ελληνικού στρατού ήταν το πρώτο φεγγαρόβλημα της Λευτεριάς σε μια Ευρώπη που ο αγκυλωτός σταυρός είχε σωριάσει σαν χάρτινο πύργο μέσα σε λίγους μήνες. Εδώ, στη Βόρειο Ηπειρο, ο ακαταμάχητος άξονας γνώριζε τις πρώτες ήττες.

Βασίλισσα κι αν είσαι μωρ' Λένη
κορώνα κι αν φορείς,
τέτοια ελευθερία μωρ' Λένη,
δεν θα την ξαναειδείς.

Οι ωραίοι αυτοί στίχοι μάς δίνουν το ανεπανάληπτο, τη μοναδικότητα του ελληνικού θρύλου του '40. Κι είναι τυχεροί εκείνοι που το ζήσανε. Αυτή τη λαχτάρα του λαού μας, που γινό-

ταν μάρτυρας του μεγαλείου της ίδιας της ψυχής του, κατά-
γραψε ο λαϊκός ποιητής με το απλοϊκό και τόσο ζεστό αυτό
τραγούδι που ξεχειλίζει ο θαυμασμός και η ψυχική αγαλλίαση
για την ίδια τη ράτσα και την φυλή μας.

Μαζί με τον ελληνικό στρατό που τσακίζει τον εχθρό, φτάνει
στην πρώτη γραμμή, ψηλά στο Τεπελένι, και η λαϊκή μούσα.
Ο λαός μας γνωρίζει καλά τι θα πει ν' αφήσουν οι Ιταλοί το βα-
ριά οχυρωμένο Τεπελένι. Το Τεπελένι που με πείσμα πολεμάν
να πάρουν οι Έλληνες. Ένας κατήφορος προς τη θάλασσα είναι
η οπισθοχώρηση πέρα απ' τα βουνά της Λαπουργιάς. Τα γνω-
στά με το όνομα: Τρία Αυγά.

Ο λαός μας γνωρίζει καλά πως η γεωγραφία ευνοεί τους Ι-
ταλούς. Το πέρασμα του Τεπελενιού είναι σωστές Θερμοπύλες.
Δύο ψηλές οροσειρές και ανάμεσά τους, ανοιγμένο απ' το σπα-
θί της Βιόσας,¹ το μοναδικό πέρασμα. Εδώ το τοπίο συμμαχεί
με τους εχθρούς. Δεν υπάρχουν δυνατότητες ν' ανοιχτεί ο στρα-
τός, τα βαριά όπλα αχρήστεψαν απ' τη γεωγραφία. Η μάχη θα
δοθεί σε κάθε βράχο, σπιθαμή τη σπιθαμή. Το Τεπελένι είναι
ένα απόρθητο κάστρο, που πάνω του μήνες τώρα χτυπιούνται
θανάσιμα Έλληνες και Ιταλοί.

Κανένα θαύμα δεν μπορεί να συμβεί. Αυτό το γνωρίζει καλά ο
λαός μας. Γι' αυτό με δύο επιγραμματικούς στίχους μάς δίνει,
όχι μόνο την γεωγραφική δυσμένεια του τοπίου που μάχονται οι
Έλληνες, αλλά και την πεποίθηση του Έλληνα φαντάρου, που
μοναχά με το σπαθί του θα μπορέσει να πάρει το Τεπελένι.

Του Τεπελενιού οι πόρτες
δεν ανοίγουν με κλειδιά.

Τις ανοίγουν οι τσολιάδες,
της Ελλάδας τα παιδιά.

Οι φονικές μάχες που διεξάγονται μέσα σε άγριες παγωνιές, ο

1. Βιόσια – ο αρχαίος Λώς ποταμός

τρομερός χειμώνας του '40, που γέμιζαν τις βουνοπλαγιές με σκοτωμένους και ξεπαγιασμένους φαντάρους Έλληνες και Ιταλούς, και η διάρκεια του πολέμου που δεν λείπει να τελειώσει, γεμίζουν την ψυχή του λαού μας με πίκρα και αγωνία.

Ο ιταλικός φασισμός ρίχνει στο Τεπελένι τις επίλεκτες μεραρχίες του. Ο πόλεμος κοστίζει πολύ αίμα στους Έλληνες που μάχονται μ' έναν πάνοπλο και δεκαπλάσιο εχθρό. Τα μηνύματα που φτάνουν απ' το μέτωπο δεν σηκώνουν τη σάτιρα και το χλευασμό.

Ο λαϊκός ποιητής τώρα έχει το σοβαρό και σκυθρωπό ύφος του Έλληνα φαντάρου που μάχεται σ' έναν μεγάλο, άνισο και εξοντωτικό πόλεμο. Με προφητικός ύφος, μονάχα με δύο στίχους, μας δίνει τις διαστάσεις της σύγκρουσης που τώρα έχει γίνει "Μέγας πόλεμος ανάμεσα στη βία και την Ελευθερία".

Λογαράς και Τεπελένι,

Μέγας πόλεμος θα γένει.

Η κρίση του λαϊκού ποιητή ξεπερνάει πολύ τα στενά όρια του τόπου μας. Γνωρίζει πως αυτός ο πόλεμος είναι πράγματι τρανός. Η ελληνική νίκη ήταν νίκη όλου του ελεύθερου κόσμου ενάντια στη βία και στον σύγχρονο μεσαίωνα. Θρίαμβος του ελεύθερου ανθρώπου ενάντια στη βαρβαρότητα.

Στα βουνά του Τεπελενιού, όπου οι μάχες διεξάγονται πολύ κοντά, τόσο που κάθε μέρα νάρχονται στα χέρια Έλληνες και Ιταλοί φαντάρτοι, εδώ, που τα βαριά όπλα δεν τα μεταχειρίζεσαι εύκολα, εκείνο που μετράει είναι η παλληκαριά, η αντρειοσύνη, το ηθικό σθένος του στρατιώτη.

Και οι Έλληνες έδειξαν στον αγώνα αυτό είναι πως είναι αληθινά αντρειωμένοι, απόγονοι του Λεωνίδα και των κλεφταρματολών του '21.

Σ' αυτόν τον φονικό πόλεμο, ο λαϊκός ποιητής βρίσκει περισσότερο από κάθε άλλη φορά ευκαιρία να πλέξει το εγκώμιο του μαχόμενου Έλληνα:

Ακούω πυροβολισμούς,

βλέπω καπνό να βγαίνει.

Αντρειωμένοι Έλληνες,

βαράν το Τεπελένι.

Και ο ύμνος του Έλληνα φαντάρου συνεχίζεται με στίχους που εξαίρουν τις πολεμικές του αρετές:

Οι Έλληνες είν' ικανοί,

οι Κρήτες παλληκάρια.

Αιχμαλωτούν τους Ιταλούς,

και σφάζουν τα ζαγάρια.

Ο τελευταίος στίχος έρχεται να επιστημάνει τη συμμετοχή των Αλβανών μισθοφόρων στο πλευρό του ιταλικού στρατού. Είναι γνωστό πως οι Ιταλοί κατακτητές επιστράτεψαν ενάντια της Ελλάδας έξι τάγματα με Αλβανούς στρατιώτες, όπως το τάγμα Τομόρι, Ταραμπόσι και άλλα. Πέρα όμως απ' την εξαναγκαστική επιστράτευση, κάτι για το οποίο δεν ευθύνεται ο αλβανικός λαός που βρισκόταν υπό κατοχή, υπήρχαν εκατοντάδες τυχοδιώκτες, εθνικιστές και συνεργάτες, που φόρεσαν το μελανό πουκάμισο και ταυτίσανε τη μοίρα τους με κείνη του κατακτητή. Είναι αυτοί που στην οπισθοχώρηση του ελληνικού στρατού διαγούμισαν τα χωριά μας, λεηλάτησαν σπίτια και περιουσίες.

Αυτοί είναι που ο λαός μας αποκαλεί ζαγάρια. Πάνω σ' αυτούς, τους προδωμένους, ξεσπάει η οργή του λαϊκού ποιητή, γιατί γνωρίζει πως οι άνθρωποι αυτοί πάνε να γίνουν αγκάθι στην αδελφική συμβίωση με τον σκλαβωμένο και ταλαιπωρημένο αλβανικό λαό, με τον οποίο μοιραστήκαμε τη φτώχεια και τις κακουχίες του πολέμου.

Το Τεπελένι έχει γίνει τώρα μήνες η μεγάλη αγωνία και η καθημερινή κουβέντα των σπιτιών μας. Πόσο θ' αντέξουν ακόμα οι Ιταλοί; Θα πέσει άραγε το Τεπελένι και τα Τρία Αυγά;¹ Άνθρωποι επιστρατευμένοι απ' τον ελληνικό στρατό, που μαζί

1. Τρία Αυγά – βουνά που διεξάγονταν σκληρές μάχες.

με τα αλογομούλαρα, πήγαιναν να ανοίξουν δρόμους στα κακο-
τράχαλα αλβανικά βουνά, για να μπορέσουν να περικυκλώσουν
τον εχθρό, Έλληνες φαντάροι, τραυματίες με ακρωτηριασμένα
πόδια, και κρυοπαγήματα, που επιστρέφουν απ' το μέτωπο,
μιλάνε για φονικές μάχες και πολύ αίμα απ' τις δυο μεριές.
Μαζί με τον εχθρό θερίζει τους Έλληνες και ο τρομερός χειμώ-
νας του '40 που δεν λέει να τελειώσει.

Ο ενθουσιασμός των πρώτων μηνών έχει αφήσει τη θέση του
σ' έναν πεισματάρικο αγώνα, μια άγρια σύγκρουση, που γίνεται
σε κάθε μέτρο γη, σε κάθε βράχο.

Κάθε τόσο φτάνει στα χωριά μας η είδηση: Έπεσε το Τε-
πελένι! Έπεσε το Τεπελένι! Και τότε γίνεται αληθινός χαλα-
σμός απ' τις καμπάνες που χτυπάν αδιάκοπα και τον κόσμο
που πανηγυρίζει έξαλλος. Όμως, το χαρμόσυνο μήνυμα διαδέ-
χεται γρήγορα η είδηση πως δεν είναι αληθεια. Πως οι Ιταλοί
αντιστέκονται λυσσαλέα. Και οι άνθρωποι γίνονται πάλι σκε-
πτικοί. Μέσα στα σπίτια μας, πάλι στα παραγώνια, οι πατερά-
δες μας, αναστενάζουν και ολό καπνίζουν. Προσμένουν την
άνοιξη. Όλα, τότε, που θα λιώσουν τα χιόνια, θα κριθούν. Η τύ-
χη του πολέμου, και η μοίρα του ελληνικού στρατού.

Μέσα στην αιματηρή ατμόσφαιρα του πολέμου, φτάνει η εί-
δηση του θανάτου του Έλληνα πρωθυπουργού. Του ανθρώπου
που είπε το "Όχι" στον Ιταλό εισβολέα. Είναι ένα νέο πένθος
που πάει να σπάσει το ηθικό του Έλληνα φαντάρου, μα που
γρήγορα το ξεπερνάει.

Μαζί με τον μαχόμενο Έλληνα νιώθει κάτι απ' την πίκρα
του θανάτου και ο λαϊκός ποιητής, που ξέρει πως να πεθάνει
κανείς παραμονές της μεγάλης νίκης είναι πολύ πικρό.

Δεν είχες τύχη για να ιδείς,
καημένε μπάρμπα Γιάννη.
Πώς πολεμάν οι Έλληνες,
να πάρουν το Σαζάνι.

Ο τελευταίος στίχος φωτίζει μια άλλη ηρωική πτυχή του αγώνα. Εκείνη που διεξάγεται στη θάλασσα. Εκεί που τα ελληνικά υποβρύχια, με πρώτο το θρυλικό “Παπανικολή”, καταποντίζουν και πυρπολούν τα ιταλικά καράβια, στον κόλπο της Αυλώνας, στην Αδριατική και γύρω απ’ το αλβανικό νησί Σαζάνι, που οι Ιταλοί έχουν μετατρέψει σε ορμητήριο.

Οι μάχες συνεχίζονται με πείσμα όλο το χειμώνα. Και μπαίνουμε στο 1941. Ένας πίσω απ’ τον άλλο εναλλάσσονται οι Ιταλοί στρατηγοί, που στάθηκαν ανίκανοι να σπάσουν το μέτωπο. Φήμες κυκλοφορούν στα χωριά μας ότι οι Ιταλοί ετοιμάζονται για τη μεγάλη ανοιξιάτικη αντεπίθεση, που θα σαρώσει τους Έλληνες και θα τους βάλει μπροστά. Λένε για φασιστικές μεραρχίες ορκισμένες και πιστές στον Ιταλό δικτάτορα. Για επίλεχτα σώματα, για στρατιώτες του θανάτου, που δεν είναι καθόλου σαν οι πρώτοι Ιταλοί. Λένε επίσης για τάγματα και μεραρχίες με ονόματα λύκων και άλλων άγριων θηρίων, που θα σπάσουν το μέτωπο.

Και σαν να μην έφτανε αυτός ο πολεμικός πυρετός και η πολύχροτη φασιστική προπαγάνδα που φυσάει σαν παγωμένος άνεμος πάνω στα χωριά μας, φτάνει στο Τεπελένι ο ίδιος ο Μουσολίνι.

Θέλει να εμφυχώσει από κοντά το κλονισμένο ηθικό του Ιταλού φαντάρου και να διευθύνει μόνος του τη μεγάλη ανοιξιάτικη αντεπίθεση. Μάχες σκληρές διεξάγονται στην Τρεμπεσίνα και στα γύρω βουνά. Χιλιάδες οι σκοτωμένοι και οι βαριά τραυματισμένοι απ’ τις δυο μεριές. Το φασιστικό πείσμα των Ιταλών και η αγριάδα της πολεμικής τους μηχανής, που μέρα - νύχτα ρίχνει πυρωμένο σίδερο πάνω στα ελληνικά οχυρά, δεν μπορούν να φέρουν το ποθητό αποτέλεσμα. Η “σαρωτική νίκη” δεν φαίνεται στον ορίζοντα. Ο Ιταλός δικτάτορας αφρίζει. Κάθε μέρα που περνάει, η δόξα του φασισμού ξεφτίζει και πιο πολύ.

Εδώ, στο Τεπελένι, κρίνεται η τύχη της ιταλικής αυτοκρατορίας του Ντούτσε.

Όλ' αυτά ο λαός μας τα μαθαίνει, ο απόηχος του πολέμου φτάνει στα σπίτια μας. Και πάλι ξεπετιέται το ακοίμητο κέφι, η σάτιρα, απ' την λαϊκή ψυχή. Αυτή τη φορά τα βάζει με τον ίδιο το Μουσολίνι.

Μεταξά χρυσό μετάξι,
και με την πολύ σου τάξη.

Έκανες το Μουσολίνο
να βαράει το μαντολίνο.

Και ένα άλλο τετράστιχο που σατιρίζει τον αρχηγό του ιταλικού φασισμού, συνδυασμένο με το λαϊκό χιούμορ που αποκαλεί τους Ιταλούς χελωνάδες.

Σαν πάρουμε το Λογαρά¹
και μπούμε στην Αυλώνα.²
Ντούτσε θα σου στείλουμε,
ρεγάλο μια χελώνα.

Πέρα απ' τη σατιρική διάθεση, οι στίχοι αυτοί εκφράζουν και την πεποίθηση του Έλληνα φαντάρου, που πιστεύει πως η νίκη είναι δική του και πως σύντομα οι Ιταλοί θα βρεθούν στη θάλασσα.

Κοινό χαρακτηριστικό των τραγουδιών που έφτιαξε ο λαός μας για την εποποιία του '40, είναι η πλήρης ταύτισή του με τον Έλληνα φαντάρo. Ο λαϊκός ποιητής μιλάει, σατιρίζει, χλευάζει, εμπυχώνει στο όνομα των πολεμιστών. Καμιά απόσταση δεν υπάρχει ανάμεσα στον Έλληνα φαντάρo και τον λαϊκό ποιητή που βρίσκεται με το νου και την καρδιά του δίπλα στα χαρακώματα απ' την πρώτη μέρα του αγώνα ως την τελευταία.

Και δεν μπορούσε να συμβεί αλλιώς. Η λαϊκή μούσα εκφράζει την ομοψυχία του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού, που χαίρο-

1. Λογαράς – Τα Ακροκεραύνια όρη.

2. Αυλωνά – Αλβανική πόλη, λιμάνι.

νταν απ' τις νίκες και πικραίνονταν απ' τις απώλειες του ελληνικού στρατού. Ήταν μια ψυχική ένωση, ένας δεσμός αίματος που χαλυβδωνόταν μέσα στο καμίνι του αγώνα. Ο λαός μας ζούσε με το σάρωμα του ιταλού φασισμού τη δική του ελευθερία και, γιατί όχι, και τον ανεκπλήρωτο πόθο για ένωση με την πατρίδα. Το ελληνικό αίμα που πότισε τα χώματά μας ήταν τα πιο ακριβά λύτρα εξαγοράς της μεγάλης αδικίας που οι τρανοί της Ευρώπης είχαν πράξει πάνω στον βορειοηπειρώτικο ελληνισμό.

Η εποποιία του '40 σκαλίστηκε βαθιά στην ψυχή και τη μνήμη του λαού μας. Αμέτρητα περιστατικά αντρείας και παλληκαριάς, συμβάντα που μιλάν για ηρωισμούς και ανδραγαθήματα, αποτυπώθηκαν στη θύμηση και στο μνημονικό του λαού μας. Γίναν θρύλοι, παραμύθια και ηρωικές ιστορίες με τα οποία γαλουχηθήκαμε εμείς, τα παιδιά της μεταπολεμικής γενιάς. Ο τόπος μας σημαδεύτηκε απ' το πέρασμα της ελληνικής λεβεντιάς, ενώ το αίμα και τα κόκκαλα των παλληκαριών, που μείναν για πάντα στα δικά μας χώματα, εξαγίασαν τη Βόρειο Ήπειρο. Ο φτωχός και τυραγνισμένος λαός μας δεν είχε τίποτα να τους δώσει. Τους έδωσε όμως την ψυχή του, τη ζεστασιά της καρδιάς και τον θαυμασμό.

Εκείνοι που ζήσαν τον πόλεμο του '40, μιλάν για μεγάλες θυσίες και απάνθρωπες συνθήκες μέσα στις οποίες δρούσαν οι Έλληνες φαντάροι. Έχουν να λένε για κρυοπαγήματα, πείνα, έλλειψη πυρομαχικών και ρούχων. Για φαντάρους που ξημέρωναν μέσα στα χιόνια, μαρμαρωμένοι, με το όπλο στα χέρια. Βιβλία ολόκληρα μπορούν να γραφτούν με τις μνήμες αυτές που κρατά φυλαχτό στην ψυχή του ο λαός και ο τόπος μας.

Η οπισθοχώρηση του ελληνικού στρατού και η είδηση πως οι Γερμανοί χτύπησαν πισώπλατα την Ελλάδα έπεσαν σαν κεραυνός στον τόπο μας. Μια ανείπωτη πίκρα έπνιξε την ψυχή του λαού μας που είδε τους χτεσινούς νικητές και ήρωες να διπλώνουν τις σημαίες και να περνοδιαβαίνουν βουβοί, κουρελια-

σμένοι, αγνώριστοι απ' τις κακουχίες στα χωριά μας, που κάποτε είχαν κατευοδώσει έναν περήφανο ελληνικό στρατό.

Στα διάσελα και καταρράχια, στα περάσματα και στα στενά οι πατεράδες μας και οι μανάδες, με την πίκρα και την απορία γραμμένα στα χαρακιασμένα πρόσωπά τους, σαν αρχαίος χορός βγαίνουν και αγνάντευαν τα παιδιά μας, τ' αδέρφια μας, να φεύγουν προς τη σκλαβωμένη Ελλάδα. Αυτό το πένθος του αποχωρισμού, τη βαριά ατμόσφαιρα και τη βουβαμάρα της λαϊκής ψυχής, μας δίνει ανάγλυφα το παρακάτω τραγούδι.

Τρίτη, Τετάρτη θλιβερή, Πέμπτη φαρμακωμένη,

Παρασκευή ξημέρωσε - να μη 'χε ξημερώσει.

Παρά να ιδούν τα μάτια μας, τούτα τα παλληκάρια

που έκαναν τους Ιταλούς κουρέλια και κομμάτια

και τώρα ξαναφεύγουνε απ' τους Γερμαναράδες.

- Πείτε μας κάτι βρε παιδιά, παρηγορήστε μας.

- Μην κλαίτε αδέρφια και αδελφές, κρατήστε την ψυχή σας
θα 'λα ξαναγυρίσουμε, θα ξαναγαλιαστούμε.

Μ' αυτόν τον δραματικό επίλογο, που εκφράζει τον βαθύ πόνο και την οδύνη του λαού μας, η λαϊκή μούσα κλείνει το τραγούδι της ελληνικής λεβεντιάς πάνω στα χώματά μας. Ο επίλογος αυτός δεν είναι ένα απλό τραγούδι. Οι στίχοι του έχουν κάτι απ' τα λαϊκά μοιρολόγια του τόπου μας και απ' τα μεγάλα πένθη του λαού μας. Μέσα στην οδύνη του, όμως, τα ταπεινωμένα μάτια των νικητών που αποχωρίζονται αφήνουν μια αμυδρή ελπίδα. Μια προσδοκία.

Κρατήστε την ψυχή σας όρθια! λέει το ύστατο βλέμμα των αητών του Καλπακιού, της Κλεισούρας, της Νεμέρτσικας, της Τρεμπεσίνας, του Τεπελενιού, της Χειμάρρας. Και αλήθεια, ο λαός μας κράτησε όρθια την ελληνική ψυχή, δεν ξέχασε τους νικητές και έκανε τη λεβεντιά τους θρύλο, για να μεγαλώσει τα παιδιά του. Και τους θρύλους δεν μπορεί να τους σβήσει κανένας βάρβαρος!

Ο κόσμος της Δερόπολης

Ένας ερωτευμένος με την παράδοση και τον λαϊκό μας πολιτισμό, στις αρχές του αιώνα, που θέλησε να μείνει ανώνυμος, ερχόμενος απ' τα χωριά της Λιντζουρίας,¹ με “τη σκοτεινόχρωμη και πολυπλουμισμένη στολή που είναι η συνήθης εις όλη σχεδόν τη Λιντζουρία, με τα χωριά της κρυμμένα μέσα στις ρεματιές και σκορπισμένα στα δέντρα, κι απάνω στους βράχους και τις ράχες, που φαίνονται έτσι απόμερα και ξεμοναχιασμένα και κλεισμένα μέσα τους, όπως οι γυναίκες που κρατάν ακόμα τον παλιόν αυστηρόν οικογενειακόν περιορισμόν και τη στενή και χωρισμένη απ' τον κόσμο ζωή μακριά από κάθε κοινωνική ελευθερία”, μπαίνοντας στη Δερόπολη, μας άφησε στο οδοιπορικό του, μια χαρούμενη κραυγή σαν να πέρασε ξαφνικά απ' το χειμώνα στην άνοιξη.

Την καταθέτουμε ολόκληρη γιατί είναι ένας λαογραφικός ύμνος στη Δερόπολη.

“Πόσο αντίθετα και ανοιχτά είναι όλα στα χωριά της Δερόπολης! Το χαρούμενο ανοιγμα των χωριών αυτών στο φως, στον ήλιο, στον αέρα, όλο το άπλωμα του κάμπου, η εξωτερική ελεύθερη ζωή, καθρεφτίζεται καθαρά επάνω στην ανοιχτόχρωμη φόρεσιά των γυναικών της.

Άσπρο μακρύ υποκάμισο έως κάτω απ' τα γόνατα κι απάνω ένα πάλι άσπρο μάλλινο ή λινό φόρεμα, στενά κολλημένο στο κορμί και με κόκκινα κρόσια στις άκρες. Μπροστά είναι ανοιχτό και πίσω δύο τριγωνικά κομμάτια από μαύρο ή βαθύ πράσινο ύφασμα να σφίγγουν τις πλάτες έως τη μέση που ζώνεται με ζωνάρι πλουμιστό.

1. Λιντζουρία, αλβανική περιοχή Ν.Α. της Δερόπολης.

Κεντητή ποδιά, μπροστά και στα μανίκια μανικέτα από βελούδο. Άσπρο μαντήλι τεχνικά δεμένο στεφανώνει το κεφάλι και δίνει τον τόνο σε όλη τη στολή, που άσπρη στο βάθος φαντάζει με τις ολίγες χρωματιστές γραμμές των γαϊτανιών και του βελούδου. Απλή κι ευθύγραμμη η στολή αυτή, ελαφρή και ταπεινή συγχρόνως ταιριάζει τόσο καλά στη σκληρή δουλειά του κάμπου.

Χωρίς να παραγεμίζει, αναδείχνει καθαρά κάθε γραμμή του σώματος και δίνει ελευθερία στην κίνηση κι αέρα στο σύνολο. Έτσι, λιτή και αυστηρή, χαρακτηρίζει θαυμάσια την αφελή και γερή ζωή της ελεύθερης δουλειάς και του ανοιχτού κάμπου. Την ίδια αυτή φορεσιά έχουν όλα τα χωριά της Δερόπολης...”¹

Αυτήν τη χαρούμενη, την ποιητική κραυγή, δεν έπαψε να μεταδίδει στον περιηγητή ο κόσμος της Δερόπολης. Λέω ο κόσμος της Δερόπολης, γιατί τα εικοσιπέντε αυτά ελληνικά χωριά, είναι ένας κόσμος ξεχωριστός, που περισσότερο απ’ τα γεωγραφικά του σύνορα, διαχωρίζει απ’ τον περίγυρο με την ψυχολογία, τη λεβεντιά του, τη θηλυκότητα και τον μοναδικό λαογραφικό και παραδοσιακό του πλούτο.

Ο κόσμος της Δερόπολης είναι αναμφισβήτητα ένας κόσμος της γυναίκας.

Όλα εδώ έχουν τον ρυθμό, τη φινέτσα, το άρωμα και το μέτρο της γυναίκας. Αυτή είναι ο πραγματικός κάτοικος των δεροπολίτικων χωριών. Ο άντρας εμφανίζεται για λίγο στη δεροπολίτικη ζωή, να φτιάξει ένα σπίτι, να στεριώσει μια οικογένεια, και μετά φεύγει, χάνεται στην ξενητεία, αφήνοντας πίσω του να παλεύουν με τον κάμπο και τη μοναξιά τη μάνα, την αδελφή, τη γυναίκα.

Αυτός ο ρυθμός κυβερνούσε αιώνες τη Δερόπολη. Περιτοιχι-

1. Η περιγραφή της δεροπολίτικης φορεσιάς είναι παρμένη από το “Ηπειρωτικό ημερολόγιο”, τόμος δεύτερος.

σμένη στον δικό της κόσμο, τον τόσο θηλυκό, η Δερόπολη έφτιαξε έναν λαϊκό πολιτισμό που ξεχωρίζει, μια δική της παράδοση, γυναικοκεντρική.

Όλα, θρύλοι, παραμύθια, λαϊκές φορεσιές, τραγούδια, είναι γέννημα και δημιουργήμα της γυναικείας ψυχής της Δερόπολης.

Απ' τον μακρινό κόσμο του θρύλου, αναδύεται μια γυναικεία μορφή. Είναι η Δεροπολίτισσα νύφη, που κατεβαίνει ζαλωμένη τη βαρέλα στη σπηλιά της "Σκοτεινής". Την μοναδική πηγή της Κάτω Δερόπολης.

Όλα εκεί μέσα είναι σκοτεινά, γεμάτα νύχτα, και η Δεροπολίτισσα νύφη, που κατεβαίνει τα σκαλοπάτια της σπηλιάς, μοιάζει σαν ένα αστέρι που πάει να φωτίσει τον κάτω κόσμο.

Είναι γνωστός ο θρύλος καθώς και η τύχη της Δεροπολίτισσας νύφης. Ξεχνώντας τον αριθμό των σκαλοπατιών που την είχε συμβουλέψει η πεθερά, προχωρεί και πέφτει στην πηγή όπου και χάνεται για να την ξαναβρούν πνιγμένη στον Βυρό¹ του Αργυρόκαστρο. Άλλοι λένε πως τη βρήκαν στην πηγή της Μπίστρισσας...

Ο θρύλος της "Σκοτεινής" δεν είναι απλά δημιουργήμα της φαντασίας. Είναι θγαλμένος από ένα απ' τα δραματικότερα βιώματα της δεροπολίτικης ζωής. Το δράμα του νερού. Οι σερτοί, τα ξεροπήγαδα του δεροπολίτικου κάμπου ήταν οι πραγματικοί ναοί που προσκυνούσε η Δεροπολίτισσα. Και μετά το δράμα του νερού, εκείνο της γης. Μια φευγαλέα ματιά στη συστάδα των δεροπολίτικων χωριών, κι αμέσως νιώθεις το δέος της γης. Όλα τα χωριά είναι χτισμένα στην πέτρα. Ο δεροπολίτικος κάμπος είναι ένα αμφιθέατρο που στις κερκίδες του στέκουν τα δεροπολίτικα χωριά. Εδώ, μπροστά στα πόδια τους, θα

1. Βυρός - Λίμνη, στο Αργυρόκαστρο. Ο θρύλος λέει πως η πηγή της "Σκοτεινής" επικοινωνεί με τον Βυρό και το κεφαλάρι της Μπίστρισσας.

παιχτεί το μεγάλο δράμα της δεροπολίτικης ζωής. Το δράμα της γης. Και πάλι πρωταγωνιστής η γυναίκα. Η Δεροπολίτισσα. Μόνη της θα οργώσει, θα σπείρει, θα θερίσει και θα παλέψει με τα στοιχεία του κάμπου, που λέγονται μπέηδες, αγάδες, κεχαγιαδες. Θα ρίξει πάνω στους δυνάστες της γης την πιο βαριά κατάρα που βγήκε ποτέ απ' ανθρώπινα χείλη.

Όσα δέντρα έχει τ' αλώνι,
τόσοι αγάδες ν' απομείνουν.

Το δεροπολίτικο αυτό μοιρολόι, που κατάγραψε στην ολοκληρωμένη του μορφή κι ερμήνευσε ο ποιητής Ανδρέας Ζαρμπαλάς, είναι ένα λαογραφικό οικοδόμημα, μοναδικά στην δημοτική μας ποίηση. Με τη λιτότητα και τη δραματική μορφή του, ξεπηδάει σαν χορικό αρχαίας τραγωδίας απ' την ψυχή των Δεροπολίτισσων μοιρολογιστριών που κατάφεραν το ακατόρθωτο: Να μετατρέψουν το μοιρολόι σε τραγούδι αντίστασης και λαϊκής οργής.

Και μετά το δράμα της γης, εκείνο του ζωντανού χωρισμού. Στη λαογραφία της Δεροπόλης η ξενητεία κατέχει κεντρική θέση. Υπάρχουν τραγούδια που νιώθεις τον πόνο και τον καημό του ανθρώπου που αποχωρίζεται τον τόπο του, καθώς και πολλά άλλα για τα βασανα της ξενητείας, που στη ζυγαριά της λαϊκής ψυχής βαραίνει πιο πολύ κι απ' την ορφάνια. Εδώ στη Δερόπολη το ξεπροβόδισμα των παιδιών για τα ξένα ήταν μια τελετουργία πόνου, όμοια με το θάνατο. Ανήμερα του αποχωρισμού των ξενιτεμένων, γίνονταν η συμφιλίωση με εχθρούς κι ανθρώπους που δεν μιλιόνταν ή είχαν διαφορές. Ήταν κάτι σαν εξαγνισμός των ψυχών. Μπροστά στους ανθρώπους που αποχωρίζονταν, δεν έπρεπε να υπάρχει άλλο αίσθημα απ' τη συμπόνια, τη συμπάρασταση, την αγάπη:

Αλησμονώ και χαίρομαι, θυμούμαι και λυπούμαι
θυμήθηκα την ξενητεία και θέλω να πηγαίνω.
Σήκου μάνα και ζύμωσε καθάριο παξιμάδι,

με πόνους βάλε το νερό, με δάκρυα ζύμωσε το.

Και με πολύ παράπονο άναψε και το φούρνο.

Κι η μάνα τότε άρχισε με μάτια δακρυσμένα:

- Άργησε φούρνε να καείς κι εσύ ψωμί να γένεις
για να περάσει ο κερατζής κι ο γιος μου ν' απομείνει.

Η ζωή του ξενιτεμένου, είναι μια περιπλάνηση στην απονιά:

Σαράντα χρόνια πέταγα Γιάσι και Μπουκουρέστι

ξένος εδώ, ξένος εκεί, κι όπου κι αν πάω ξένος.

Και στα σαράντα τέσσερα κατέβηκα στην Πόλη.

Βρίσκω την Πόλη άρρωστη, βαριά πανουκλωμένη.

Τι είδαν τα ματάκια μου, τους ξένους πώς τους θάφτουν

δίχως λιβάνι και κερί, δίχως παπά και ψάλτη.

Με πήρε το παράπονο, γύρισα στην πατρίδα...

Όμως, ο πραγματικός αποδέκτης του ζωντανού χωρισμού
είναι η γυναίκα. Τα περισσότερα τραγούδια της ξενητείας, είναι
ένας θρηνητικός μονόλογος της γυναίκας, που σεν δέχεται τον
χωρισμό, που ικετεύει:

- Αυτού που πας αστέρι μου, πάρε και με μαζί σου

να μαγειρεύω να δειπνάς, να στρώνω να κοιμάσαι.

Ο πόνος της εξαγιάζει κάθε τι που άγγιξε ο αγαπημένος:

Την πέτρα όπου πέτασες κι ανέβηκες στη βάρκα

να μπόρεγα να ξαν' εβρώ να τη γιομίσω δάκρυα,

έγραφε στο ξενιτεμένο ταίρι της μια Δεροπολίτισσα στα χρό-
νια του σαράντα.

Όταν να μην έφτανε η μοναξιά, η καρτερία, τα νιάτα που
μαραίνονται, ο ξένος τόπος, το άγνωστο, με την ύποπτη σαγη-
νευτική του φήμη, έρχεται συχνά να απογοητέψει, να τσακίσει
την ψυχή της Δεροπολίτισσας.

Η Βλαχιά, όπου τον περασμένο αιώνα ξενιτεύονταν οι Δερο-
πολίτες, είναι μια λάμια που μαγεύει τους ξενιτεμένους, που
τους ποτίζει το νερό της λησμονιάς.

Ποια 'χει άντρα στην ξενητεία

και γιο στο Μπουκουρέστι.
Πες τους να μην τους καρτερούν
να μην τους παντεχαινούν.
Τι οι Βλάχισσες είν' όμορφες
είναι καγκελοφρύδες,
έχουν τα μάτια σαν ελιά
τα φρύδια σαν γαϊτάνι
κι αυτό το ματοτσινόρο
σαν φράγκικο δοξάρι.

Υπάρχει μια πικρή γεύση, μια αμεσότητα στο τραγούδι αυτό που καθώς το ακούς είναι σαν να βλέπεις τον ταχυδρόμο να περνοδιαβαίνει τα δεροπολίτικα σπίτια, να συναντάει μάνες και γυναίκες και ν' αφήνει στα χέρια τους κάτι πιο βαρύ απ' το μαγνάτο. Κάτι που τις αναστατώνει, που τις συντρίβει, που πάει να τις τρελάνει. Η τραγικότητα του τραγουδιού αυτού γεννιέται απ' την αποκάλυψη και την αναγνώριση της ξένης ομορφιάς. Μιας ομορφιάς καταλυτικής, που δεν της αντιστέκεσαι εύκολα. Κάπου εκεί μακριά, άορατη και άπιαστη σαν ξωτικιά, η ξένη ομορφιά απειλεί να της πάρει την ίδια την αγάπη.

Αυτή η επίγνωση της χαμένης αγάπης είναι που κάνει τη Δεροπολίτισσα τραγική φιγούρα της ξενητείας και αληθινό αποδέκτη του ζωντανού χωρισμού.

Αυτού ψηλά που περπατάς τρυγόνα, τρυγόνα,
μην είδες την αγάπη μου, τον αγαπητικό μου;
Τίνος ματάκια τον τηράν και τα δικά μου κλαίνε;
Τίνος χεράκια τον κερνούν και τα δικά μου τρέμουν;
Τίνος χειλάκια τον φιλούν και τα δικά μου σκάζουν;

Το δημοτικό τραγούδι μάς παρουσιάζει μια γυναίκα χειραφετημένη. Μια γυναίκα με απαιτήσεις απ' τη ζωή και την αγάπη. Δεν είναι το άβουλο πλάσμα, το ταμένο να μαραίνεται και να σβήνει στην προσμονή.

Ο άνθρωπος που είναι το αγκωνάρι εδώ στη Δερόπολη, που

Ξέρει να παλεύει με τη ζωή και τον κάμπο, έχει και τη δύναμη να επαναστατήσει ενάντια στη μοίρα.

Υπάρχουν μέσα στα δεροπολίτικα δημοτικά τραγούδια τέτοια ξεσπάσματα, που δείχνουν όχι μόνο το αδιέξοδο που οδηγούσε τη γυναίκα ο ζωντανός χωρισμός αλλά και την προσωπικότητα της Δεροπολίτισσας που δεν δέχεται μοιραία τη ζωή:

Βαρέθηκα μωρ' μάνα μαντήλια να κεντώ
θα τα παρατήσω και άλλον θα παντρευτώ.

Όμως, δίπλα της, μια άλλη χηράμενη της ξενητειάς, η μάνα, ακούγοντας την απελπισμένη απόφασή της, θα της δώσει κουράγιο, θα τη συγκρατήσει με μια αμυδρή προσδοκία:

Για βάστα κόρη μ' βάστα και τούτη τη χρονιά
ως που ναρθεί ο καλός σου απ' την ξενητεία.

Δύσκολο να βρεις λέξη που να εκφράζει τον ψυχικό πόνο, τα βάσανα και την οδύνη που αφήνει στην ψυχή της γυναίκας ο ζωντανός χωρισμός απ' το ρήμα "βάστα" του παραπάνω τραγουδιού.

Είναι σαν να κρατάει ένα μετερίτσι. Σαν να σηκώνει μια πέτρα, ένα φορτίο που ξεπερνάει τη σωματική και ψυχική της αντοχή. Έτοιμο από στιγμή σε στιγμή να τη συντρίψει με το βάρος του.

Κι όμως, η Δεροπολίτισσα μάνα και γυναίκα το σήκωσε, το βάσταξε.

Είναι φυσικό, μέσα στην εξουθενωτική δουλειά του κάμπου, στη μοναξιά και το πένθος του ζωντανού χωρισμού, που συντρίβει σαν βράχος τις ψυχές, να βρούμε ένα τυραγνισμένο πλάσμα, άχαρο. Ένα πλάσμα δίχως την αίσθηση της ομορφιάς.

Εδώ είναι που αρχίζει το δεροπολίτικο θαύμα. Η άγνωστη ψυχική δύναμη της Δερόπολης.

Μέσα σ' αυτό άχαρο και πέτρινο τοπίο, βλάστησε κι άπλωσε κλώνους ένα γυναικείο κάλλος, μια θηλυκή ομορφιά που σαγηνεύει. Είναι αυτή η ομορφιά που έχει κάνει τους ξένους περιηγητές να μιλάν "για λυγερόκορμες γυναίκες, που διατηρούν

ακόμα ενδύματα και παραδόσεις που υπενθυμίζουν τον πολιτισμό των αρχαίων Ελλήνων”.

Είναι δύσκολο να βρεις στην ελληνική γλώσσα λέξη που νάχει τέτοιο αισθητικό βάρος, όπως η λέξη “Δεροπολίτισσα”. Όταν ο λαός μας λέει “Δεροπολίτισσα”, δεν εννοεί απλά τη γυναίκα, τη μάνα, την κοπέλα της Δερόπολης. Εννοεί την ίδια την ομορφιά.

Η ψηλή και λυγερή κορμοστασιά, το φεγγερό πρόσωπο, η μύτη που μοιάζει σα νάναι παρμένη από τις βυζαντινές εικόνες της Παναγιάς, και κείνη η λιτή και απέριτη φορεσιά έχουν δημιουργήσει μια αισθητική απόχρωση μέσα στην πολυμορφία του ελληνισμού, που ξεχωρίζει.

Η δεροπολίτικη φορεσιά είναι ένα λαογραφικό περσικό, που θαμπώνει, που προκαλεί με την ελληνικότητά της. Έχει πάνω της το στίγμα του αναμφισβήτητου, του ατελείωτα ελληνικού, όπως κι ο “Πωγωνίσσιος” κι αποτελούν μαζί με τον λεβέντικο αυτό χορό, δύο πολύτιμα πετράδια, στη Βορειοηπειρώτικη Ρωμισύνη. Είναι γνωστό πως σε στιγμές λύπης ο λαός μας πενθοφορεί. Η γυναίκα βάζει μαύρο μαντήλι, στο Βούρκο, στα Ριζά...¹

Μοναδική εξαίρεση η Δερόπολη. Εδώ, ο πανάρχαιος νόμος του πένθους έπεσε πάνω στη δεροπολίτικη ψυχή κι έγινε ένα άσπρο σύννεφο σαν οι ανθισμένες μυγδαλιές της Δερόπολης μέσα στη θαρυχειμωνιά του Πλατοβουνίου.² Είναι στο έθιμο αυτό του λευκού μαντηλιού, ένα μέσα φως που σκοτώνει το πένθος, που νικάει τον χάρο. Είναι κάτι πιο πέρα απ’ τη χριστιανική αντίληψη για το θάνατο. Από πού μας έρχονται αναλλοίωτες απ’ το χρόνο αυτές οι γραμμές των κορμιών και της φορεσιάς,

1. Ριζά — περιοχή ορεινή με ελληνικά χωριά στη Β. Ήπειρο. Λέγονται και Ριζοχώρια.

2. Πλατοβούνι — Βουνό στους πρόποδες του οποίου εκτείνονται τα χωριά της Δερόπολης.

αυτό το μέσα φως, που αναιρεί το θάνατο; Από πού φθάνει το πολυφωνικό δερπολίτικο τραγούδι; Το μοναδικό στην ελληνική επικράτεια; Σίγουρα, από πολύ μακριά. Η ανακάλυψη στην καρδιά της Δερόπολης του αρχαίου αμφιθέατρου ίσως να μας δείξει το δρόμο από πούθε ανεβαίνει αυτός ο χορός, πούθε έρχονται αυτές οι μυροφόρες.

Στο λαογραφικό περιδέραιο της Δερόπολης, υπάρχει ένα τραγούδι που είναι ύμνος στη γυναικεία ομορφιά. Βρίσκεται μέσα στο τραγούδι αυτό, μια δραματική έκκληση που απευθύνεται στην ομορφιά, σαν δύναμη που μπορεί να ξορκίσει το μεγάλο κακό, την τουρκική σκλαβιά. Απ' τη Δερπολίτισσα, περιμένουν σωτηρία ο αντρικός κόσμος, τα παιδιά, που παίρνουν για νίτσαρους, οι χριστιανοί, που όπως λέει το τραγούδι τούς "πλάκωσε η σκλαβιά".

Μωρ' Δερπολίτισσα, μωρ' καημένη
σύντα πας στην εκκλησιά, ζη μωρ' ζηλεμένη
με λαμπάδες και κεριά
και με μοσχοθυμιάτά.

Για προσκύνα και για μας.

Για τε μας τους χριστιανούς.

Τι μας πλάκωσε η Τουρκιά
και μας σφάζουν σαν τ' αρνιά
σαν τ' αρνιά την Πασχαλιά
τα κατσίκια του Αη Γιωργιού.

Το πολυφωνικό αυτό τραγούδι είναι μια κραυγή που έρχεται από μακριά, από έναν κόσμο απόγνωσης και αφανισμού, που ζητάει σωτηρία στο άστρο της δερπολίτικης ομορφιάς. Είναι μια παράκληση να λειτουργήσει η ομορφιά σαν θαύμα.

Ο ύμνος στην ομορφιά της Δερπολίτισσας βρίσκεται διάχυτος και σε άλλα τραγούδια. Δεν είναι μόνο η ζηλεμένη, αλλά και η καμαρωμένη. Το λαϊκό αυτό διακοσμητικό επίθετο μας δίνει μια άλλη απόχρωση του κάλλους της Δερπολίτισσας.

Αυτή της κίνησης, της περπατησιάς, το αγέρα που διαπνέει γύρω της καθώς ροβολάει για τον κάμπο, για το πανηγύρι. Όποιος δεν είδε πομπή Δεροπολίτισσων ντυμένων με την παραδοσιακή τους φορεσιά να διαβαίνει, δεν μπορεί να νιώσει τι θέλησε να πει ο λαϊκός ποιητής με τη λέξη “καμαρωμένη”. Το επίθετο αυτό στο παρακάτω τραγούδι μπαίνει σαν επωδός, που εναλλάσσεται τη “Δεροπολίτισσα”, δημιουργώντας μια μουσική αρμονία ομορφιάς κι ένα σπάνιο αισθητικό κάλλος.

Στης Άη Μαρίνας τα βουνά, Λένη Δεροπολίτισσα.

Ήταν μια κρύα βρύση, Λένη καμαρωμένη.

Πάησε η Λένη να πιει νερό, Λένη Δεροπολίτισσα.

Να πιει και να γιομίσει, Λένη καμαρωμένη.

Κι έπεσε το μαντήλι της, Λένη Δεροπολίτισσα.

Το χρυσοκεντισμένο, Λένη καμαρωμένη.

Αν το βρει νιος να το χαρεί, Λένη Δεροπολίτισσα.

Γέρος να το καμαρώσει, Λένη καμαρωμένη.

Ένα φευγαλέο βλέμμα στα δημοτικά τραγούδια της Δερόπολης και θα διαπιστώσουμε πως όλα τους σχεδόν έχουν μέσα μια αβρότητα, μια τρυφεράδα, έναν αγέρα θηλυκότητας. Η δεροπολίτικη λαογραφία είναι στην ουσία ένας ύμνος στη γυναίκα, στην ομορφιά. Τα τραγούδια της είναι κατάστικτα από γυναικεία ονόματα. Καταγράφουμε μερικά: Γιαννούλα, Μάρω, Ευγενία, Θανάσιω, Λενίτσα, Γαλανή, Διαμάντω, Ρίνα, Βασίλω, Μαριγώ, Χάιδω, Ζαχαρούλα...

Για τον άνθρωπο που δεν γνωρίζει τη Δερόπολη, το πετρώδες και άνυδρο τοπίο της, που δεν ξέρει πως εδώ πάνω το ψωμί είναι ζυμωμένο με πολύ ιδρώτα και η ζωή σημαδεμένη βαθιά απ' τη λαχτάρα του ζωντανού χωρισμού, διαβάζοντας τα δεροπολίτικα τραγούδια, βλέποντας τους χορούς της, και τη δεροπολίτικη φορεσιά, θα βρεθεί σ' έναν κόσμο μαγικό, με ήλιους, φεγγάρια, αστέρια, κυπαρίσσια, βασιλικούς, μανουσάκια και καρυofύλλια.

Όχι, δεν υπάρχει εδώ τίποτα το εξωτικό και καμιά παραπλάνηση!

Ο λαϊκός ποιητής και δημιουργός, για να εξευμενίσει όλη αυτή τη σκληράδα του κάμπου και τη μοναξιά της ξενητειάς, που σκοτώνει τις ψυχές και μαραίνει τα κορμιά, έστρεψε το βλέμμα του πάνω στη γυναικεία ομορφιά της Δερόπολης. Έτσι, φωτίστηκε το τραχύ και σκληρό τοπίο της δεροπολίτικης ζωής μ' ένα αβασίλευτο φως. Το φως της ομορφιάς. Είναι η μεγάλη ισορροπία της λαϊκής τέχνης, του λαϊκού μας πολιτισμού. Το φως αυτό της ομορφιάς είναι το πραγματικό νόημα της Δερόπολης. Του δεροπολίτικου κόσμου!

Είναι ένας ακριτικός ελληγισμός που κρατάει από βαθιές ρίζες. Που μένει αναλλοίωτος μέσα στον χρόνο. Μ' ένα καθαρό περίγραμμα, απ' τον γειτονικό κόσμο. Ένας ελληγισμός που αντιστέκεται!

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Ξεφυλλίζοντας το βιβλίο της λαοσοφίας

Πέρα απ' τις κοινές για όλον τον ελληνισμό λαογραφικές καταβολές, ο βορειοηπειρωτικός ελληνισμός δημιούργησε μια δική του παράδοση, έναν λαϊκό πολιτισμό που προσδιορίζεται απ' τον γεωγραφικό του χώρο, τις αντίξοες συνθήκες όπου πορεύεται και την ψυχική του ιδιομορφία.

Είναι μια ντόπια παράδοση που πιάνει όλο το φάσμα της λαογραφίας, αρχίζοντας απ' τα δημοτικά τραγούδια, τις παροιμίες, τους θρύλους, τις λαοσοφικές εκφράσεις, τα παραμύθια, τις λαϊκές φορεσιές...

Στα δημιουργήματα αυτά βρίσκεται διάχυτο το τοπικό στοιχείο και είναι συνυφασμένα με την ιστορική πορεία και την ιδιοσυστασία του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού. Ενός ελληνισμού αποκομμένου απ' τον εθνικό κορμό και σε διαρκή δοκιμασία.

Η ντόπια αυτή παράδοση δεν είναι μόνο σημάδι της δημιουργικής δύναμης του λαού μας, αλλά και απόδειξη της αυτοχθονίας του. Της μακραίωνης ύπαρξης και ιστορικής συνέχειάς του. Η βορειοηπειρωτική παράδοση έρχεται να πλουτίσει τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό με ένα σημαντικό κεφάλαιο, που δείχνει την ψυχική πολυμορφία της φυλής μας και τη ζωντάνια της ελληνικής γλώσσας που έχει τη δύναμη να φτιάχνει Ελλάδες.

Σημαντικό κεφάλαιο της παράδοσης είναι οι παροιμίες και οι λαοσοφικές εκφράσεις. Ο παροιμιακός και λαοσοφικός λόγος του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού μπορούν να γεμίσουν ολάκερα βιβλία και δεν αποτελούν αντικείμενο αυτής της σύντομης καταγραφής και του φευγαλέου ξεφυλλίσματος του βιβλίου της λαοσοφίας. Απ' το ανοιχτό και άγραφτο βιβλίο, κορφολογήσα-

με μερικές απ' τις λαοσοφικές εκφράσεις και παροιμίες, που είναι συνυφασμένες με τη γεωγραφική και ιστορική μοίρα του βορειοηπειρώτικου ελληνισμού, σαν ελάχιστο δείγμα μιας ντόπιας παράδοσης που έχει τα δικά της γνωρίσματα και την ιδιομορφία της.

Οι λαοσοφικές αυτές εκφράσεις και παροιμίες είναι δείγματα της ταυτότητας του λαού μας. Γεννήθηκαν και ρίζωσαν εδώ, στα χώματα που ζει από καταβολής κόσμου ο βορειοηπειρωτικός ελληνισμός. Η καταγραφή τους μπορεί να βοηθήσει τη νέα γενιά να γνωρίσει καλύτερα τις ρίζες. Να γίνουν πηγή αυτογνωσίας. Είναι ο φιλοσοφικός στοχασμός του λαού μας, που ξέρεει να προσαρμόζεται στους καιρούς και δεν επιρραζεται εύκολα απ' την τεχνική εξέλιξη. Έχουν μέσα τους μια επικαιρότητα, μια αντοχή και μοιάζουν όπως όλη η παράδοση με τα παλιά πηγάδια των χωριών μας που συνεχίζουν να ξεδιψούν και να δροσίζουν γενιές και γενιές. Στις λαοσοφικές εκφράσεις και παροιμίες, ο λαός μας συμπυκνώνει έννοιες και νοήματα με χρονική διάρκεια, γεφυρώνει εποχές. Απόσταγμα σοφίας και πείρας ρίχνουν συχνά σε αιμηχανία αυτούς που ξέκοψαν απ' τις ρίζες.

Η ανεύρεση και η καταγραφή τους απαιτεί τον πολύχρονο μόχθο της λαογραφικής έρευνας που η απογοήτευση διαδέχεται τη χαρά. Είναι ευρήματα ψυχικής επικοινωνίας με τον τόπο πάνω στη στάνη, το γεωργό στον κάμπο, τους γερόντους στο μεσοχώρι και καθισμένος σταυροπόδι, ώρες πολλές, μέρες, μήνες στον οντά της λαϊκής φιλοξενίας. Εκεί, που οι απλοί άνθρωποι του λαού ανοίγουν την καρδιά τους σαν ηλιοτρόπιο, κουβεντιάζοντας για τις πίκρες της ζωής, τις χαρές, τη φτώχεια, την απογοήτευση και τη λεβεντιά. Κι όποιος δεν είναι μυημένος στην αυθόρμητη, την πηγαία, τη γενναιόδωρη λαϊκή ψυχή, σαν δύσκολο είναι να παραβιάσει την πόρτα που κρύβει τον λαϊκό θησαυρό.

Και, τώρα, ας αρχίσουμε το ξεφύλλισμα του βιβλίου της λαοσοφίας, όπως το βίωσα απ' τα παιδικά μου χρόνια.

Ζούσαν τότε οι γερόντοι του χωριού μου, μια γενιά δουλευτάδων και γλεντζέδων που ο καθένας τους κουβαλούσε μέσα του κι ένα μήνυμα ζωής. Κάθε τόσο, θες από απροσεξία, θες σκόπιμα, πέφταν φωτιές στον Άη Νικόλα, το βουνό που υψώνεται απέναντι με το χωριό μου, τη Γράβα. Πολλές φορές οι πυρκαγιές παίρναν απειλητικές διαστάσεις και αναστάτωναν το χωριό που ορμούσε ολόσωμο να τους κόψει το δρόμο προς τα σπαρτά. Την επομένη της φωτιάς που είχε φτάσει στα σταροχώραφα, κατέβαιναν οι χωριανοί μου στο μεσοχώρι και σχολίαζαν την πυρκαγιά:

- Μεγάλη φωτιά έκαψε τον Άη Νικόλα όλον, παραπονιούνταν ο γέρο Μήτρος, ο βοσκός.

- Έγινε Μέγγουλη, Μέγγουλη σας λέω! πετάζονταν ο μπαρμπα - Λιόλιος, ο δραγάτης του χωριού, που καταλόγιζε μέσα στην καταστροφή και τη δική του ευθύνη.

“Έγινε Μέγγουλη”! Μικρό παιδί άκουσα αυτές τις δύο λέξεις για τη φωτιά και δεν μπορούσα να καταλάβω τι σχέση είχαν με την πυρκαγιά του Άη Νικόλα. Τι θέλει να πει ο μπαρμπα - Λιόλιος με κείνο το “Έγινε Μέγγουλη”; Μέρρες στριφογυρνούσαν στο μυαλό μου οι λέξεις αυτές. Δεν άντεξα, ρώτησα τον πατέρα, του παππού μου. Και τότε, ξαφνικά, έγινε η αποκάλυψη: Ένα μεγάλο χωριό, πλάι στον ποταμό της Παύλας, ήταν η Μέγγουλη. Με εύπορο κάμπο, νερά, λιόδεντρα. Ένα απ' τα χωριά της κοιλάδας της Παύλας, που αφάνισε το μαχαίρι του Τούρκου τον δέκατο έβδομο αιώνα. Είχε περάσει η φωτιά απ' τ' ομορφοχώρι (ο θρύλος λέει πως καίγονταν τρία μερόνυχτα) κι απ' τη στάχτη του πετάχτηκε το μήνυμα της καταστροφικής πυρκαγιάς.

Έτσι, απ' τον δέκατο έβδομο αιώνα ως σήμερα, για κάθε καταστροφική φωτιά, οι χωριανοί μου λένε: Έγινε Μέγγουλη.

Η αποκάλυψη ήταν διπλή: Μια λαϊκή έκφραση, που γέννησε τη τραγική μοίρα ενός χωριού, κι ένα παράθυρο στην ιστορία μας.

Έρχονταν η εποχή της σποράς. Σήκωναν τα μάτια οι χωριανοί μου για να διαβάσουν στον ουρανό το παράξενο βιβλίο του καιρού. Τους έβλεπα να λένε: “Αντάρα στο Διβροβούνι”! Έβγαινε τη νύχτα ο παππούς μου, εξήντα χρόνια βοσκός, και σαν έβλεπε τις κόκκινες αναλαμπές των κεραυνών να μαχαιρώνουν το Ιόνιο πέλαγος, μονολογούσε: “Άστραψε απ’ την Κακομιά,¹ πάρτην κάπα κι άλλη μια”. Και δεν αργούσε, την ίδια νύχτα ή το πολύ την επόμενη μέρα, οι ακαταλαβίστικες αυτές λέξεις γίνονταν βροχή και καταιγίδα που οι άνθρωποι είχαν προβλέψει. Ήταν μια μετεωρολογική παροιμία, καμωμένη απ’ την πολύχρονη πείρα και παρατηρητικότητα του λαού μας. Μια παροιμία που δεν τη συναντάς πουθενά αλλού!

Οι Βουρκάροι ζευγίτες, κατάκοποι απ’ τ’ όργωμα και σκυφοί πάνω στα ξύλινα αλέτρια τους, είχαν πάντα μια ασάλευτη ώρα, που σχολούσαν τα ζευγάρια για να πάρουν τον δρόμο της επιστροφής στα σπίτια τους. Και το ρολόι αυτό ξέρετε ποιο ήταν; Ο Παντοκράτορας, το βουνό της Κέρκυρας, που φαίνεται καθαρά απ’ το βουρκάρικο κάμπο.

Ρίχναν το βλέμμα τους εκεί, την ώρα του δειλινού, και λέγαν ένας στον άλλον: Ίσκιωσε ο Παντοκράτορας!

Έτσι μιλούσαν για τον καιρό οι πατεράδες, οι παππούδες μας. Και δεν ήταν μέσα στα λόγια τους μόνο η παρατηρητικότητα, η αιώνια, που κουβαλούσαν από γενιά σε γενιά. Ήταν κι ο όμορφος, ο ποιητικός λόγος, η λαξευμένη λαοσοφική έκφραση, με τη μεταφορική της έννοια.

Περνούσα κάποτε στη Ματομάρα, το παλιό χωριό με τα

1. Κακομιά τόπος στις ιονικές ακτές ξακουστό για το βυζαντινό μοναστήρι του.

ερείπια, πούναι πίσω απ' το αρχαίο Φοινίχι.¹ Βρισκόμουν μαζί με τον πατέρα μου. Είδα διάσπαρτες πέτρες, ίχνη από παλιά καλντερίμια και τον ρώτησα:

- Τι είναι αυτές οι πέτρες; Σαν καλντερίμι μου μοιάζει...

- “Αγγαρεία κοκάτικη”, απάντησε σοβαρός ο πατέρας.

Κι εγώ αργότερα έμαθα για τους μπέηδες του Δελβίνου, την καταραμένη φάρα των Κοκάτων, πούχαν τσιφλίκι τους τα περισσότερα χωριά του Βούρκου και των Ριζών. Που θέλησαν να πάρουν και τη Λεσινίτσα,² αλλά όπως λέει το δημοτικό τραγούδι έφαγαν το κεφάλι τους. Αυτοί οι Κοκάτες, με τον Σελήμ Κόκα αρχηγό, είχαν γίνει ο φόβος και ο τρόμος των ραγιάδων. Δεν αρκούνταν μονάχα στους ασήκωτους φόρους που τσάκιζαν τη φτωχολογιά. Είχαν ρίξει πάνω τους και την αγγαρεία. Συναζαν ολάκερα χωριά, μια φορά την εβδομάδα, και κουβαλούσαν πέτρες να φτιάξουν κούλες και σαραγιά, να ανοίξουν δρόμους και ό,τι άλλη βαριά δουλειά τους κάπνιζε. Κι όλος αυτός ο παιδεμός, τζάμπα, απλήρωτα. Ποιος όμως τολμούσε να σηκώσει κεφάλι; Ο Σελήμ Κόκας είχε στο Δέλβινο ολάκερο ασκέρι φονιάδων. Πόνεσε η μέση του λαού μας, βόγγαγε απ' την αδικία η ψυχή του και τα χείλη του αναστέναξαν: Αγγαρεία κοκάτικη! Που συμβολίζει απ' τον περασμένο αιώνα την απλήρωτη, την αναγκαστική, την εξαντλητική δουλειά.

Πόσες φορές δεν είπε τα λόγια αυτά, πόσες φορές δεν αναστέναξε “Αγγαρεία κοκάτικη”, ο λαός μας στα χρόνια της κόκκινης δικτατορίας. Τότε που τον έβαζαν να γεμίσει τους κάμπους και βουνά με πολυβολεία που φτιάχνονταν με τη νέα αγγαρεία του σοσιαλισμού: την εθελοντική δουλειά! Κάθε Κυριακή της ζωής μας. Έτσι η ζωή πάντα έρχεται να επαληθεύ-

1. Φοινίχι – αρχαία ελληνική πόλη στη Β. Ήπειρο, σήμερα χωριό με το ίδιο αρχαίο όνομα.

2. Λεσινίτσα βουνίσιο χωριό στα Ριζά.

σει το μεγαλείο της λαϊκής σοφίας, που δεν καταπιάνεται με τα εφήμερα.

Βλέπαν οι Ριζιώτες κάποιον να στέκει δίβουλος κι αναποφάσιστος μεσοδρομής, κι όλο να μετράει, όλο να λογαριάζει πού θα του βγει καλύτερα, και λέγαν: Έμεινε σαν η σκύλα στο Μαγγανάρι!

Είναι ένα εύθυμο περιστατικό, που θυμίζει τους μύθους του Αισώπου, η ιστορία αυτή του τόπου μου. Αιώνια ελληνική ψυχή! Πόσο λίγο άλλαξες μέσα στο τρισχιλιόχρονο ποτάμι της ιστορίας! Πόσο κοντά βρίσκεται ο μεγάλος μυθοπλάστης της αρχαιότητας με τον σημερινό χωριάτη απ' τα Ριζά της Βορείου Ηπείρου! Κάποτε πρέπει να καθίσουμε και να μελετήσουμε τις αναλογίες αυτές. Είναι ο καλύτερος μαρτυρας της συνέχειάς μας πάνω στα ιερά αυτά εδάφη, που κάποιοι τους αρνιούνται την ελληνική τους ψυχή!

Λοιπόν, το Μαγγανάρι είναι η σπαθωτή ανηφοριά που σε πάει στο χωριό Μάλτσανη.¹ Εκεί, μεσοδρομής, είχε σταθεί η σκύλα και δεν έκανε βήμα.

Ξερογλείφονταν, αναποφάσιστη και συλλογιόνταν: Πού να πάει; Τι όρομο να πάρει; Γάμος γινόταν στη Μάλτσανη, χαρά στην Τσερκοβίτσα. Πού θα έγλειφε περισσότερα κόκκαλα; Δύσκολη ερώτηση για μια σκύλα, που στέκονταν εκεί, νομίζοντας πως δεν τη βλέπει κανείς. Την είδε όμως ο λαός.

Κι από τότε η αναποφάσιστη σκύλα έγινε στα Ριζοχώρια και πιο κάτω, το σύμβολο με το οποίο ο λαός μας σατιρίζει, τους καιροσκόπους. Εκείνους που λογαριάζουν ψυχρά το κέρδος τους. Που μένουν καταμεσής του όρομου της ζωής. Τους άπληστους, τους πλεονέκτες.

Συναγμένοι πάνω στο Παλιοκαστρί, το αρχαίο φρούριο, το χτισμένο στο φρύδι του γκρεμού, που οι χωριανοί μου το λένε

1. Μάλτσιανη, Τσερκοβίτσα — χωριά στα Ριζά.

Κόκκινο, συζητούσαν: “Παλιό, πολύ παλιό το κάστρο αυτό. Απ’ τον καιρό της Μονοβύζας”, έλεγε με κομπασμό, ο μπάριμπα Γιώργης.

Τι θα πει απ’ τον καιρό της Μονοβύζας; Πότε είχε ζήσει η σημαδεμένη αυτή γυναίκα; Ερωτήματα που πέφταν στο μυαλό μου. Που δεν μπορούσα να τα εξηγήσω. Και τότε, μούρθε σε βοήθεια η λαϊκή μνήμη, η λαογραφία του τόπου μου. Οι θρύλοι του. Έμαθα πως αυτός ο τόπος είχε και μιαν άλλη ηλικία που δεν μετριέται με χρόνια και εποχές. Πούναι πολύ παλιά. Από τότε που μια ξένη βασίλισσα, η Μονοβύζα, ρήμαξε τα χωριά μας, σημαδεύοντας βαθιά τη μνήμη του τόπου μου με τ’ όνομά της.

Κι είναι από τότε που ο λαός μας για κάθε μακρινό και απροσδιόριστο χρονικά λέει: Είναι απ’ τον καιρό της Μονοβύζας!

Κάθε που ο δουλευτάρικος λαός της Λεσινίτας, του ορεινού αυτού χωριού πούναι συνάμα και ένα ζωντανό μουσείο της λαϊκής μας παράδοσης, βλέπει άνθρωπο ακαμάτη, που ξυπνάει αργά και ξεκινάει για τη δουλειά την ώρα που οι άλλοι βρίσκονται στα περιβόλια, λέει:

- Βγήκε και ο ήλιος ο Κριγιώτικος!

Τι είναι λοιπόν αυτός ο ήλιος που Λεσινιτσιώτες τον παρομοιάζουν με τον τεμπέλη, τον ακαμάτη;

Καθώς είναι κρυμμένη μέσα στη χαράδρα, με τα βουνά της Στουγάρας και του Σεντένικου πάνω απ’ το κεφάλι της, η Λεσινίτσα, δεν είδε ποτέ ν’ ανατέλλει ο ήλιος απ’ τη βουνοκορφή που κρύβει πίσω της το δεροπολίτικο χωριό του Κρα. Όταν προβάλλει απ’ εκεί ο ήλιος έχει πάει μεσημέρι. Γι’ αυτό αναγελά και ειρωνεύεται τους τεμπέληδες: Βγήκες για δουλειά. Νωρίς είσαι, τώρα θα βγει και ο ήλιος ο Κριγιώτικος! Έτσι, το φυσικό αυτό φαινόμενο της ανατολής του ηλίου, πίσω απ’ τα ψηλά βουνά, έγινε σύμβολο του αργοπορημένου, του χασομέρη, του τεμπέλη.

Κάποτε στα Βουρκοχώρια, μέρα μεσημέρι, πέρασε καταμεσής του χωριού, μια αλεπού. Την είδαν οι άνθρωποι, δεν έμεινε κανένας που να μη σχολιάσει το θάρρος του παμπόνηρου ζώου, αυτής που ο λαός την ονομάζει καμπίσια αλεπού! Την ώρα που χάνονταν πέρα στην πλαγιά ανενόχλητη, σηκώθηκε κι ένας που λέγονταν Γκοζντάρης: Άπλωσε το χέρι του και δείχνοντας στους χωριανούς του είπε: Μια αλεπού!

Ήταν όμως τόσο αργά. Κανένας δεν ξαφνιαστήκε, και δεν έδωσε προσοχή στα λόγια του. Την είχε δει τελευταίος. Από τότε στα Βουρκοχώρια, οι άνθρωποι για κάθε γεγονός που κάποιος το μαθαίνει τελευταίος και καυχιέται πως είναι ο πρώτος λένε:

“Είπε ο Γκοζντάρης; Μια αλεπού”!

Η λαϊκή παράδοση αναφέρει πως στους πρόποδες του βουνού Τσιμικό, που 'ναι δίπλα στη Μηλιά, συνάζονται τα βράδια οι δαίμονοι. Μάλιστα υπάρχουν άνθρωποι που τους ακούγαν να μαλώνουν, να δέρνονται, τόσο που να φοβούνται να περάσουν νύχτα απ' το βουνό. Η λαϊκή αυτή δεισιδαιμονία έγινε αφορμή να γεννηθεί μια σπουδαία λαϊκή έκφραση με την οποία ο λαός στα Βουρκοχώρια, τη Λειβαδιά, το Βαγκαλιάτι, χαρακτηρίζει τους κακούς, τους πονηρούς και διαβολεμένους ανθρώπους. Κάθε που συναντάει τέτοιους τύπους λέει: Έγιναν όλοι απ' του Τσιμικό!

Η αναμπουμπουλιά, το μπέρδεμα, η ανακατωσούρα που κανένας δεν μπορεί να βρει άκρη και να δώσει λύση, εκφράζεται στη Γέρμα, στο χωριό Ντερμίσι και σ' άλλα καμποχώρια της γύρω περιοχής με μια χαρακτηριστική έκφραση, η οποία μένει κάπως ανεξήγητη όσο αφορά την προέλευσή της:

- Έγινε σκορδολάζαρος!

Είμαι σίγουρος πως η λέξη αυτή έχει σχέση με κάποιο τοπικό γεγονός, απ' όπου και πήρε αφορμή να γεννηθεί. Ο Βουρκόνης αναγνώστης σίγουρα θα απαντήσει στην απορία μου.

Επίσης ανεξήγητη παραμένει και μια άλλη λαϊκή έκφραση που ακούγεται συχνά στα χωριά Καισαράτι, Γράβα, Τσερ-

κοβίτσα, Γριάζανη, Μάλτσιανη. Είναι η έκφραση: Πουτσαράς απ' τη Μαλίνα! Και δείχνει άνθρωπο με θάρρος, ικανό, παλληκαρά, που δεν κωλώνει εύκολα!

Η Μαλίνα είναι ένα δασώδες βουνό, που υψώνεται πάνω απ' το Καισαράτι. Τον περασμένο αιώνα και ως τη δεκαετία του Τριάντα, ήταν λημέρι κλεφτών και φονιάδων, που τρομοκρατούσαν και ρήμαζαν τα χωριά μας, αρπάζοντας όχι μόνο ζώα αλλά και ανθρώπους για τους οποίους ζητούσαν αφάνταστες εξαγορές. Εδώ, στη Μαλίνα, κάθισε ο τρομερός Χατζή Πάλλας, απαγωγέας του Μουρσιώτη Βασίλη Γκόγκα, κι έγραψε το μοιραίο γράμμα στον πατέρα του παιδιού. Τη μαρτυρία διάσωσε το δημοτικό τραγούδι:

Στη Μαλίνα γράφουν γράμμα,
στείλε μας μωρ' Νάσε Γκόγκα,
το σούφρα τον ασημένιο.

Χίλιες λίρες να μας στείλεις
να γλιτώσεις το Βασίλη...

Νάχει άραγε σχέση η έκφραση αυτή με ζωοκλέφτες και άρπαγες ή μας πάει σε εποχές πιο παλιές, τότε που στα ρουμάνια της Μαλίνας κρύβονταν αρματολοί και κλέφτες που πολεμούσαν τον Τούρκο; Ίσως νάχει σχέση με το δεύτερο, γιατί ο λαός μας, που υπέφερε τα δεινά απ' τους κλεφτοφονιάδες, όχι μόνο δεν τους συμπαθεί, αλλά τους αναθεματίζει, τους καταριέται.

Ακόμα σήμερα στα χωριά της ελληνικής μειονότητας θα ακουσετε λαϊκές εκφράσεις που στιγματίζουν τους αλαζονικούς, εκείνους που συμπεριφέρονται άγαρμπα.

- Στην Πέπελη¹ να πας! Αυτός είναι για την Κάμενα!² λέει ο λαός μας.

Κάποτε τα γνωστά μοναστήρια της Κάμενας και της Πέπε-

1. Πέπελη – χωριό στη Δερόπολη, γνωστό για το μοναστήρι του και το πανηγύρι που γινόταν εκεί.

2. Το μοναστήρι της Κάμενας – βρίσκεται κοντά στο Δέλβινο.

λης ήταν τόποι που κουβαλούσαν τους τρελούς και τους φρενοβλαβείς. Το μοναστήριον ήταν κάτι σαν τρελοκομείον. Γι' αυτό ο λαός μας συνεχίζει να στέλνει ακόμα σήμερα εκεί τους αλαζονικούς, τους τρελούς, λέγοντας:

- Στην Πέπελη να πας! Είναι για την Κάμενα!

Απ' το γνωστό βουρκαρικό πανηγύρι της Σωρωνείας, μας έρχεται μια άλλη λαϊκή έκφραση που συμβολίζει τη νιότη, την ομορφιά. Είναι τα κόκκινα μήλα που φέρναν οι έμποροι από μακριά και τα πουλούσαν τις μέρες του μεγάλου πανηγυριού. Κάθε που ο λαός μας βλέπει κορίτσι, όμορφο, κοκκινομάγουλο, νιάτα λέει: Σαν τα μήλα της Σωρωνείας!

Στη Δερόπολη, το φημισμένο για τα κρεμμύδια χωριό της Επισκοπής έγινε αφορμή να χάσουν τα κρεμμύδια τ' όνομά τους και να πάρουν εκείνο του χωριού που τα καλλιεργεί με ζήλο. Κάθε που βάζουν στο τραπέζι κρεμμύδι οι Δεροπολίτες λένε: Σταύρωσε κανέναν Πισκοπιανό!

Κι απ' την Επισκοπή, ας πάμε στο γνωστό πανηγύρι της Αγίας Τριάδας που γίνονταν στο μοναστήρι της Πέπελης. Ήταν ένα μεγαλόπρεπο λαϊκό ξεφάντωμα που κρατούσε τρία μερόνυχτα. Εδώ έρχονταν ο Βούρκος, τα Ριζά, η Δερόπολη, και αρκετά απ' τα ελληνικά χωριά πέρα απ' τα σύνορα. Απ' το πανηγύρι αυτό βγήκε και η λαϊκή έκφραση:

- Έγινε Πέπελη! που σημαίνει κοσμοσυροή, λαϊκό ξεφάντωμα. Δεν είναι μόνο οι λαϊκές εκφράσεις που δημιούργησε στην ιστορία του ο ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου. Ένα σημαντικό κεφάλαιο της λαοσοφίας μας είναι και οι παροιμίες με τοπικό χαρακτήρα. Μέσα τους βρίσκεις σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία και την ψυχοσύνθεση του λαού μας.

Ας αρχίσουμε από μια παροιμία που υμνεί τη φιλοξενία του λαού μας.

Όσο ζει η Μουργκάνα και ο Δρίνος
ο φίλος θα μένει πάντα φίλος.

Είναι αξιοσημείωτο να προσέξουμε τα στοιχεία που συνθέτουν την παροιμία. Επειδή το έθιμο της φιλοξενίας δεσπόζει στη ζωή του λαού μας, είναι αιώνιο σαν τη φυλή μας, ο λαός έπλασε την παροιμία αυτή, παίρνοντας δύο ακατάλυτα σύμβολα: Ένα βουνό κι ένα ποτάμι. Τη Μουργκάνα και τον Δρίνο. Είναι αλήθεια μια σπουδαία παροιμία, κι αν είστε Δεροπολίτες έχετε δίκιο να περηφανεύεστε γι' αυτή.

Η μοίρα των χωριών Καρόκι, Ζμίνετση και Γριάζανη, ήταν βαριά ανέκαθεν στην ιστορία τους. Φωτιές, ολοκαυτώματα, καταστροφές απ' τους γείτονες απέναντι. Το ολοκαύτωμα του 1944 παραμένει ανεξίτηλο στη μνήμη τους. Άνθρωποι εργατικοί, φιλήσυχοι, χτίζαν και ξαναχτίζαν απ' την αρχή τα γκρεμισμένα και καμένα τους σπίτια πάντα. Εδώ είναι που γεννήθηκε μια πικρή λαϊκή έκφραση που ξεφεύγει πολύ απ' τα τοπικά της όρια και συμβολίζει την ίδια την μοίρα του τόπου μας. Είχε χτίσει λοιπόν ένας Ζμινιτσιώτης το καμένο του σπίτι, και κάθονταν τ' αγνάντευε, το χάιρονταν. Πιο όμορφο απ' το πρώτο τόχε φτιάξει. Τον είδε ένας συγχωριανός του, είδε την ευτυχία του προσώπου του και του λέει:

Καλό είν' το σπίτι πού χτίσες,
αλλά κοιτάει προς το Μαρκάτι.¹

Ανθρώπινες αδυναμίες, έλλειψη πείρας κι εργατικότητας, γένησαν στα χωριά του μόχθου, στο Βούρκο, μια παροιμία που ίσως να χάνει τους κατοίκους του χωριού Μεμούς μπέη, να δυσαρρεπθούν λιγάκι. Ας την ακούσουν κι ας αποδείξουν πως ξεπεραστήκε απ' τη σημερινή γενιά. Είχαν βάλει κάτω παραμονές σποράς και προσπαθούσαν να φτιάξουν μια ζεύλα, όχι ένας, αλλά δώδεκα άντρες. Δεν γνωρίζω αν την έφτιαξαν. Όμως, ο εργατικός λαός μας τους είδε και την πέταξε την παροιμία:

Δώδεκα μεμουσμπιανοί,
σε μια ζεύλα από συκιά.

1. Μαρκάτι – αλθανόφωνο χωριό, εξισλαμισμένο.

Είχανε δίκιο οι άνθρωποι. Ήταν και το ξύλο που δεν λυγούσε εύκολα. Τι ψηλά που ξέρει να κεντάει ο λαός μας!

Δεν είναι όμως μονάχα οι Μεμουσμπιανοί, που την πάθανε απ' την λαϊκή σοφία. Πιο βαριά τύχη είχαν οι Γιανιτσατιώτες. Σηκώνουντε λοιπόν, μια μέρα, ολόκληρο χωριό κι αρχίζουν να χτίζουν νερόμυλο. Όλα σπουδαία τα έκαναν, συναρμολόγησαν τη φτερωτή, βάλαν τη μυλόπετρα, και πρόσμεναν με αγωνία ν' ακούσουν το τραγούδι της. Ο μύλος όμως σιωπούσε. Τι είχε συμβεί; Το αυλάκι που μετέφερε το νερό βρίσκονταν πιο κάτω απ' το επίπεδο του μύλου. Τον είχαν χτίσει και μετά σκέφτηκαν για τ' αυλάκι. Έδωσαν, πήραν, το νερό όμως δεν ανέβαινε. Ο μύλος ήταν ψηλότερα. Κι είναι από τότε που ο σοφός λαός μας για όλες τις άμυαλες και απερίσκεπτες πράξεις λέει:

- Έμεινε ο μύλος του Γιανιτσατιού!

Άλλες φορές είναι τα κοινά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που δίνουν αφορμή να φτιαχτούν σημαδιακές παροιμίες. Γειτονικά χωριά η Γέρμα και η Κουλουρίτσα,¹ αλλά διαφορετικής ιδιοσυγκρασίας:

Οι Κουλιώτες για χορό,

οι Γερμάτες για όαρμο.

Η λεβεντιά, το κέφι και ο χορός, δίνουν αφορμή να γεννηθούν παροιμίες που μιλούν τους γλεντζέδες.

Χόρεμε λαζατινά,

και γριαζανίτικα.

Χαρακτηριστικά και αρετές όπως η παλληκαριά και το εμπορικό δαιμόνιο του λαού μας κατά τους αιώνες κάναν να γεννηθούν παροιμιακές εκφράσεις που εξαίρουν το μεγαλείο των χωριών μας.

Και ποιος δεν γνωρίζει το κεφαλοχώρι, την “εύαντρο” Δρόβιανη, με τους ανθρώπους των γραμμάτων και τους ξακουστούς εμπόρους που φτάναν στα πέρατα της γης;

1. Λαζάτι, Γριάζανη, Γέρμα, Κουλουρίτσα ελληνικά χωριά στη Β. Ήπειρο.

Ποιος δεν γνωρίζει το ατίθασο και περήφανο χωριό της Δύ-
βρης, που δεν προσκύνησε ποτέ;

Με το δίκιό του ο λαός μας λέει:

Η Δρόβιανη με τα φλουριά,
η Δύβρη με την πάλλα.

Ίσως νάχει σχέση με κάποια φυγή στα χρόνια της τουρκο-
κρατίας των κατοίκων του Βούρκου η παρακάτω κάπως αιγι-
ματική παροιμία που τόσο συχνά ακούγεται ακόμα σήμερα, για
τους αργοπορημένους. Εκείνους που δεν πρόφτασαν:

Όσο νάρθουν οι Γερμάτοι

βρήκαν την τρύπα γεμάτη.

Το βιβλίο της λαοσοφίας κρύβει μέσα του ψήγματα χρυσού.
Κι όπως το χρυσό η γη δεν το φανερώνει εύκολα, έτσι και με
τις λαοσοφικές εκφράσεις πρέπει να κοσκινίσεις στα χέρια σου
πολύ χώμα, να ψάξεις, ν' αναζητήσεις για να το εντοπίσεις.

Θα ήθελα να κλείσω την περιδιάβασή μου στο βιβλίο της λα-
σοφίας του βορειοηπειρώτικου ελληνισμού, με μια σημαδιακή
παροιμία, απ' τα Βουρκοχώρια

Νερό απ' του Τσιμίκου,

γυναίκα απ' τ' Αλίκου.

Για τον αναγνώστη που ίσως δεν είναι εξοικειωμένος με τη
γεωγραφία του τόπου μου, οφείλω να δώσω μια εξήγηση. Το
Τσιμίκο, είναι δουνό που υψώνεται στα Νότιοανατολικά του
Βούρκου, και φημίζεται για το νερό του. Οι κάτοικοι των γύρω
χωριών το κρατάν ανάμεσα στα καλύτερα πόσιμα νερά. Εκείνο
όμως που αξίζει να σχολιάσουμε στην παροιμία αυτή είναι το
δεύτερο σκέλος:

Γυναίκα απ' τ' Αλίκου.

Όποιος δεν ξέρει τι σημαίνει το όνομα αυτό δεν μπορεί να κα-
ταλάβει τον αισθητικό φόρτο και τη δύναμη της παροιμίας.
Είναι μια παροιμία που κλείνει μέσα της ένα βαθύ αισθητικό
κριτήριο του λαού μας. Το Αλίκου, είναι το ανταρτοχώρι του

Βουρκάρικου κάμπου, που μετράει είκοσι ελληνικά χωριά. Η ιστορία του, παλιά και νέα, δεν είναι παρά μια συνεχής αναμέτρηση των κατοίκων του με τη βία και την εκμετάλλευση.

Το Αλίκου δεν βγάζει μονάχα παλληκάρια, αλλά και γυναίκες εύσωμες και θαραλέες. Δεν ξέρω, από ποιο αρχαίο ριζάρι βλασταίνουν αυτές οι αγέρωχες γυναίκες, που γεμίζουν τα σπίτια με παιδιά, και τα πανηγύρια με τη λεβεντιά τους. Μονάχα η Δερόπολη μπορεί να παραβγεί με τ' Αλίκου.

Ίσως επειδή έχουν πίσω τους αυτά τ' αγκωνάρια οι Αλικιώτες δεν φοβούνται μήτε “της φυλακής τα σίδερα”...

Αυτές τις ψυχικές και σωματικές αρετές κατάγραψε χρόνια πολλά, ίσως και αιώνες ο λαός μας, όπως ήπια και νερό απ' το πηγάδι του Τσιμίκου, για να μπορέσει να συμπυκνώσει μέσα σε λίγες λέξεις αυτή τη σπουδαία παροιμία.

Είμαι βέβαιος πως η δική μου καταγραφή δεν είναι παρά μια σελίδα απ' το βιβλίο της βορειοηπειρώτικης λαοσοφίας. Ας μείνει αυτό το γραφτό ανοιχτό και για άλλους μυημένους στην παράδοση και το λαϊκό μας πολιτισμό.

Ο βορειοηπειρώτικος ελληνισμός είναι ένα ζωντανό κομμάτι του ελληνικού έθνους, με μια γλώσσα σφριγηλή και γάργαρη σαν τα νερά της Μπίστριτσας.

Μικρό ελεγείο για το σκοτωμένο πανηγύρι του χωριού μου

Πέντε - έξι παιδιά που παίζουν μέσ' στη σκόνη, λίγοι άντρες
καθισμένοι σε πέτρες, προσηλωμένοι στο χαρτοπαίγνιο.
Και πιο πέρα ένα ετοιμόρροπο κατάστημα που οι άνθρωποι
μπαινοβγαίνουν χωρίς να ψωνίσουν, γιατί τα ράφια του είναι
άδεια. Δίπλα του μια παράγκα που κάπου - κάπου πουλάνε πε-
τρέλαιο, και πιο κάτω το νερό της Καμάρας, κρύο, κελαριστό
σαν πάντα. Τίποτα δεν σου λέει πως αυτός ο τόπος κάποτε
ήταν άγιος τόπος. Τίποτα δεν μαρτυρά για τους θεόρατους πρί-
νους, με τα στοιχειωμένα κορμιά, που ρίχναν τον παχύ ίσκιο
τους πάνω στο εκκλησάκι της μητέρας του Χριστού. Της Πα-
ναγίας. Και πάνω στο πελώριο χοροστάσι.

Κάτω απ' αυτή την άθλια θεά και τη λησμονιά, κάτω απ'
αυτό το παραμορφωμένο τοπίο, κείτεται σκοτωμένο το πανη-
γύρι του χωριού μου. Της Παναγίας το πανηγύρι, που γιορτά-
ζονταν κάθε Δεκαπενταύγουστο.

Μικρό και φτωχικό το εκκλησάκι της Παναγίας, χτισμένο
απ' τους χωριανούς μου, πάνω σε παλιά εκκλησία, στα χρόνια
της τουρκοκρατίας. Οι αιωνόβιοι πρίνοι, με τα γυαλιστερά σαν
μεταλλο φύλλα τους, ήταν μάρτυρες πως η ιστορία του πανη-
γυριού χάνεται και τραβάει πίσω στους αιώνες.

Η Γράβα, το χωριό μου, όλο το καλοκαίρι ζούσε με τις θέρ-
μες του πανηγυριού. Όλοι, μικροί, μεγάλοι, το πανηγύρι πρό-
σμεναν. Στους αργαλειούς οι μανάδες ύφαιναν για τη γιορτή
μπουραζάνες¹, πλουμιστά μουργοκόκκινα σεγκούνια, ζωνάρια

1. Μπουραζάνα - παντελόνι μάλλινο, παραδοσιακό στη Β. Ήπειρο.

με σταυρούς, λουλουδάτες κάλτσες. Έπλεκαν και κεντούσαν τα χιονάτα πουκάμισα, τα γελέκια των παλληκαριών που θα χόρευαν. Μέσα στα σπίτια μας η κουβέντα του πανηγυριού γέμιζε με σβελτάδα τα χέρια και με χαρά τις καρδιές. Η φτωχή ζωή, τα καθημερινά βάσανά μας αποχτούσαν έναν χαρούμενο ρυθμό.

Κι αν λάχαινε κάποιος άντρας ή γυναίκα που δεν είχαν φτιάξει ακόμα τα γιορτινά τους, δεν μπορούσαν να κλείσουν μάτι. Της Παναγίας το πανηγύρι όλο ζύγωνε, όλο κι έρχονταν. Νάτοι οι γύφτοι!

Μια βδομάδα πριν, ο γραβιώτικος κάμπος γέμιζε τσαντίρια. Οι γύφτοι, σαν τα χελιδόνια που προμηνούν την άνοιξη, φτάναν τσούρμο - τσούρμο, κουβαλώντας μαζί με τα καλάθια και τις κανίστρες τον αγέρα του πανηγυριού. Στον άρσπερό ίσκιο των γκοριτσιών, οι κρεμαστές κούνιες των γυροπουλων δεν σιγούσαν μήτε λεπτό, ενώ κάτω απ' τη θεόρατη τσουμπλικιά του Βαγγέλη Αναγνώστη, το στοιχειωμένο αυτό δέντρο πούταν μεσόκαμπα, βούιζε το παιδομάτι και κουρντίζονταν τα βιολιά.

Στις γειτονιές μας, φέρνανε γυροβολιά οι γύφτισσες με τα καλάθια, που μύριζαν φρέσκα αλυγάρια. Οι μανάδες τις υποδέχονταν με καλοσύνη στις σκάλες των σπιτιών, κι εκείνες προχωρούσαν φορτωμένες σκουλαρίκια, τσατσάρες και μπιρμπιλια για τα παιδιά. Όλοι κάτι αγόραζαν, τα κορίτσια έπρεπε νάταν όμορφα. Κι αν δεν χρειάζονταν, οι καλές καρδιές των μανάδων μας έκαναν τι έκαναν, κι αγόραζαν κάτι, για να μπορέσουν να δώσουν λίγα λεφτά, ψωμί ή κάποιο φόρεμα στους αγαθούς γύφτους να φάνε και τα παιδιά τους να ντυθούν. Γιορτή της Παναγίας έρχονταν. Ξεχειλίζαν καλοσύνη οι καρδιές των ανθρώπων!

Κάπου - κάπου τα κορίτσια αλαφιασμένα από ένα όνειρο, ένα χαμόγελο, μια υπόσχεση, άπλωναν τις παλάμες τους μοιρολατρικά, να τους ρίξουν την τύχη οι γύφτισσες μάγισσες. Πανη-

γύρι έρχονταν, έπρεπε να γνωρίζουν κάτι για το μέλλον τους.

Τις μέρες αυτές τα γραβιώτικα σπίτια πλάταιναν παράξενα, πλάταιναν και οι καρδιές. Όλοι φιλοξενούσαν ανθρώπους, φίλους, γνώριμους και συγγενείς απ' τα Ριζοχώρια, τη Δερόπολη και τα χωριά του Βούρκου, που φτάναν εδώ μια - δυο μέρες πριν για να πάρουν μέρος στο πανηγύρι της Μεγαλόχαρης.

Του παππού μου το σπίτι φιλοξενούσε τον παπά της Πέπελης, που έφτανε σαν ο Άη Γιώργης, καθαλάρης πάνω στο κόκκινο άλογό του, πρεσβευτής ενός άλλου ξακουστού πανηγυριού. Του Πανηγυριού της Πέπελης, μοναδικού σε όλα τα χωριά της Δερόπολης.

Ήταν χαρά Θεού νάβλεπες το πρωί του Δεκαπενταύγουστου τα ρυάκια των πανηγυριωτών που χύνονταν και κατάφταναν στο χωριό μας, απ' τις τέσσερις πόρτες του. Άλλοι καθαλά στ' άλογα και άλλοι ποδαράτοι. Ήταν γιορτινές πομπές που κατάκλυζαν τους δρόμους του χωριού και χύνονταν αδιάκοπα απ' τη χαραυγή ως το πύρωμα του ήλιου στις φρεσκοστρωμένες με φτέρη σκιές των πρίνων. Εδώ, θ' ανταμώνες χορευτάδες απ' την Τσούκα, αντρακλάδες απ' τ' Αλίκου και άλλους βουρκάρηδες απ' την Κουλουρίτσα, τη Γέρμα, το Καινούργιο... Σμίγαν εδώ οι βουρκάριχοι αλατζάδες με τα ριζιώτικα τσιπούνια. Άνθρωποι αγκαλιάζονταν. Εσμιγε ο κάμπος τα βουνά, ο Βούρκος τα Ριζά, ξαναζωντάνευαν οι παλιές φιλίες και γνωριμίες, σφιχτοδένονταν και αδελφώνονταν ο τόπος μας στη χαρούμενη γιορτή της Παναγίας. Στη γιορτή της αγάπης! Για όλους υπήρχε τόπος να καθίσουν. Η πρωινή λειτουργία στο εκκλησάκι τελείωνε γρήγορα! Ο μπαρμπα - Γιώργης ο Μάρης, ψάλτης του χωριού, μαζί με την εκκλησιαστική επιτροπή, τάχαν όλα προβλέψει κι όλα τάχαν φροντίσει. Με τα ποτήρια γεμάτα τσίπουρο, καλωσόριζαν και κερνούσαν τους ερχόμενους, ανταλλάσσοντας ευχές μαζί τους.

Κάθε παρέα έστηνε δική της σούβλα. Φέρναν απ' τα σπίτια

ρακί, κρασιά, μπουρέκια και κείνες τις κροθοτές πίτες όπου μαζί με κομμάτια κρέας οι μανάδες μας κρύβαν κάτω απ' τα καλοδιπλωμένα πέτουρα¹ δυόσμο, και άλλα μυριστικά. Μπουλούκια βλάχοι πούχαν τις στάνες τους γύρω απ' το χωριό μας, και τσάμηδες πέρα απ' τον ποταμό της Παύλας, το Μαρκάτι, τη Γιανιάρη και τη Σαλέση, έρχονταν να ιδούνε και να χαρούν το πανηγύρι της Γράβας. Κι ας ήταν μουσουλμάνοι. Η Μεγαλόχαρη δεν έκανε διακρίσεις ανάμεσα στους ανθρώπους.

Ξακουστοί λαλητάδες απ' το Δελβίνο και το Αργυρόκαστρο, ο Τούλης που έπαιζε κλαρίνο και ο Μπράχος, ο Ριζάς με το βιολί, και άλλοι οργανοπαίχτες γύφτοι, με ντέφια, λαγούτα βρίσκονταν στην καρδιά του συναγμένου πλήθους που αδημονούσε, που όλο συνάζονταν, που όλο έφτανε αδιάκοπα.

Με το πρώτο κελάηδισμα του κλαρίνου και την πρώτη δοξαριά του βιολιού, φούντωνε το πανηγύρι. Ήταν μια λαογραφική παράσταση που ο κάθε μερακλής έδινε το δικό του θέαμα, για τον εαυτό του και για τον κόσμο. Χόρευαν και τραγουδούσαν, παραγγέλλοντας ο καθένας το τραγούδι του. Εδώ νάβλεπες πώς άνοιγαν οι καρδιές, πώς ξεσκεπάζονταν τα ντέρτια και τα μεράκι, πώς άλλαζαν ξαφνικά οι σκυθρωποί ζευγίτες, οι τσομπάνηδες που η μοναξιά και η σκληρή ζωή του βουνού τούς είχε κάνει θαρσύθυμους και λιγομίλητους. Με μια κίνηση του χεριού και το πρώτο βήμα στο χορό, σβήναν όλα, φτώχεια, στεναχώρια, ζήλεια και κακία. Όλοι γίνονταν καλοί και ωραίοι. Ένα αίσθημα αδελφοσύνης ήταν διάχυτο στα πρόσωπά τους, στις χειρονομίες, στις κουβέντες τους. Τώρα ήταν η σειρά του καθενός να διαλέξει το δικό του χορό και τραγούδι. Ο παπά - Θανάσης, άνοιγε το πανηγύρι με τον λεβέντικο "Ντεληπάπα". Ο Γρηγόρης Πύλιος, είχε το: Λενίτσα μου τον άντρα σου, τον παν να τον κρεμάσουν. Ο Κώστα Γιώργης, δεν γίνονταν, θα τρα-

1. Πέτουρα στην Β. Ήπειρο λένε τις Κρούστες.

γυδούσε και θα χόρευε τον: Όμορφος γεννίτσαρος, χήρας γιος. Στο σεφέρι επήγαινε για πόλεμο. Ο Γάκη Μητσιώνης, το τραγούδι του φοβερού κλέφτη: Χατζή Πάλλα. Το 'παιρνε κι άνοιγε η φωνή του στην κοιλάδα όλο κέφι και μεράκι: Τούτον τον Απριλομάη Ατζή μπε, μωρ Ατζή Πάλλα, τούτον τον Απριλομάη, Άτζη μπε κι Άτζη Τρομάρα... Ο μερακλής του αμονιού, ο σιδεράς που είχε βγάλει όνομα σε όλη την περιοχή, ο Μέτσιος, είχε ερωτικά μεράκια με την κυρά Λένη. "Λένη, και κυρά Λένη, Ορίστε αφέντη μου, Έβγα στο παραθύρι, ρίξε μου τα μαλλιά". Οι καροκίτες δίναν παράσταση με τον "Αητό" και τον Παρασκευά: Ένα Σάββατο το πρωί, την Κυριακή όλη μέρα. Στήσαν την καρμανιόλα. Έπιασαν τον Παρασκευά, τον πρώτο μας τον κλέφτη... Οι παθιασμένοι χορευτάδες της Τσούκας χόρευαν το "Νταβέλι", έτσι που μονάχα εκείνοι ήξεραν. Ένας βλάχος που έβλεπε το χορό κι ευφρανόταν η καρδιά του, παράτησε την αγκλίτσα, ζύγωσε τον ξακουστό κλαριτζή, τον Τούλη, και τον παρακαλούσε: Πιάσε ένα μοιρολόι, λεσκοβικιάρικο¹ μωρέ Τούλη, του είπε και του κόλλησε το χιλιάρικο στο κούτελο.

Κάποτε οι χωριανοί μου θέλησαν να πειράξουν έναν τσάμη απ' τη Μαντζέτα, που έφερνε και πουλούσε κρέας στο πανηγύρι. Ντυμένος στα μάλλινα, τσομπάνος, ενώ εκείνοι με τα γιορτινά, τον προκαλούσαν να μπει στο χορό, σίγουροι πως θα τον φέρναν σε δύσκολη θέση. Ήταν μεγάλη προσβολή να σε καλούν στο χορό κι εσύ να μην ξέρεις να χορέψεις. Δίστασε ο τσάμης στην αρχή, αλλά γρήγορα το πήρε απόφαση. Θάμπαινε για καλά. Ζήτησε να του βαρέσουν τον "Οσμάν Τάκα".² Δυο τρεις Γραβιώτες δοκίμασαν να τον κρατήσουν, δεν το μπόρε-

1. Λεσκοβίκι – περιοχή που κατοικείται από βλάχους, ξακουστή για τα δημοτικά τραγούδια και προπάντων τα μοιρολόγια.

2. Χορός του "Οσμάν Τάκα", γνωστός σ' όλη την Ήπειρο.

σαν. Ο Μαρέτσης, τραυματισμένος στο γόνα, στον αγώνα για την αυτονομία, το 1914, στα βουνά της Λαπουριάς, χορευτάρης, μπήκε και τον έκαμε ζάφτι. Από κείνη την ημέρα κανένας στο χωριό δεν τολμούσε να πειράξει τον τσάμη. Ο χορός πούχε ρίξει είχε χαρίσει στον βοσκό την αξιοπρέπεια και τον κοινό σεβασμό. Τέτοιον ηθικό κώδικα είχαν οι χωριανοί μου, που θεωρούσαν το χορό μέτρο σεβασμού και σημάδι λεβεντιάς.

Πλάι στην αρενωπή κορμοστασιά των αντρών, που χτυπούσαν τη γης δυνατά με τα πόδια τους και την παλάμη, ανοίγοντας τα χέρια σαν φτερά, τα τσακίσματα και τις στροφές τους όλο ευλυγισία και δεξιοτεχνία, οι πανηγυριώτες θαύμαζαν τους γυναικείους χορούς όλο λυγεράδα, ομορφιά και νάζια που καθώς πλάταιναν και φούσκωναν έμοιαζαν σαν ανθισμένο περιβόλι από τριαντάφυλλα, μηλιές και κυδωνιές. Σιώνταν τα κρέπια και τα θηλύκια στα στήθια τους, ανεβοκατέβαιναν πάνω στην ελαφράδα των κορμιών τους. Τα μάτια των νέων σπινθηροβολούσαν καθώς έβγαιναν οι λυγερές και οι γαϊτανοφρυδούσες στο τραγούδι του “Δήμου” και της “Πετροπέροδικας”.

Σαν να μην έφτανε ο χορός, πιο πέρα, παρέες - παρέες, καθισμένοι μπροστά στα τραπεζομάντηλα, τα ρακιά και τα ψητά αρνιά, τραγουδούσαν στρωτά τραγούδια: “Ο Σταύρο Φώτος», ο “Κυνηγός που κυνηγούσε εις τις ακροποταμιές”, “Κάπου μια έμορφη, κάπου μια μαυρομμάτα”, και άλλα τραγούδια της τάβλας. Άντρες χειροδύναμοι σαν ο Γιώργος Μπότσαρης, ο Βαγγέλη Μιτσιώνης, μεθυσμένοι απ’ το κέφι και το ρακί, άντρες πούχαν χορέψει και τραγουδήσει ώρες, πάλευαν πάνω στη στρωμένη φτέρη, δίνοντας ένα θέαμα λεβεντιάς και δύναμης, που κανένας απ’ τους νικημένους δεν θύμωνε. Πανηγύρι ήταν, πώς να χορέσει η κακία τη μέρα αυτής της Παναγίας. Περασμένα δειλινό, καθώς έγερνε η μεγάλη καλοκαιριάτικη μέρα, άρχιζε να χαλάει το πανηγύρι. Μπουλούκια - μπουλούκια φεύγανε οι μακρινοί πανηγυριώτες και τότε ο κάμπος και το

μεσοχώρι έμοιαζαν μ' ένα πολύχρωμο μωσαϊκό που αρχίζει να ξεφτίζει. Το κέφι όμως και ο χορός δεν τελείωνε. Φούντωνε στις αυλές, στα σπίτια. Ένα χρόνο πριν, οι μερακλήδες του χωριού μου είχαν παραγγείλει και καπαρώσει τα όργανα. Ο πατέρας μου, γνωστός γλεντζές που γυρόφερνε όλα τα πανηγύρια απ' τον Βούρκο στη Δερόπολη, έφερνε στο σπίτι μας τον Μπράχο με το τακέμι του. Ο παλιός κλαριτζής, προτού βάλει το όργανο στο στόμα, αναστέναζε μερακλωμένος και αναπολούσε μεγάλους μαστόρους του κλαρίνου πούχε γνωρίσει στα νιάτα του στην Ελλάδα:

- Αχ, μωρέ Σταύρο, αχ, εκείνο το κλαρίνο του Καρακώστα!¹

Κι εκεί στα πέτρινα αλώνια, που γίνονταν χοροστάσια, συνεχίζονταν το γλέντι ως αργά το βράδυ. Οι μέρες που έρχονταν γέμιζαν με τη θύμηση του πανηγυριού της Παναγίας. Ήταν το μεγάλο γεγονός που ο απόηχός του συνεχίζονταν μήνες. Δεν ήταν μονάχα ο χορός, ήταν και οι γνωριμίες των νεων, που πρωτοβλέπονταν εδώ στο πανηγύρι, για να φτάσουν στις αρραβώνες και στους γάμους. Το πανηγύρι ήταν μια γλυκιά ανάμνηση για τις μακρινές χειμωνιάτικες γυλιές, γίνονταν παραμύθι στο στόμα των μανάδων μας και δάκρυα στα βάσανα και τη μοναξιά του χωριού. Έτσι συνεχίζονταν το πανηγύρι της Παναγίας στο χωριό μου χρόνια. Κάθε Δεκαπενταύγουστο. Ως που έφτασε κι εδώ η νέα βαρβαρότητα που πήγαινε να σβήσει το αμάραντο λουλούδι της λαϊκής ψυχής: Την παράδοση, τη λαογραφία μας.

Ήταν μια θεομηνία που παρέσυρε μαζί με τους ιερούς τόπους, τις εκκλησίες μας, τα χοροστάσια της λεβεντιάς. Το αιωνόβιο δέντρο της λαογραφίας πούταν θαθύρριζο σαν η ψυχή της Ρωμισύνης.

Σαν είδαν οι άνθρωποι τις εκκλησίες, τα εικονίσματα, τα μοναστήρια να γίνονται πέτρες και χαλάσματα, μια παγωνιά έπε-

1. Καρακώστας – γνωστός έλληνας οργανοπαίχτης στο μεσοπόλεμο.

σε στις ψυχές. Η πίκρα και η αγανάκτηση γίναν κατάρες και ανάθεμα για τους αίτιους.

Ζύγωνε Δεκαπενταύγουστο, και τα κορμιά των ανθρωπών δεν βρίσκαν ησυχία. Ήταν το πρώτο Δεκαπενταύγουστο στη ζωή του χωριού μας χωρίς πανηγύρι. Το εκκλησάκι της Παναγίας, μια λιθοσωριά, που οι άνθρωποι, κοιτώντας τριγύρω φοβισμένοι, αυγές και απόβραδα, σταματούσαν και κάναν τον σταυρό τους. Όχι, δεν είχε γκρεμιστεί μέσα τους η εκκλησία και η πίστη στη μάνα του Χριστού!

Τα αιωνόβια πρινάρια, σωριασμένα καταγής, κούτσουρα, εκεί που δεν τολμούσε κανένας να αγγίξει μήτε φύλλο. Μια μπουλντόζα που στείλανε, όργωσε, σκόρπισε, γκρέμισε κι ανακάτεψε πέτρες, κόκκαλα και ιερές μνήμες. Ήταν και οι γύφτοι, που σαν τα χελιδόνια είχαν φτάσει μέρες πριν, για το μεγάλο πανηγύρι. Οι κομμουνιστές όμως τόχαν πάρει αποφαση: Πανηγύρι δεν θα γίνονταν. Αντί για βιολιά και κλαρίνα στείλαν την μπουλντόζα. Και για να προσβάλουν βαριά το λαϊκό αίσθημα, τη λαϊκή ψυχή, πούταν ανταριασμένη, αποφάσισαν την ιερή εκείνη μέρα, της μάνας του Χριστού, που και τα ζώα ξεκουράζονταν, να την κηρύξουν εργάσιμη μέρα!

Μια ομάδα μερακλήδες του χωριού μου αποφάσισαν να απαντήσουν στην πρόκληση και την προσβολή. Τα λογάριασαν όλα, δεν είχαν τι να φοβηθούν πια. Αποφάσισαν να μην πάνε για δουλειά. Έπρεπε να αποχαιρετήσουν το αγαπημένο τους πανηγύρι. Με τη χαρά του είχαν τρανέψει, εδώ είχαν βαφτίσει τη νιότη τους, εδώ γνώρισαν τις καλές τους. Εδώ βροντοχόρεψαν τα ντέρτια, τους καημούς τους. Εδώ, ανάμεσα στους συμπατριώτες τους, άνοιξε σαν τριαντάφυλλο η καρδιά τους.

Κι έτσι, χωρίς κλαρίνα και βιολιά, πλάι σε μπουλντόζα που ούρλιαζε σαρώνοντας την ψυχή τους, κατέβηκαν και ρίξαν τον τελευταίο χορό, πάνω σ' ένα χοροστάσι, που θα γίνονταν αγνώριστο για τα παιδιά και τα αγγόνια τους.

Έτσι, ασχήμενε τους ιερούς τόπους και τον βωμό της παράδοσης ο σοσιαλισμός που ζήσαμε.

Άραγε, πόσα χρόνια θα περάσουν για να ξαναζωντανέψει το καψαλισμένο δέντρο της λαογραφίας; Για να ξαναβρούν και πάλι οι άνθρωποι το κέφι, τη χαρά, την αγαλλίαση; Να ξαναβρούν τα νιάτα, το ρυθμό του “Πωγωνίσιου”, τη “Βεργινάδα”, τον “Ντελή Παπά”, τον “Δήμο”, τη “Ζαχαρούλα”, την “Γκόλφω”, τον “Νταβέλη”, τον “Αητό”; Πότε θα πιάσει το χορό και το τραγούδι, η τυραγνισμένη ψυχή του τόπου μου, για να γεμίσουν και πάλι λεβεντιά τα χοροστάσια μας; Τα ρημαγμένα χοροστάσια της Ρωμιοσύνης στη Βόρειο Ήπειρο. Στο μεγάλο πανηγύρι της Ανάστασης!

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Τα δροβιανίτικα πηγάδια

Υπάρχουν τόποι άνυδροι και χωριά που το νερό είναι λιγοστό και δυσεύρετο. Που οι άνθρωποι το κρατάν στις χούφτες τους, το προσκυνούν. Χωριό όμως που το νερό λατρεύεται σαν αληθινός “Θεός”, νομίζω πως μονάχα η Δρόβιανη είναι. Η λαϊκή ψυχή τυραγνισμένη απ’ τη δίψα έπλασε σ’ αυτό τον τόπο θρύλους για το Θεό νερό. Είναι θρύλοι που δεν έχουν καμία σχέση με το φανταστικό και το ανύπαρκτο. Που γεννήθηκαν σ’ έναν τόπο που δοκιμάζονταν αιώνια απ’ την ξερασία και τη δίψα, κάνοντας τη ζωή μαρτύριο για τους ανθρώπους, τα ζωντανά και τα δέντρα. Η λαϊκή παράδοση αναφέρει πως οι Δροβιανίτες φιλοξενούσαν τον διαβάτη και τον περαστικό προσφέροντας αντί για νερό κρασί. Γιατί κρασί είχαν μπόλικο. Ολάκερη η Δρόβιανη ζώνονταν απ’ αμπέλια. Και οι θρύλοι για το Θεό νερό συνεχίζουν: Κάποτε έγινε μεγάλη ξηρασία. Και δεν στέρεψαν μονάχα τα δροβιανίτικα πηγάδια, πράγμα που συνέβαινε πολλές φορές. Στέρεψαν όμως και οι δύο αιώνιες πηγές που έπαιρνε νερό η Δρόβιανη: Η Βρύση κάτω στο Κρόγγι,¹ και η πηγή του Ντριάνου, πούναι ψηλά στο δροβιανίτικο βουνό και πιο κοντά πέφτει με τη Δερόπολη παρά με τη Δρόβιανη. Και τότε, λέει ο θρύλος, που η αναβροχιά κι η ξερασία συνέχισαν όλο το φθινόπωρο, οι Δροβιανίτες πήγαν και πήραν νερό στην Μπίστρισσα!

Κι όμως, σ’ αυτόν τον άνυδρο και ξερό τόπο, ρίζωσε και άνθισε ένα μεγάλο χωριό, με παμπάλαια ιστορία. Με πλούσια παράδοση και μόρφωση, με οικονομική δύναμη, που το ανέδειξε

1. Κρόγγι – χωριό ελληνικό με πλούσια νερά.

Κεφαλοχώρι στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Εδώ η ζωή σώθηκε απ' τα δροβιανίτικα πηγάδια. Εκείνος που δεν βρέθηκε ποτέ στη Δρόβιανη ίσως μπερδευτεί λιγάκι με τη λέξη πηγάδι. Θα το νομίσει νερό που τρέχει, έστω και λιγοστό. Όχι. Εδώ στη Δρόβιανη το νερό δεν έπεσε ποτέ στη γη. Οι κάτοικοί του δεν είδαν ποτέ νερό πηγής και πηγαδιού να τρέχει, να δροσίζει χόρτα και χώματα. Βέβαια υπάρχουν οι σερτοί, τα δροπολίτικα πηγάδια που σαν στο λαϊκό τραγούδι των εννιά αδελφών, οι άνθρωποι ανέβαζαν το νερό απ' τα κατάβαθα. Τα δροβιανίτικα πηγάδια είναι κάτι που σπάνια τα συναντάμε στα χωριά μας. Σκαμμένα στην πέτρα, ολάκερες οργιές, με τις καιμάρες τους, μοιάζουν σωστά τέμενα που η ζωή προσκυνούσε με όρος το νερό. Ακουμπάς να βγάλεις νερό και μπροστά σου έχεις μια λευκή πέτρα που τη φάγανε τα σκoiνιά και μοιάζει με μαρμάρινη χτένα.

Βλέπεις τη γυναίκα που μπαίνει μέσα τους και σκύβει κάτω απ' το θόλο που τα σκεπάζει υποκλίνοντας βαθιά το κορμί της και το βγάλσιμο του νερού σου θυμίζει ιεροτελεστία. Έτσι, καλοχτισμένα, υγιεινά και σεβάσμια, είναι τα δροβιανίτικα πηγάδια.

Εδώ στη Δρόβιανη, το χτίσιμο ενός πηγαδιού απαιτούσε θυσίες κι ήταν πράξη και μέτρο ευεργεσίας και πατριωτισμού. Ήταν κάτι που θεωρούνταν γεγονός στο χωριό. Μια νέα πηγή σ' αυτόν τον τόπο λιγότευε το βάσανο της δίψας, αλάφραινε τη μέση της γυναίκας. Ήταν μεγάλη τιμή για τον Δροβιανίτη να φτιάξει ένα πηγάδι, να τ' αφήσει στους χωριανούς του και στις ερχόμενες γενιές.

Άνθρωποι πολυταξιδεμένοι, που φτάνανε στα πέρατα της γης, που ξενιτεύονταν στην Πόλη, στην Αλεξάνδρεια και στην Αμερική, οι Δροβιανίτες δεν ξεχνούσαν ποτέ το χωριό τους, που δοκιμάζονταν σκληρά απ' τη λειψυδρία. Στέλναν απ' εκεί χρήμα με προορισμό να χτίσουν πηγάδια. Όλη αυτή τη λαϊκή αλληλεγγύη και ομοψυχία, οι Δροβιανίτες την άφησαν λαξεμένη

στο μάρμαρο, γράφοντας έτσι ένα σπουδαίο χρονικό. Το χρονικό του νερού. Που σ' αυτό τον τόπο είναι και χρονικό της ίδιας της ζωής. Τα δροβιανίτικα πηγάδια, σωστά μνημεία κοσμίζονται από μαρμάρινες πλάκες που μαρτυρούν το σεβασμό των ανθρώπων μπροστά σε κείνους που τα φτιάξαν.

Καιρός όμως να σταθούμε μπροστά σ' ένα απ' τα πολλά δροβιανίτικα πηγάδια. Η μαρμάρινη πλάκα πούναι πάνω του γράφει ΜΝΗΜΗ ΓΡΗΓΟΡΗ Γ. ΔΡΟΣΟΥ. ΤΑ ΤΕΚΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ - ΕΛΛΗ. 1929. Κι απ' τα "Δροσάτικα" πηγάδια πούναι μερικά, ας πηγαίνουμε στο μεσοχώρι της Κάτω Δρόβιανης. Εδώ, σ' αυτή τη ράχη που συναντιόνταν οι άνθρωποι, το νερό ήταν όσο αναγκαίο, τόσο και δυσεύρετο. Η εύρεσή του απαιτούσε μεγάλες θυσίες κι έξοδα. Η μαρμάρινη πλάκα του πηγαδιού έχει πάνω της μια επιγραφή που μοιάζει με κραυγή ζωής προς τον διψασμένο διαβάτη της ερήμου: Ο ΔΙΨΩΝ ΕΡΧΟΣ ΠΡΟΣ ΕΜΑΙ ΚΑΙ ΠΙΝΕ ΤΟ. ΠΑΠΑΠΑΝΟΥ. ΠΕΤΡΙΔΗ.

Απ' την πίσω όμως μεριά του πηγαδιού άλλη μαρμάρινη πλάκα μαρτυρά τους ανθρώπους που ξόδεψαν κι επένδυσαν για να γίνει αυτό το έργο. Αυτή τη φορά είναι οι ξενιτεμένοι Δροβιανίτες, μακριά απ' τη χώρα του Νείλου: ΤΩΝ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ ΑΔΕΛΦΩΝ - ΠΕΤΡΟΥ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΠΡΑΤΣΚΑ. 1898.

Τέτοιες μαρμάρινες πλάκες θα βρείτε πολλές στη Δρόβιανη γιατί πολλά είναι και τα πηγάδια που έχουν ξεχωριστό όνομα. Έτσι, ακούς να σου μιλούν για τα "Δροσάτικα", το "Πανωπήγαδο", το "Χαλασμένο", την "Κάναλη", το "Καινούργιο" και άλλα που βρίσκονται σκορπισμένα σ' αυτό το μεγάλο και ευρύχωρο χωριό. Αληθινό όμως μνημείο αρχιτεκτονικής και σωστό υδραγωγείο είναι αναμφισβήτητα το πηγάδι της Κάτω Δρόβιανης, η "Κρίκο". Είναι ο μόνος τόπος, όπου ύστερα από αλλεπάλληλες ανασκαφές βρέθηκε μια φλέβα νερού που άντεχε και

το καλοκαίρι. Αυτό το νερό έπρεπε να γίνει χτήμα ολάκερου του χωριού, ούτε στάλα δεν έπρεπε να πάει χαμένο. Το 1904 αποφασίσανε και το φτιάξαν πηγάδι. Είναι πηγάδι θολωτό με τέσσερις ξεχωριστές καμάρες και μεγάλη χωρητικότητα νερού. Ο θόλος του αχάει απ' τη φωνή και το νερό στάζει από πάνω σαν απ' την κλεψύδρα. Σ' αυτό το πηγάδι με τις ξεχωριστές καμάρες, που μπορούν να γεμίσουν ταυτόχρονα τέσσερις βαρέλες, θα βρείτε το δέος μπροστά στο νερό και τη λαϊκή δικαιοσύνη που ήξερε να το διανέμει ίσια σε όλους τους κατοίκους του χωριού. Το νερό απ' την πρώτη καμάρα, περνά στη δεύτερη, απ' εκεί στην τρίτη και στην τέταρτη. Είναι κάτι που σου θυμίζει τα συγκοινωνούντα αγγεία του Νταβίντσι. Αυτό το πηγάδι που δεν ήταν μοναδικό στη Δρόβιανη, τα καλοκαίρια το φύλαγαν με σκοπιές, για να μη γίνει καμιά κατάχρηση του νερού και για μια δίκαιη διανομή.

Πηγάδι βαθύ, σαν σκαλισμένο στην πέτρα, κρατά πάνω του τα ονόματα των ανθρώπων που συνεργάστηκαν για την ανέγερσή του. Δεν είναι έργο ενός ανθρώπου. Ας αφήσουμε όμως τη μαρμαρίνη πλάκα, που φέρνει το έτος 1904, να μας τα πει καλύτερα. Είναι ολάκερο ντοκουμέντο: ΔΑΠΑΝΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΗ ΠΑΤΡΙΩΤΩΝ ΚΑΤΩ ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ Κ.ΓΚ. ΜΑΝΟΥ Σ.Β. ΧΑΤΖΟΛΟΥ Β.Γ. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ. ΑΡ. Σ. ΣΠΙΡΑΚΟΥ ΚΑΙ Ν.Γ. ΜΟΥΣΤΑΚΙΔΟΥ.

Το τελευταίο είναι το όνομα του γνωστού Δροβιανίτη λαογράφου Νικόλα Μουστακίδη, που δεν ήξερε να καταγράφει μόνο ήθη και έθιμα, λαϊκά τραγούδια, παραδόσεις και θρύλους του τόπου μας, αλλά συμμετείχε και στο χτίσιμο έργων που βοηθούσαν να επιζήσει το χωριό.

Διαβάσεις αυτά τα ονόματα τα λαξεμένα στο μάρμαρο που οι Δροβιανίτες το φέραν από μακριά, κι ένα σέβας, μια ευγνωμο-

σύνη για τις γενιές που πέρασαν ανακουφίζει την καρδιά σου. Είναι φωνές αγάπης για τον τόπο μας, φωνές που έρχονται απ' το παρελθόν. Φωνές ανθρώπων που φρόντισαν ν' αφήσουν στις μεταγενέστερες γενιές το δικό τους μόχθο, το δικό τους μέτρο του πατριωτισμού.

Το βάσανο του νερού δεν τυραγνούσε μονάχα τους ανθρώπους που ζούσαν εδώ αλλά και τους ξενητεμένους, που ήταν εκατοντάδες. Γιατί ο τόπος αυτός γνωρίζεται σαν χωριό ξενητεμένων. Σημάδι αγάπης και φιλοπατρίας των Δροβιανιτών είναι και ο ερχομός στα χρόνια του '30 Γερμανού μηχανικού στο χωριό. Ζυγισμένος με χρυσάφι απ' τους ξενιτεμένους Δροβιανίτες έφτασε απ' τη Γερμανία ο Ότο Μάγερ, γνωστός μηχανικός για την εύρεση του νερού στην έρημο. Θυμούνται καλά οι γερόντοι τον ξένο μηχανικό που μήνες ολόκληρους έβαζε δυναμίτη κι έσκαβε στους πρόποδες του Ντριάνου, ανοίγοντας σύραγγες. Όμως, το έργο δεν έδωσε αποτελέσματα. Το νερό, η πηγή που αιώνες έσκαβε να βρει η Δροβιανή, δεν βρέθηκε. Έτσι, απελπισμένοι οι κάτοικοι αποφασισαν να επιζήσουν με τα κοινόχρηστα πέτρινα πηγάδια, τα αιώνια, όπου βλέπαν με καρδιοχτύπι να λιγοστεύει το νερό, να κατεβαίνει, σαν νάθελε να χαθεί για πάντα. Σε καμία νοικοκυρά δεν επιτρεπόταν να πλύνει ρούχα εκεί κοντά. Κάθε τόσο οι Δροβιανίτες συνάζονταν να καθαρίσουν τα πηγάδια που τα πλένανε σαν αληθινά δοχεία του νερού. Κατάχρηση δεν επιτρεπόταν σε κανέναν. Η δικαιοσύνη του νερού ήταν απαραβίαστη.

Εκτός απ' το πάρσιμο του νερού στα πηγάδια επιτρέπονταν και ο έρωτας. Λέω ο έρωτας, γιατί εδώ στις πολύωρες στάσεις και στα νυχτέρια των κοριτσιών που περίμεναν να γεμίσουν τις βαρέλες, βρίσκαν ευκαιρία τα δροβιανίτικα παιδιά που γύριζαν απ' την ξενητεία, να δουν, να γνωρίσουν και να κουβεντιάσουν με τις έμορφες.

Είναι γνωστό πως η Δροβιανή έχει πλούσια βοσκοτόπια. Το

Μαραντόβουνο, το Κουρί της Πίκου, το Ντριάνο κι άλλα λιβάδια κρατούσαν πολλά κοπάδια με γιδοπρόβατα. Γι' αυτό οι Δροβιανίτες έφτιαχναν πηγάδια και στα βοσκοτόπια. Πώς αλλιώς να ξεδιψάσει όλο αυτό το βιο; Το πηγάδι του "Φλόρου", της "Ραγκοβίτσας" κι άλλα πηγάδια μακριά απ' το χωριό, κρατούσαν νερό για τα ζωντανά που το μοιράζονταν μαζί με τους ανθρώπους.

Όμως, δεν ήταν λίγα τα καλοκαίρια που τα δροβιανίτικα πηγάδια στέρευαν και τότε το χωριό έπαιρνε το δρόμο για τη μακρινή Βρύση, κάτω στο Κρόγγι, ανέβαινε τη σπαθωτή βουνοπλαγιά του Ντριάνου. Αυτή η εξαντλητική δουλειά, έσπρωξε τους Δροβιανίτες να φτιάξουν στέρνες, που σήμερα τις βρίσκουμε στα περισσότερα σπίτια. Αξίζει να γνωρίσει ο αναγνώστης τον τρόπο που φτιάχνουν το εσωτερικό της στέρνας. Δεν βάφονταν με πηλό, αλλά με κορασάνι. Αυτό λοιπόν το κορασάνι, με το οποίο έβαφαν τον πάτο της στέρνας, φτιάχνονταν από τριμμένο κεραμίδι, που ανακατεύονταν με τ' ασπράδι του αυγού. Φανταστείτε πόσα αυγά χρειάζονταν να βάψεις μια στέρνα. Κι εδώ, όπως στα πηγάδια, συνεχίζονταν η δροβιανίτικη αλληλεγγύη και ομοψυχία γνωστή στους αιώνες. Ολάκερο το χωριό σηκώνονταν και έφερνε αυγά στην οικογένεια και στο σπίτι που έφτιαχνε τη στέρνα.

Σήμερα τα αιωνόβια αυτά πηγάδια συνεχίζουν να ξεδιψούν μαζί με τις δεκάδες στέρνες τη Δρόβιανη. Το νερό όμως είναι εδώ το πιο δυσεύρετο αγαθό, που πάντα το πεθύμησε αυτός ο τόπος. Που στους αιώνες ονειρεύτηκε ο Δροβιανίτης.

Σ' ένα από τα πηγάδια, χτισμένο εκατό χρόνια πριν, βρίσκειται χαραγμένο αυτό το βάσανο και ο καημός της Δρόβιανης, με μια δραματική μορφή, που θυμίζει αρχαία επιγραφή, πάνω σε τρόπαιο. Είναι κάτι που σε ξαφνιάζει, με τον λιτό του λόγο, και συμπυκνώνει όλο το δράμα του νερού, εδώ, στο απόμερο και ξακουστό χωριό της Βορείου Ηπείρου.

ΦΡΕΑΡ ΧΡΗΣΤΟΥ ΜΑΝΟΥ
ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΒΑΣΑΝΟΥ
ΒΡΙΣΕΩΣ ΚΑΙ ΝΤΡΙΑΝΟΥ.

Ναι, απαλλαγή βασάνου! Του μεγάλου βάσανου του νερού, που συχνά οι Δροβιανίτες το κουβαλούσαν απ' τη νεροπηγή της Βρύσης και το πηγάδι του Ντριάνου, ώρες μακριά απ' το χωριό. Έτσι ονομάζει ο ιδρυτής εκείνος το μικρό πηγάδι, που εξασφάλιζε νερό και ξεδιψούσε τους συγχωριανούς του.

Τα πέτρινα πηγάδια και οι μαρμάρινες πλάκες, με τις πληροφορίες και τις ποιητικές επιγραφές τους, είναι ένα κεφάλαιο απ' την ένδοξη ιστορία της Δρόβιανης. Πατριωτικό δίδαγμα της δροβιανίτικης ψυχής. Είναι θαύμα πώς μέσα στο ξεροβόρι του αφελληνισμού που φυσούσει στον τόπο μας, μπόρεσαν και επέζησαν οι μαρμάρινες αυτές πλάκες με τις ελληνικές επιγραφές!

Δεν είναι μονάχα στολίδι της Δρόβιανης, είναι κειμήλια του λαϊκού μας πολιτισμού. Και σαν τέτοια πρέπει να θεωρούνται ιερά!

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Λαογραφία και κλήρος στη Βόρειο Ήπειρο

Ξεκινώντας απ' τον μαρτυρικό θάνατο του Κοσμά του Αιτωλού, που ο λαός μας αποκαλεί Άγιο, η μοίρα του κλήρου στη Βόρειο Ήπειρο, ήταν και παραμένει ένας αληθινός Γολγοθάς, μια αγωνιστική πορεία, για τη διάσωση της χριστιανικής πίστης και της ελληνικής ψυχής.

Η λαϊκή μας παράδοση στους αιώνες κατέγραψε την αγωνιστική αυτή πορεία, προσφέροντας σαν μάθημα και διδαχή ένα χρονικό από δημοτικά τραγούδια, θρύλους, παραδόσεις και άλλες λαογραφικές μαρτυρίες που τοποθετούν τον ελληνικό κλήρο μπροστηλάτη στην πορεία του ελληνισμού στη Βόρειο Ήπειρο.

Το μαρτυρολόγιο του κλήρου στη Βόρειο Ήπειρο, όπως αναδεικνύεται μέσα απ' τη λαογραφία μας, απεικονίζει άγνωστες μορφές ιερέων και κληρικών που υποστήκαν βασανιστήρια και ταπεινώσεις, κρεμάλες και γιαταγάνια που θυμίζουν τη μοίρα του ελληνικού κλήρου στη Μικρά Ασία.

Σ' όλη την ιστορία του ελληνισμού, στη Βόρειο Ήπειρο, η εκκλησία και οι άνθρωποι που την υπηρετούσαν βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή του κινδύνου, που απειλούσε τον τόπο μας. Απ' αυτούς ζητούσε διέξοδο και σωτηρία ο λαός μας για ν' αντισταθεί στο κακό με όποια μορφή κι αν εμφανιζόταν.

Τα ξακουστά μοναστήρια μας, στη Βρίνα, τη Σωρωνειά, την Καχομιά, στο Μεσοπόταμο, τη Λεσινίτσα, του Τσέπου και της Πέπελης, δεν ήταν μόνο τόποι προσκυνήματος και λατρείας, αλλά και εστίες αντίστασης. Χώροι που συνάζονταν οι άνθρωποι για ν' αποφασίσουν πώς θα αντιπαλέψουν το κακό. Είτε λέγονταν αυτό ξένος κατακτητής είτε επιδημία είτε στοιχειό.

Κοινό χαρακτηριστικό για τη στάση του ελληνικού κλήρου

στη Βόρειο Ήπειρο, που διαπερνάει την ιστορία του σαν κόκκινο νήμα, δεν ήταν η παθητικότητα, το δέος μπροστά στο κακό, αλλά μια αγωνιστική στάση, που φτάνει στην εξέγερση, τη θυσία.

Κι είναι αυτό που τιμά εξαιρετικά τους ανθρώπους του κλήρου, και τους δίνει μια ζηλευτή θέση στο μαρτυρολόγιο της Ρωμιοσύνης.

Η αντίσταση του κλήρου στη Βόρειο Ήπειρο χάνεται στην καταχνιά των θρύλων. Ας αρχίσουμε απ' τον θρύλο της σημαδεμένης βασίλισσας, της Μονοβύζας, που ρήμαξε τον τόπο μας και κατέστρεψε σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση τη μεγαλύτερη πόλη του Φοινικιού.

Αυτή η σημαδεμένη βασίλισσα, που μετά το θάνατο του γιου της δεν άφησε πέτρα πάνω στην πέτρα, έμελλε να σταματήσει μπροστά στα τείχη ενός μοναστηριού. Και το μοναστήρι αυτό δεν ήταν άλλο από κείνο του Αγίου Νικολάου στο Μεσοπόταμο.¹ Ήταν τότε το μοναστήρι κάστρο απόρθητο κι είχε μέσα τρακόσιους καλόγερους. Ο καθένας τους είχε τρεις αρμάτες και τρία άλογα με διαφορετικό χρώμα άσπρο, κόκκινο, μαύρο. Και η λαϊκή παράδοση συνεχίζει: Οι καλόγεροι για να ξεγελάσουν τη Μονοβύζα που πολιορκούσε το μοναστήρι, έφεραν γύρω τρεις φορές την ημέρα, με άλλα άλογα κι άλλη αρμάτα. Το πρωί με άσπρη αρμάτα και καβάλα σ' άσπρο άλογο, το μεσημέρι με κόκκινη αρμάτα και καβάλα σε κόκκινο άλογο και το βράδυ με μαύρη αρμάτα και μαύρο άλογο. Η Μονοβύζα νόμιζε πως μέσα στο μοναστήρι - κάστρο βρισκόταν ολόκληρος στρατός κι έτσι αποφάσισε να φύγει. Ο θρύλος λέει πως το μοναστήρι πατήθηκε με προδοσία.

Ένας άλλος θρύλος, που εξαίρει τη μαχητικότητα του κλή-

1. Μεσοπόταμο - χωριό στη Β. Ήπειρο, ξεχουστό για το βυζαντινό μοναστήρι του που 'ναι χτισμένο πάνω σε αρχαίο ναό.

ρου στη Βόρειο Ήπειρο, είναι εκείνος του στοιχειού της Σωρωνείας! Το στοιχείο που παραφύλαγε το μοναδικό πηγάδι της περιοχής είχε ρημάξει τον τόπο. Συχνά έβγαινε και κατασπάρραζε ζωντανά κι ανθρώπους. Οι κάτοικοι της γύρω περιοχής ζούσαν με παγωμένη την καρδιά. Μπροστά στο κακό που απειλούσε τον τόπο, οι άνθρωποι αποφάσισαν να ζητήσουν σωτηρία απ' τον επίσκοπο της Βρίνας, τον Δονάτο.

Ξεκίνησε ένα πρωί απ' το μοναστήρι τις Βρίνας ο επίσκοπος Δονάτος με εκατό καβαλάρηδες συνοδεία. Μπροστά πήγαινε ο ίδιος, κουνώντας σαν λάβαρο τον σταυρό. Δεν πήγαινε να κάνει τάματα κι ούτε να προσκυνήσει το αιμοβόρο στοιχείο. Πήγαινε να μετρηθεί μαζί του.

Ο επίσκοπος Δονάτος δεν ήταν μόνο καλός μαχητής αλλά και πανέξυπνος.

Γνώριζε την αγριάδα του στοιχειού, τα κοφτερά δόντια του που κατασπάραζαν τα πάντα. Γι' αυτό σκαρφίστηκε κάτι πρωτότυπο. Μάζεψε κεριά απ' το μοναστήρι, έφτιαξε ένα μεγάλο βόλο και τον έδεσε στην άκρη του σκοινιού. Όταν ζύγωσαν στη σπηλιά που βρίσκονταν το στοιχείο, αμόλυσε το σκοινί με τον βόλο του κεριού. Το στοιχείο, που είχε μέρες νηστικό, άρπαξε τον βόλο και προσπάθησε να τον καταπιεί. Το κεριό όμως, κόλλησε στα σαγόνια και αχρήστεψε έτσι τα τρομερά δόντια του.

Μονάχα τότε φύτεψε ο Δονάτος το κοντάρι στα σπλάχνα του δράκου.

Το γεγονός γιορτάστηκε μεγαλόπρεπα και έκανε να αγαλλιάσει η λαϊκή ψυχή. Ο επίσκοπος Δονάτος ονομάστηκε θαυματουργός.

Στη μνήμη του χτίστηκαν εκκλησίες και μοναστήρια, ενώ στη γύρω περιοχή από τότε τα βουνά λέγονται βουνά του Αη Δονάτου. Το όνομα του Αγίου έγινε απ' τα πιο αγαπημένα της περιοχής. Κι αυτό κρατάει ακόμα σήμερα στα Βουρκοχώρια, το Μουρσί, την Τζάρα... Στη θέση του σκοτωμένου δράκου

χτίσαν μεγαλόπρεπη εκκλησία κι εκεί κάθε χρόνο γίνονταν το ξακουστό πανηγύρι της Σωρωνείας. Το γεγονός που γιορτάστηκε με χαρές και πανηγύρια κατάγραψε η λαϊκή μούσα:

Κάτω στης Σωρειάς τον κάμπο,
κάνουν οι χωριάτες γάμο.

Κι ο επίσκοπος της Βρίνας,
κάνει μέγα πανηγύρι.

Επίσκοπε θαυματουργέ,

Μεγάλο τ' όνομά σου...

Κι απ' το χώρο του θρύλου, ας περάσουμε στη βασανισμένη ιστορία της Ρωμιοσύνης στη Βόρειο Ήπειρο. Τα χρόνια της τουρκοκρατίας ήταν η πιο μαύρη περίοδος, η πιο σκληρή, που δοκιμάστηκε η χριστιανική πίστη του λαού μας, και η ελληνική ψυχή του. Απ' τα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα, μια μεγάλη απειλή για τη χριστιανοσύνη διαγράφεται στη Βόρειο Ήπειρο. Είναι ο βίαιος εξισλαμισμός, μια αιματηρή πορεία, που πληρώθηκε με βαρύ χαράτσι. Ο εξισλαμισμός караδοκεί πάνω απ' τη μοίρα ολάκερων περιοχών. Η φτώχεια, η καταπίεση, το παιδομάζωμα, οι βαριές κι ασήκωτοι φόροι, η άγρια καταστολή των λαϊκών εξεγέρσεων, φέρνει τον χριστιανικό πληθυσμό της Βορείου Ηπείρου στα πρόθυρα της απόγνωσης. Οι υποσχέσεις των Τούρκων, τα προνόμια των εξωμοτών είναι μεγάλα. Πουλούστε την ψυχή σου κι απ' εκεί και πέρα έπαυες νάσαι ραγιάς. Ο τόπος δοκιμάζεται σκληρά. Οι πρώτοι εξωμότες εμφανίζονται στη Βόρειο Ήπειρο. Και μαζί τους, στα μεσοχώρια, πλάι στις μοσχοβολισμένες εκκλησίες μας, διαγράφονται σαν κοντάρια φυτεμένα στο πρόσωπο του ουρανού, τα πρώτα τζαμιά, οι πρώτοι μιναρέδες. Μια ακαταλαβίστικη γλώσσα, που βυθίζει την ψυχή σ' έναν ανατολίτικο λήθαργο, η γλώσσα του Κουράν, ακούγεται σαν κατάρα πάνω απ' τα χωριά μας. Ο ελληνικός κλήρος δέχεται τα πρώτα χτυπήματα. Οι παπάδες μας, εκείνοι οι σεμνοί παπάδες, που ποτέ δεν άφησαν απ' τα χέρια τους τη

χερολάβα του αλετριού, δεν μπορούν να μείνουν κλεισμένοι μέσα στις εκκλησίες, παρακαλώντας τον Θεό να τιμωρήσει τους άπιστους, τους αγαρηνούς. Τον Σκύλο Τούρκο.

Γίνονται αγωνιστές και στέκουν στην πρώτη γραμμή της δοκιμασίας των χριστιανών. Εκεί, στις μεγάλες λαϊκές συνάξεις που ο Τούρκος κατακτητής πίεζε με φοβέρες και γιαταγάνια τον λαό μας να αλλαξοπιστήσει. Μια τέτοια λαοσύναξη, που ένας αντάρτης και παλληκαράς παπάς λέει το μεγάλο όχι στον βάρβαρο της Ασίας διέσωσε η λαϊκή μούσα: Τα πανέμορφα χωριά πούταν πλάι στον ποταμό της Παύλας, απ' τη Ρίπηση ως το Μπογάζι, κουβάλησαν οι Τούρκοι, στον κάμπο, κάτω στον Παντελεήμονα, και τα σπρώχνουν να αλλαξοπιστήσουν. Στο μεταξύ, το πρώτο τζαμί φυτεύτηκε στον Παντελεήμονα. Απ' την κορφή του ανοίγεται στα περίχωρα και φτάνει ως τη λαοσύναξη η ανατολίτικη προσευχή στον Αλλάχ. Τα χωριά μας διαστάζουν, δεν είναι λίγοι κείνοι που κλονίζονται μπροστά στη σκληρή δοκιμασία. Την απάντηση όμως στον κατακτητή θα τη δώσει ο παπά Γιάννης, απ' το χωριό Μαχαλά της Παύλας. Ακούστε την και χαρείτε την ελληνική λεβεντιά, ντυμένη με τα ράσα που άλλοτε λέγεται Παπαφλέσσας, άλλοτε Σαμουήλ κι άλλοτε παπά Γιάννης.

Κάτω στον Παντελεήμονα και στον πλατύ τον κάμπο, στον μύλο του μοναστηριού που το είπαν Συνατούρι συναχτήκαν οι μπέηδες μαζί με τους αγάδες, και φώναξαν τους χριστιανούς να γίνουνε ραγιάδες.

Ο παπά Γιάννης σκώθηκε και με θυμό τους κραίνει:

Ακούστε αφέντες μπέηδες κι εσείς καλοί αγιάδες
ούτε Τούρκοι γινόμαστε κι ούτε σε σας ραγιάδες,
μα νιώθω πόνο στην καρδιά, σαν δάγκωμα από φίδι,
π' ακούω στον Παντελεήμονα, χότζιας να μπαγλαντίζει...

Αυτό ήταν. Κανένας συμβιβασμός με τον κατακτητή. Απόλυτη άρνηση που φτάνει στην αντίσταση. Έχουν μια επι-

γραμματικότητα οι στίχοι αυτοί του λαϊκού τραγουδιού, κι ένα πείσμα ελληνικό μέσα τους, που αγγίζουν την τραγωδία. Ποτέ άλλοτε η λαϊκή ψυχή δεν έχει διατυπώσει την οδύνη της, για την αλλαξοπιστία των χωριών μας, με λόγια πιο λιτά απ' τους δύο τελευταίους στίχους του τραγουδιού. Δάγκωμα από φίδι, στην καρδιά της χριστιανοσύνης (υπάρχει άραγε μεγαλύτερος πόνος;) ήταν ο εξισλαμισμός του λαού μας. Και μονάχα αυτό το λαϊκό τραγούδι φτάνει για να κάνει σκόνη τον θρύλο περί δήθεν ειρηνικού εξισλαμισμού των χριστιανών στη Βόρειο Ήπειρο!

Οι εξωμότες αυτής της βαριάς για το γένος μας μοίρας θεωρούνταν προδότες και έπρεπε να τιμωρηθούν με θάνατο. Μια τέτοια τιμωρία για την οποία μονάχα μπροστά στον Θεό μπορεί να λογοδοτήσει, υπέβαλε ο ανταρτόπαπα Γιάννης στους συγχωριανούς του στο χωριό Μαχαλά, σήμερα, ερειπιώνας.

Ακούστε τι λέει η λαϊκή παράδοση για την τιμωρία αυτή, που στάθηκε μοιραία για το χωριό του Μαχαλά. Πλάι στον Άη Γιώργη, την εκκλησία του Μαχαλά, οι Τούρκοι χτίσαν το τζαμί. Βαρύ σαν ταφόπετρα, έστεκε πάνω στο στήθος του χωριού το φρούριο του Μαχαλά, κι απ' τα μπεντένια του οι Τούρκοι караδοκούσαν το χωριό που τόσπρωχναν να μπει στο τζαμί. Και η πρώτη ρωγή στη χριστιανική πίστη εμφανίζεται. Έξι οικογένειες αποφάσισαν να πάνε να προσκυνήσουν στο τζαμί. Τόμαθε ο παπά Γιάννης κι έγινε θεριό. Καλύτερα να πεθάνουν παρά να γίνουν Τούρκοι! Την ίδια νύχτα τα παλληκάρια με τον παπά Γιάννη, μπαίνουν στα προσκυνημένα σπίτια και τους σφάζουν όλους. Τα μεσάνυχτα οι σκοπιές πάνω απ' τα μπεντένια του Κάστρου ακούν ένα βαρύ γδούπο. Ορμούν με τα γιαταγάνια στα χέρια και τι να δουν! Το πανύψηλο τζαμί, κείτεται σωριασμένο στη γη, δεμένο σαν θεριό με την τριχιά στο λαιμό. Την ίδια νύχτα το τούρκικο ασκέρι έβαλε φωτιά κι έκανε στάχτη τον ξακουστό Μαχαλά.

Από τότε, λείει η παράδοση, μονάχα κουκουβάγιες κατοικούν στα χαλάσματα του Μαχαλά. Για τον θρυλικό παπά Γιάννη δεν γνωρίζουμε τι έγινε. Και τι σημασία έχει. Το δίδαγμα του μένει αθάνατο και φτάνει από καιρούς σε καιρούς πάνω στα φτερά του λαϊκού τραγουδιού. Τέτοιες απαντήσεις έδωσε στον Τούρκο κατακτητή ο ελληνικός κλήρος, στη Βόρειο Ήπειρο!

Το μαρτυρολόγιο του ελληνικού κλήρου συνεχίζεται πάνω στο τραχύ τοπίο της Βορείου Ηπείρου. Ένας άλλος ρασοφόρος, μια μεγάλη μορφή της Χριστιανοσύνης, ανηφορίζει τα Βορειοηπειρώτικα βουνά, για να βοηθήσει τις δοκιμασμένες ψυχές να βρουν τη χαμένη πίστη στον Χριστό και τη Λευτεριά. Είναι ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ο άγιος της Βορείου Ηπείρου.

Η συμβολή του στη διάσωση του χριστιανισμού στη Βόρειο Ήπειρο είναι ανυπολόγιστη. Ο μαρτυρικός του θάνατος είναι, αναμφισβήτητα, μια απ' τις χρυσές περγαμηνές, που θα κάνουν πάντα τον ορθόδοξο κλήρο νάναι περήφανος για το έργο του στην ανάσταση της Ρωμιοσύνης.

Και ο Γολγοθάς του κλήρου στα χρόνια της τουρκοκρατίας συνεχίζεται στη Βόρειο Ήπειρο.

Αυτή τη φορά η λαϊκή μουσα θα μας πάει στα ξακουστά Πωγωνοχώρια. Στη Σωπική. Ο ρασοφόρος μάρτυρας δεν θα είναι ένας, πέντε θα είναι. Πέντε αγωνιστές της λευτεριάς, πέντε καπεταναίοι. Το τραγικό γεγονός λαμβάνει χώρα στα χρόνια 1770-1789.

Η ορλοφονία των παπάδων απ' τη Σωπική έγινε απ' τους Τούρκους, όπως πάντα, με μπαμπεσιά. Δεν ήταν ραγιάδες που λένε στον αγά: Σφάξε με αφέντη μου ν' αγιάσω! Οι Σωπικιώτες παπάδες, που το τραγούδι τους αποκαλεί λεβεντάδες, αντιστάθηκαν, πολέμησαν, εκδικήθηκαν την μπαμπεσιά του κατακτητή.

Είναι γνωστό απ' την ιστορία πώς πλήρωσαν με τη ζωή τους την ελληνική λεβεντιά και τη χριστιανοσύνη τους. Τους στείλαν στην κρεμάλα.

Όμως, καλύτερα ας αφήσουμε το δημοτικό τραγούδι να μας ξεδιπλώσει τη δοξασμένη αυτή σελίδα απ' το χρονικό του ελληνικού κλήρου στη Βόρειο Ήπειρο. Το τραγούδι χορεύεται και τραγουδιέται ακόμη σήμερα στα Πωγωνοχώρια:

Παπάδες απ' τη Σωπική, παπάδες, παπάδες
και από του Σχωριάδες, παπάδες λεβεντάδες.

Βαστούν μαχαίρια με άλυσους, παπάδες, παπάδες
Ώρε πιστόλια ασημένα, παπάδες λεβεντάδες.

Ο Αλή Τόσκας τους έκραξε, παπάδες, παπάδες
φιλία για να τους κάνει, παπάδες λεβεντάδες

που ήταν στον Κακόλαχο, παπάδες, παπάδες,
του Κούρτη μουσελίμης, παπάδες, λεβεντάδες

και κάτσανε να φαν ψωμί, παπάδες, παπάδες
και να ομορφοδειπνήσουν, παπάδες, λεβεντάδες.

Τα παλληκάρια φώναξε, παπάδες, παπάδες
να δέσουν τους παπάδες, παπάδες, λεβεντάδες

βγάζει ο Αλή Τόσκας το χαρτί, παπάδες, παπάδες
βγάζει και το φερμάνι, παπάδες λεβεντάδες.

Και ο παπά - Πάνος τράβηξε παπάδες, παπάδες
το μαύρο του μαχαίρι, παπάδες, λεβεντάδες,

κι ελάβωσα τον κατετζή παπάδες, παπάδες
βαριά τον μουσελίμη, παπάδες λεβεντάδες.

Στου Κακολάκκου τις καργιές, παπάδες, παπάδες
αχνούν τα κοντοσκοίνια, παπάδες, λεβεντάδες

Πέντε παπάδες κρέμασαν, παπάδες, παπάδες
κι οι πέντε καπετάνιοι, παπάδες λεβεντάδες.

Ένας αγέρας ελληνικής λεβεντιάς που μας θυμίζει τους θρυλικούς κλεφτοαρματολούς του '21, φυσάει μέσα απ' το βορειοηπειρώτικο αυτό τραγούδι, που μαζί με κείνο του Ντελή-Παπά αποτελούν ύμνο στον Έλληνα ρασοφόρο, που τραγούδησε και χόρεψε ο ελληνικός λαός.

Η μοίρα του λαού μας ζητούσε απ' τον ιερέα νάναι συνάμα

παπάς, αγωνιστής και δάσκαλος. Είναι γνωστά στο πανελλήνιο τα κρυφά σχολεία, που δεν άφησαν να βυθιστεί στα σκοτάδια της τούρκικης σκλαβιάς την ελληνική ψυχή. Στη Βόρειο Ήπειρο, υπήρχαν τέτοιοι σοφοί παπάδες, πολυγραμματισμένοι, που συντελούσαν συνάμα και το ιερό έργο του διαφωτισμού του λαού μας. Η Δρόβιανη, το ξακουστό κεφαλοχώρι της Βορείου Ηπείρου, φημίζονταν για τους φωστήρες: Ακούστε τη λαϊκή μούσα να τους υμνεί:

Δάσκαλοι από τη Δρόβιανη, δάσκαλοι, δάσκαλοι

Δάσκαλοι και παπάδες, πολυγραμματισμένοι.

Το έγκλημα των μεγάλων δυνάμεων που ακρωτηρίασαν τον ελληνισμό της Βορείου Ηπείρου γέμισε πίκρα την καρδιά του λαού μας, που άδραξε τα ντουφέκια και αγωνίστηκε για την αυτονομία του.

Στα χρόνια του αγώνα για την αυτονομία, ο κλήρος έπαιξε πρωτοποριακό και αγωνιστικό ρόλο. Ο τότε μητροπολίτης Βελάς και Κόνιτσας, Σπυρίδων, ήταν μέλος της Κυβέρνησης της Αυτονομίας και στέκονταν όλο το διάστημα του αγώνα πλάι στον Χρηστάκη Ζωγράφο. Ενώ ο μητροπολίτης Δρινουπόλεως, Βασίλειος, ανακήρυξε την αυτονομία της Βορείου Ηπείρου στο Αργυροκάστρο στις 17/2/1914. Το ιστορικό μοναστήρι του Τσέπου, στην κοιλάδα του Δρίνου, είχε γίνει στρατηγείο του αγώνα. Οι γνωστοί καπεταναίοι και οι αγωνιστές προτού φύγουν για τη μάχη, κατευοδώνονταν με τις ευχές του δεσπότη και των παπάδων μας, που προσεύχονταν μέρα νύχτα στις εκκλησίες να στεφανώσει η νίκη τα όπλα τους και νάρθει η ποθητή λευτεριά. Το γεγονός αυτό μας θυμίζει το λαϊκό τραγούδι της Αυτονομίας:

Προσκυνάν και το Δεσπότη

καπετάν Κίτσιο Γληνιώτη.

Ο μητροπολίτης Αργυροκάστρου Παντελεήμων ήταν στα χρόνια του αγώνα πνευματικός οδηγός των αγωνιστών. Στα

Βουρκοχώρια, ο ιερέας Ανδρέας Ιωαννίδης εμψύχωνε τα παλληκάρια που φεύγανε για τη Σκριφίτσα, οδοιπορώντας μαζί τους στα άγρια βουνά μέσα από ενέδρες.

Ήταν ο ίδιος ιερέας, που στα χρόνια του '30, τότε που η αλβανική μοναρχία, αποφάσισε να κλείσει τα ελληνικά σχολεία στη Βόρειο Ήπειρο, έδιωξε με την αγιαστούρα τον δάσκαλο που ζητούσε να προσευχηθεί σε μια γλώσσα που δεν είχε θέση μέσα στην ελληνική εκκλησία.

Η πατριωτική δράση του ιερέα Ανδρέα Ιωαννίδη απ' τ' Αλικου συνεχίστηκε στα χρόνια του αντιφασιστικού αγώνα.

Η επικράτηση της κομμουνιστικής ιδεολογίας στην Αλβανία και η μονοπώληση του αγώνα παρέσυρε και την ελληνική μειονότητα σε δραματικές για τον τόπο μας περιπέτειες. Μπροστά στο λαό μας διαγράφονταν ο διχασμός.

Ήταν τότε που ο θρυλικός καπετάνιος του Βούρκου Θύμιο Λιόλης πρόβαλε το ανάστημά του, για να κρατηθεί ο τόπος στην καινούργια καταστροφή. Στο πλευρό του, θαρραλέος, με την άσπρη γενειάδα του, και τον τουφέκι στην πλάτη, διέσχισε τα χωριά της ελληνικής μειονότητας ο ιερέας Ανδρέας Ιωαννίδης. Ο γνωστός παπά Ανδρέας.

Το στρατευμένο επαναστατικό στιχούργημα, που τραγουδήθηκε στα χρόνια του αγώνα, χλεύαζε και προσπαθούσε να σπλώσει το έντιμο και σεμνό πρόσωπό του ιερέα αγωνιστή, που ήταν μαζί με τον Θύμιο Λιόλη η ψυχή του Βούρκου.

Παπά Ανδρέας απ' τ' Αλικου, βγαίνει στα χωριά
και μαζεύει τους οπλίτες κι όλα τα παιδιά,
τα παιδιά μας δεν πηγαίνουν με το μασκαρά.

Το φίμωτρο που ετοιμάζονταν να περάσουν στο στόμα του κλήρου οι κομμουνιστές διαφάνηκε καθαρά απ' τα χρόνια του αγώνα. Όμως, η μοίρα έμελλε να γράψει στα μετέπειτα χρόνια την πιο ολέθρια, την πιο ταπεινωτική σελίδα που γνώρισε στους αιώνες η εκκλησία στην Αλβανία και φυσικά στην ελλη-

νική μειονότητα: Τον κατεδαφισμό των εκκλησιών, των μοναστηριών και τη σύληση των ιερών τόπων, που σεβάστηκαν και οι βάρβαροι της Ασίας. Εδώ η καταστροφή είναι ανυπολόγιστη και τα χτυπήματα που δέχθηκε ο ελληνικός και χριστιανικός κλήρος στη Βόρειο Ήπειρο, ανεπανόρθωτα. Είναι γνωστό πως ο λαϊκός μας πολιτισμός, και η ελληνική παράδοση είναι συνυφασμένα με τη χριστιανική πίστη. Η καταδίκη της θρησκευτικής πίστης ήταν στην ουσία καταδίκη της παράδοσης, του λαϊκού μας πολιτισμού. Καταδίκη της ελληνικής συνείδησης του λαού μας. Αφελληνισμός του τόπου μας.

Η πενήντάχρονη δικτατορία στην Αλβανία ανάδειξε νέους ιερομάρτυρες που βασανίζονταν στα μπουντρούμια της ασφάλειας και σέρνονταν χρόνια στα κάτεργα των μεσαιωνικών φυλακών.

Επιβεβαιώνονταν ακόμα μια φορά η προφητεία του Αγίου Κοσμά, που έλεγε:

Θάρθει μια μέρα, που σ' αυτή τη χώρα θα ξυρίσουν τους παπάδες! Δεν τους ξύρισαν μόνο, αλλά τους διάστυραν, τους φίμωσαν. Η έφοδος είχε αρχίσει πριν απ' την καταιγίδα του 1967 που σάρωσε τα θρησκευτικά ιδρύματα και μνημεία.

Προπαγανδιστικά φυλλάδια, διαλέξεις εμπλουτισμένες με στοιχεία της αλβανικής ασφάλειας και δικαιοσύνης, δυσφήμιζαν, στιγματίζαν και κατηγορούσαν σαν πράκτορες της Ελλάδας τους παπάδες των χωριών μας. Τους σεμνούς, αυτούς ανθρώπους που είχαν βαθιά στην ψυχή τους ριζωμένη την πίστη στο Θεό. Αυτούς που το επίσημο κράτος δεν τους έδινε τίποτα να ζήσουν και να κρατήσουν την αξιοπρέπεια του κληρικού. Που τους φώναζαν κρυφά τα βράδια οι ασφαλίτες και τους φοβέριζαν να κάτσουν φρόνιμα, γιατί θα τους ρίχναν τα σίδερα. Και δεν ήταν λίγοι οι ιερείς μας, που έρευναν χρόνια στις φυλακές. Ήταν ο παπάς της Τσούκας, της Δίβρης, της Τσερκοβίτσας, της Λεσινίτσας...

Και σαν να μην έφταναν οι μύδροι της αλβανικής ασφάλειας και προπαγάνδας, έβγαιναν και κάτι “πνευματικοί” άνθρωποι απ’ την ελληνική μειονότητα όπως ο επίσημος ποιητής Πάνο Τσούκας, και κυκλοφορούσαν βιβλία που “τεκμηρίωναν” τα εγκλήματα, την απάτη, τη διαστροφή του κλήρου στον τόπο μας.

Το φυλλάδιό του “Λύκοι μέρασα”, ήταν η μεγαλύτερη ύβρη που τόλμησε να κάνει άνθρωπος απ’ την ελληνική μειονότητα στις αθώες και απλοϊκές ψυχές των παπάδων μας.

Ας είναι. Τα ξυρισμένα και έντιμα πρόσωπα των παπάδων μας δέχονταν και τα πυρά του “αναγνωρισμένου” ποιητή της ελληνικής μειονότητας που θα πρέπει να ντρέπεται, πρώτα απ’ όλα για τη γενέτειρά του. Τη Σωπική. Το χωριό των κρεμασμένων παπάδων!

Όμως, οι εξομότες και οι πουλημένες ψυχές δεν σταματούν και δεν γνωρίζουν τίποτα, μπροστά στο εφήμερο κέρδος.

Θα ήθελα να κλείσω το μαρτυρολόγιο του κλήρου στα χρόνια της κόκκινης δικτατορίας, με τη σεμνή ιστορία του παπά Αντώνη απ’ τη γενέτειρά μου, τη Γράβα. Το χωριό μου είχε δύο παπάδες. Τον παπά Θανάση και τον παπά Αντώνη. Ο πρώτος ήταν ένας παλιός αγωνιστής της Αυτονομίας, πούχε χορέψει ντυμένος με φουστανέλα και ζωσμένος άρματα στην καρδιά της Λαπουργιάς. Άνθρωπος γλεντζές, λαϊκός γιατρός, περνούσε μαύρα γηρατειά. Δύο απ’ τα παιδιά του έρευσαν στις αλβανικές φυλακές, δικάσμένοι ισόβια για φιλελληνική προπαγάνδα.

Δεν ζούσε, φυτοζωούσε με τη φροντίδα των μανάδων μας, πούχε στεφανώσει κι είχε βαφτίσει με τα χέρια του τα παιδιά τους. Έτσι, αθέατος, καταπικραμένος με τον καημό των φυλακισμένων παιδιών ως στα βαθιά γεράματα, έφυγε απ’ τη ζωή. Ο άλλος, ο παπά Αντώνης, ήταν ένας φιλήσυχος άνθρωπος. Έκοψε κι αυτός, όπως όλοι οι παπάδες, τα γένια με τη

διαταγή του Κόμματος, που σέβονταν την ελευθερία της σκέψης και της πίστης. Τη μέρα που οι κομμουνιστές και η φανατισμένη νεολαία πήγαν να λεηλατήσουν την όμορφη εκκλησία μας, τον Άη Δημήτρη, βλέποντας το θράσος τους μονάχα δυο λόγια είπε:

- Αφήστε με να πάρω το Ευαγγέλιο, και το ψαλτήρι. Οι εκκλησίες μας θα ξαναχτιστούν μια μέρα.

- Θα το ιδούμε αυτό. Θα ιδούμε κι εσένα καλύτερα, του είπαν και άρπαξαν τα θρησκευτικά κειμήλια απ' τα τρεμάμενα χέρια του.

Καταπικραμένος γύρισε στο σπίτι του. Τίποτα το ιερό και όσιο δεν σεβάστηκαν οι άθεοι. Η μόνη του παρηγοριά ήταν πούχε μπορέσει να περισώσει και να κρύψει στο σπίτι του, τα ρούχα της λειτουργίας. Άνοιξε το παλιό σεντούκι και καταχώνιασε τα άμφια με φόβο κι ευλάβεια στον πάτο. Ας βρίσκονται, ο Θεός είναι μεγάλος σκέφτονταν. Μια μέρα μετά τον κατεδαφισμό της εκκλησίας, τον κάλεσαν στην ασφάλεια.

- Είναι αλήθεια πως είπες ότι οι εκκλησίες θα ξαναχτιστούν;

- Δεν το λέω εγώ, τα βιβλία μας το λένε.

- Όμως τα βιβλία του συντρόφου Ενβέρ λένε άλλα. Ο ίδιος ο λαός μας καταβαράθρωσε για πάντα το αίσχος της θρησκείας!

- Αυτό δεν το ξέρω, ειπε με αφέλεια ο παπά Αντώνης.

- Θα σου το μαθούμε εμείς. Κλείσε το στόμα σου. Τα γένια είναι το λιγότερο που μπορείς να χάσεις!

Γύρισε στο χωριό τρομαγμένος. Από τότε ζούσε καθημερινά με τον εφιάλτη της ασφάλειας. Αν ξεμπουκάρουν και κάνουν έρευνα στο σπίτι, τους πήρε όλους στο λαιμό του. Κάθε τόσο δικάζονταν άνθρωποι πούχαν κρύψει εικόνες και θρησκευτικά βιβλία.

- Πατέρα, πας να μας ανάψεις μεγάλη φωτιά. Η ασφάλεια κλείνει σπίτια. Ρημάζει οικογένειες. Κάμε καλά με τα ράσα...

- Δεν το σηκώνει η ψυχή μου, μωρέ γιε μου, να τα κάψω. Πώς να γίνω αμαρτωλός στα γεράματα; Λίγα τα ψωμιά μου...

- Τότε γιατί τα κρατάς; Η θρησκεία πέθανε. Τη σκότωσαν οι κομμουνιστές. Εκκλησιές δεν θα ξαναγίνουν, παπάδες δεν θα ξαναδούμε. Τώρα και μόνο το σταυρό σου να κάνεις, σε δικάζουν. Τι τα θέλεις τα ράσα;

- Θέλω να με θάψετε ντυμένο παπά.

- Πατέρα; Τρελάθηκες... αυτό είναι αυτοκτονία για όλους μας. Δεν μας λυπάσαι; Αν σε δει κανένα μάτι, θα σου ανοίξουν τη νύχτα τον τάφο. Δεν θα σε πάμε στο νεκροταφείο μόνο εγώ κι η μάνα.

- Άκουσε Λευτέρη. Θα μου τα ντύσετε κάτω απ' τα σκουτιά. Να μην φαίνονται. Την ευχή μου νάχετε. Θέλω να με βάλετε ντυμένο παπά!

Κι έτσι έγινε.

Πέθανε ο παπά Αντώνης και μέσα στα σπίτι, με σβησμένα φώτα, κρυφά απ' το μάτι του κόσμου, του φόρεσαν τα ρούχα της λειτουργίας. Και πάνω τους το νεκρικό κουστούμι. Ως την στιγμή που τον κατέβασαν στο χώμα, έτρεμε η ψυχή της οικογένειας. Και μόνο σαν πέρασαν μήνες και ο νεκρός έλιωσε, ησύχασαν οι άνθρωποι.

Έτσι πέθανε ο παπά Αντώνης. Ο σεμνός παπάς του χωριού μου. Με τα ρούχα της λειτουργίας ντυμένα κατάσαρκα. Με την πίστη κρυμμένη βαθιά στην ψυχή του.

Είναι η σιωπηλή πίστη ενός λαού που δοκιμάστηκε σκληρά στους αιώνες. Η ιστορία του κλήρου στη Βόρειο Ήπειρο είναι η ίδια η ιστορία του ελληνισμού. Ενός ακριτικού ελληνισμού, που η γλώσσα και η θρησκεία ήταν και παραμένουν τα μοναδικά του εφόδια.

Τα αγιασμένα εργαστήρια του ψωμιού

Ανάμεσα σε δυο βουνά, δώδεκα μύλοι αλέθουν

Δημοτικό

Υπάρχουν κάτι τόποι στη χωριάτικη ζωή, που μονάχα ποιητικά μπορείς να εκφραστείς γι' αυτούς. Λες κι η ζωή έχει συσσωρεύσει εκεί όλες τις χαρές, όλη την ποίηση και τον ρομαντισμό της, αφήνοντας παράμερα, τη φτώχεια, το αγκομαχητό του μόχθου, τις καθημερινές μιζέριες, που τρώνε σαν σκουριά τις ψυχές.

Τέτοιοι τόποι είναι τα χοροστάσια, τα πηγάδια, τ' αλώνια, οι νερόμυλοι... Θάθελα να γράψω ένα τραγούδι για τους νερόμυλους.

Αυτά τ' αγιασμένα, τα πανάρχαια εργαστήρια του ψωμιού, που έρχονται απ' τους αιώνες, έχουν κάτι το αρχέγονο, το μυστηριώδες, σαν απ' την πρώτη συνάντηση του ανθρώπου με τη φύση και τα στοιχειά της.

Ήταν σαν να ζούσαν έξω απ' το χρόνο. Τίποτα, μήτε η τεχνική εξέλιξη, μήτε ο συγχρονος πολιτισμός, δεν είχαν μπορέσει να διαταράξουν εκείνη την αιώνια, την πανάρχαια αρμονία του ανθρώπου με το νερό.

Γεννημένος και μεγαλωμένος σ' έναν τόπο που μετρούσε πολλούς νερόμυλους, κρατάω μέσα μου το μακρόσυρτο και βαρύ τραγούδι τους, πούταν το πιο γλυκό τραγούδι της φτωχής ζωής μας.

Το ξεκίνημα, η πορεία, η άφιξη, η παραμονή και η επιστροφή απ' τον μύλο ήταν μια σωστή ιεροτελεστία, που άφηνε στις παιδικές μας ψυχές μια ανείπωτη χαρά και λαχτάρα. Σαν εκείνη που νιώθαμε όταν πηγαίναμε σε πανηγύρι.

Αν θα ζητούσα ένα όνομα για την κοιλάδα της Παύλας, αυτό

θα ήταν αναμφισβήτητα “κοιλιάδα των νερόμυλων”. Από την αρχαία Ρίπηση, ως το Μπογάζι, το μάτι του περαστικού συναντούσε περισσότερους από δέκα νερόμυλους. Ήταν ο μύλος της Ρίπησης, του Μέρκου, του Βελημούζι, του Τζάφου, του Μπάμη, του Σινατούρι...

Τρεις ήταν όμως οι νερόμυλοι που δούλευαν χειμώνα - καλοκαίρι. Ο μύλος του Μέρκου, του Μπάμη και του Σινατούρι. Το κεφαλάρι που ανάβλυζε, στο ριζοβούνι της Βετσοκίτσας, η πηγή του Μέρκου, είναι μια αστείρευτη νερομάνα, που στο διάβα της δεν έκανε μόνο ν' ανθοβολούν και να πρασινίζουν ο κάμπος του Μαχαλά και τα “Νταούλια”, αλλά τροφοδοτούσε τους νερόμυλους που άλεθαν πάνω από είκοσι χωριά.

Εδώ, στους μύλους γίνονταν η μεγάλη συνάντηση των χωριών μας. Και πούθε δεν φτάναν; Από τη μακρινή Κονίσπολη, τη Γιανιάρη, το Μαρκάτι, τη Δίβρη, το Βαγκαλιάτι, τη Γράβα, τον Άγιο Αντρέα, τα Βουρκοχώρια...

Με τα μουλάρια και τα γαϊδουράκια οι Ριζιώτες και οι Μαρκατιώτες, με τ' άλογα οι Βουρκάροι. Εδώ, μέσα στους μισοσκότεινους μύλους, έβλεπες στοιβασμένα τα γεννήματα, το στάρι των Ριζών και το καλαμπόκι απ' τα καμποχώρια.

Μεγάλα, γεράτα τα σακιά των Βουρκάρηδων, μικρά, μισογεμισμένα εκείνα των βουνίσσιων χωριών.

Η πορεία άρχιζε χαράματα. Οι πιο μακρινοί νυχτοπερπατούσαν για να μπορέσουν να γυρίσουν τα βράδια στα χωριά τους. Γιατί τ' αλέσματα είχαν σειρά και δεν παραβιάζονταν εύκολα από κανέναν. Οι νερόμυλοι είχαν τους άγραφους νόμους τους, στο ξάι,¹ στη σειρά...

Έξω, στα πέτρινα πεζούλια, καθισμένοι, αδελφωμένοι, κουβέντιαζαν για τα μπερεκέτια, τον καιρό, τα θάσανα της ζωής.

1. Ξάι - μικρή ποσότητα από αλεύρι, καλαμπόκι ή σιτάρι που αφήναν στο μύλο για το άλεσμα.

Άνοιγαν οι καρδιές, γνωρίζονταν οι άνθρωποι, άνοιγαν τα σακούλια και πάνω στην ίδια πετσέτα βάζαν το σπιτίσιο ψωμί το τυρί, την ντομάτα, τις ελιές, το κρομμύδι και τρώγανε μαζί, προσμένοντας την σειρά τους.

Αυτή η παράξενη συναδέλφωση, που μονάχα στα πανηγύρια και στα ξόδια τη συναντούσες, έχει μείνει χαραγμένη μέσα μου, καθώς έβλεπα τους αλβανόφωνους Μαρκατιώτες, Κονισπολιάτες να κουβεντιάζουν ώρες ολόκληρες, με τους Ριζιώτες, τους Γραβιώτες, τους Βουρκάρηδες...

Κάτω απ' τα μεγάλα πλατάνια, με τις σιδερένιες θηλιές, που δέναν τ' άλογα και τα μουλάρια, γίνονταν το πιο ειρηνικό συναπάντημα των χωριών μας, ελληνικών κι αλβανικών. Εδώ, δίπλα στο βαρύ τραγούδι της μυλόπετρας, ξεχνιούνταν όλα, πείση, πάθη, έριδες που μας χώριζαν.

Ήταν οι νερόμυλοι τόποι αλληλεγγύης και ειρήνης, ναοί που εξάγνιζαν και ημέρευαν τις ψυχές των ανθρώπων.

Εκεί, στον μύλο του Μπαμή, ο καλός Χαρούν απ' το Νινάτι,¹ με τα σπασμένα ελληνικά του, θάβγαζε απ' το σακούλι το παγούρι με το πεκμέζι, και θα το περνούσε σαν να μεταλαμβάναμε από στόμα σε στόμα σε όλους τους αλεστάδες. Μα πιο πολύ σε μας τα παιδιά, που συνοδεύαμε τους μεγάλους.

Κι έβλεπες κάτω απ' τον πλάτανο, τα μερακλίδικα τακέμια των μουλαριών του Μαρκατιού, με τα δόντια των αγριογούρουνων στο κούτελο, για να μην τα ματιάσουν, τα ομορφοκαμωμένα σαμάρια των Βουρκάρηδων, πάνω στα γερά και καλοθρεμμένα μπινέκια. Τις κεντισμένες φασκιές και τα πλουμιστά καπίστρια των Ριζιωτών, με τα σαΐσματα ριγμένα πάντα στα σαμάρια των μουλαριών...

Κάθε τόσο, κατσουφιασμένος απ' την αύπνια και την κούρα-

1. Νινάτι, Μαρκάτι – αλβανόφωνα χωριά, εξισλαμισμένα το δέκατο έβδομο αιώνα.

ση, με τα μαλλιά πασπαλισμένα αλεύρι, σαν τον Άη Βασίλη, έβγαινε απ' την πόρτα ο μυλωνάς ν' ανάψει ένα τσιγάρο, να πει δυο κουβέντες, να ξεσκάσει. Το παλιό κτίριο του μύλου, με τον κισσό, που σκαρφάλωνε στους τοίχους του, το μαύρο σαν κατράμι νερό, πούβγαινε απ' τη "Φυλακή",¹ ήταν ένα σκηνικό που γέμιζε δέος και ανατριχίλα τις ψυχές μας. Η είσοδος στον μύλο είχε κάτι απ' τον κόσμο των παραμυθιών. Εκεί μέσα ήταν το μικρό βασίλειο του ψωμιού. Μια αψιά μυρουδιά απ' το αλεσμένο καλαμπόκι πλανιόταν γύρω σου. Ο αγέρας ήταν πηχτός απ' την υγρασία και διαπεραστικός απ' τα ρεύματα που ανέβαιναν απ' τη "Φυλακή" του μύλου.

Λες και φυσούσαν υπόγειοι άνεμοι εκεί κάτω. Τα μάτια αργούσαν να συνηθίσουν στο μισοσκόταδο, και ο μυλωνάς, εξαυλωμένος, σκυμμένος πάνω στη μυλόπετρα, έμοιαζε με άνθρωπο που έρχονταν από άλλο κόσμο. Το λιγστό φως που έμπαινε απ' τους φεγγίτες, το φτερούγισμα των νυχτερίδων που κρέμονταν στους τοίχους, ο σωρός με τα γεννήματα σημαδεμένα με κάρβουνο, το μεγάλο ζύγι, φτερωμένο στον τοίχο, ήταν ένα σκηνικό παραμυθιού που τάραιζε τη φαντασία μας.

Σκυμμένος πάνω στο σκαφίδι, ο μυλωνάς, βλέποντας μια τη μυλόπετρα και μια το αλεύρι, που κυλούσε κάτασπρο, δοκίμαζε με τα δάχτυλα την ποιότητά του. Ο ρυθμός της μπουσούλικας, εκείνο το τακ - τακ του ξύλου, που χτυπούσε πάνω στη μυλόπετρα κι έκανε τα σπυριά του σταριού και του καλαμποκιού να πέφτουν στην καρδιά της, ενώνονταν με τον γδούπο της μυλόπετρας σε μια μελωδία που άρχιζες να τη συνηθίζεις.

Ήταν ένα απόκοσμος θόρυβος που σε ξέκοβε σιγά - σιγά, απ' το ρυθμό της ζωής, το φως της μέρας, το κελαήδισμα των πουλιών. Δεν ήταν ο θόρυβος που γέμιζε τον μύλο, μήτε το καγύρισμα της μυλόπετρας, που σε ξάφνιαζαν. Το σταμάτημά

1. Φυλακή - το υπόγειο του μύλου, που συσσωρεύεται το νερό.

της και κείνη η παράξενη σιωπή που έπεφτε στον μύλο ήταν που γέμιζαν με ανησυχία την ψυχή σου.

Κάτι συνέβαινε. Ο μυλωνάς άρπαζε το λαδοφάναρο που σιγό- καιγε μέρα νύχτα σε μια γωνιά, σήκωνε την γκλαβανή¹ και κατέβαινε στη “Φυλακή”. Εκεί, κάτω, ήταν η καρδιά του μύλου. Η φτερωτή. Ένα μεγάλο ξύλινο ηλιοτρόπιο, σαν φυλακισμένο πουλί που σπαρταρούσε σ’ έναν τρελό στρόβιλο. Τον έβλεπα να ξαναανεβαίνει, κρατώντας το λαδοφάναρο, βρεμμένα τα μαλλιά και τα παντελόνια του. Και η σταματημένη μυλόπετρα, σαν κοιμισμένο θηριό, ξυπνούσε κι άρχιζε πάλι το τραγούδι της.

Άλλες φορές τον αντικρύζαμε να βγαίνει, αναμαλλιάρης, ανίστατος απ’ τον μύλο, ν’ αρπάξει το φτιάρι και να τρέχει. Κάπου είχε κοπεί το νερό. Και ο μύλος, σαν γίγαντας που χύθηκε το αίμα του, ξεψυχούσε. Το μυλωνά τον θυμάμαι να βήχει πάντα. Και το παράξενο, δεν μπορούσα να προσδιορίσω την ηλικία του.

Ο μύλος έπιανε πολύ τόπο στη ζωή μας. Το γύρισμα και το σταμάτημα της μυλόπετρας ρύθμιζαν τη ζωή μας.

- Δύο κουλούρες αλεύρι μείναν, έλεγε η μάνα και το σπίτι μας αναστατωνόταν.

- Χάλασε ο μύλος, έλεγε ο πατέρας και τα μάτια της μάνας πετούσαν στ’ αλευροσάκι. Αύριο θα χαράξουν τον μύλο, λέγανε και η είδηση πέρνούσε από χωριό σε χωριό. Ο μυλωνάς είναι άρρωστος, διαδίδονταν και όλοι νιώθαμε πως κάποιος δικός μας άνθρωπος δεν ήταν καλά.

Το χτίσιμο των νερόμυλων κι η λειτουργία τους ήταν μια δύσκολη και εκλεκτή τέχνη, που ανάδειχνε ανθρώπους σεβάσμιους στα μάτια του κόσμου και περιζήτητους. Αν η κοιλάδα της Παύλας φημίζονταν για τους νερόμυλους, οι πραγματικοί τους αρχιτέκτονες και μυλωνάδες ήταν οι Ριζιώτες.

Το χτίσιμο ενός νερόμυλου απαιτούσε ολόκληρη μελέτη και διαδικασία, που άρχιζε απ’ την εξασφάλιση του νερού που θα

τον έβαζε σε κίνηση. Υπήρχαν μύλοι που δούλευαν μόνο το χειμώνα και άλλοι που άλεθαν όλο τον χρόνο. Τους πιο παλιούς τους βρίσκουμε κοντά στις νεροπηγές και τα κεφαλόβρυστα, όπως στην Αβαρίτσα, τη Λεσινίτσα, το Κρόγκι, στου Μέρκου, το Θεολόγο... Για τον μύλο της Βρύσης, πούναι κάτω απ' το Κρόγκι, ο Δροβιανίτης λαογράφος Νικόλας Μυστακίδης λέει πως στα θεμέλιά του βρίσκονταν πέτρα, πούχε πάνω της χαραγμένο το έτος 808. Επίσης, απ' τους βυζαντινούς χρόνους έρχεται και ο μύλος του Άη Γιάννη του Θεολόγου, πούναι στο κεφαλόβρυστο του Μέρκου. Πριν τον ανακαινίσουν, στα χρόνια του εξήντα, πάνω στην εξώπορτά του υπήρχε επιγραφή με τον χρόνο ανέγερσης του μύλου.

Η λαϊκή σοφία και δεξιοτεχνία έφτιαξε νερόμυλους που δούλευαν με λιγιστό νερό. Εδώ σημαντικό ρόλο έπαιζε το ύψος απ' όπου έπεφτε το νερό, αυτό που ο λαός μας αποκαλεί κρέμαση. Μύλοι με μεγάλη κρέμαση ήταν εκείνος στη Ρίπεση, και την Τσερκοβίτσα. Καθοριστικό ρόλο στο χτίσιμο του μύλου έπαιζε η τοποθεσία του. Οι περισσότεροι χτίζονταν σε κοιλάδες, κοντά σε ποτάμια και πηγές.

Όμως, έπρεπε να λογαριάσουν και τον θυμό της φύσης, τις πλημμύρες και τα νερά της βροχής που συνάζονταν στις κοιλάδες. Ένας κακός υπολογισμός μπορούσε να ρίξει στον αγέρα μια δουλειά μηνών.

Για μια τέτοια καταστροφή μάς λέει ο λαϊκός ποιητής της Γράβας, ο Νικόλας Μιτσιώνης, χρονογράφος της γενέτειράς μου για μισό αιώνα.

Γίνηκε μύλος στο Τυμπάνι

Γιώτη μου σαν το γαϊτάνι.

Βγήκε το έρημο ποτάμι

και τον έκανε μποστάνι.

Δεν το έλπιζα Θανάση

τέτοιος μύλος να χαλάσει.

Έτσι, το ξεροπόταμο της Δίβρης, που θέριευε με τα πρωτοβρόγια, έβαλε μπροστά τον μύλο, που με κέφι και μεράκι είχαν χτίσει οι Γραβιώτες, στο Τυμπάνι. Ο καημός απ' την καταστροφή αυτή ήταν μια ιστορία που χρόνια διηγούνταν οι χωριανοί μου.

Μετά το νερό, η μεγαλύτερη προσοχή στην ανέγερση ενός μύλου δίνονταν στην καρδιά του, που αποτελούνταν απ' τη μυλόπετρα και τη φτερωτή. Η πρώτη κατασκευάζονταν από πέτρα κι η δεύτερη από εκλεκτό ξύλο. Το σφοντύλι, όπως ονόμαζαν τη μυλόπετρα, το φτιάχναν από ειδική πέτρα. Από στουρνάρι.

Στην περιοχή του Θεολόγου, και της Γράβας, την πέτρα αυτή την βγάζαν απ' το βουνό της Μαλίνας. Εδώ, απ' τα παλιά χρόνια υπήρχε ξεχωριστό νταμάρι, που προορίζονταν για μυλόπετρες. Ήταν πέτρα που μπορούσες να φτιάξεις ανθεκτικά σφοντύλια. Η κατασκευή της ήταν έργο εξειδικευμένων ανθρώπων και μαστόρων. Όλα λογαριάζονταν, το βάρος, το πάχος και η σύνθεση των κομματιών που αποτελούσαν τη μυλόπετρα. Ανάμεσα στα κομμάτια που σύνθεταν το σφοντύλι, έχωναν ξύλινες σφήνες, γεμίζοντας έτσι κάθε χάσμα και κενό.

Ύστερα άρχιζε το τελεκνημα της μυλόπετρας, μια πολυμερής και φίνα εργασία, απ' την οποία εξαρτούνταν η ποσότητα και η ποιότητα του αλευριού. Εδώ, μεγάλη σημασία έπαιζε ο αιθέρας της μυλόπετρας, που αποτελούνταν από κείνες τις αμέτρητες κοφίδες που κεντούσαν πάνω της.

Μετά το σφοντύλι, η σειρά της φτερωτής, που ήταν ο κινητήρας του μύλου. Κι εδώ υπήρχαν αυστηρά κριτήρια που βγαίναν από πολύχρονη πείρα. Η φτερωτή έπρεπε νάχει μεγάλη αντοχή στο νερό, να μη σαπίζει και να μη διαβρώνεται εύκολα. Κατασκευάζονταν από καρδιά δέντρου. Οι Γραβιώτες λένε πως η καρδιά του δέντρου μπορεί ν' αντέξει σαράντα χρόνια στο νερό. Δεν είναι καθόλου υπερβολή. Πλάι σε παλιούς και μπρα-

χτισμένους μύλους, ακόμα σήμερα, μπορεί να δει κανείς φτερωτές που δεν λένε να σαπίσουν. Κι εδώ το δάσος της Μαλίνας με τα πελώρια δέντρα είχε τα πρωτεία στην κατασκευή των φτερωτών.

Ένα μεγάλο ζύγι, που στηρίζονταν στον τοίχο, το κοφίνι, η μπουσουλίκα,¹ ο άξονας που γύριζε τη μυλόπετρα, τα κλειδιά με τα οποία ενεργοποιούνταν ο μύλος, και η μεγάλη ξύλινη μπούντενα, που συνάζονταν το νερό για να πέσει στη φτερωτή, είναι μερικά απ' τα εξαρτήματα του νερόμυλου. Η ανέγερση και το συναρμολόγημά τους έχουν πολλά μυστικά. Όπως σε όλες τις λαϊκές τέχνες, χρειάζεται μεγάλη παρατηρητικότητα και πολύχρονη πείρα να τ' αποκτήσεις.

Αν τον χειμώνα και τα φθινοπώρια τα νερά ήταν μπόλικά, τα καλοκαίρια το απαιτούμενο νερό εξασφαλιζόταν πιάνοντας δέσεις. Είναι μικρά φράγματα στα ποταμιά που λιγότευαν τα νερά και που φτιάχνονταν πάντα με κοινή εργασία. Απ' τις σπουδαιότερες εργασίες που γίνονταν στο μύλο ήταν η χάραξη της μυλόπετρας. Χειροδύναμοι άντρες βγάζαν τη στομωμένη μυλόπετρα στην αυλή, κι αρχίζαν να την πελεκούν. Μετά τη χάραξη, μεσολαβούσε το πλύσιμό της, που γίνονταν με αλεύρι απ' το ξάι. Ο μύλος θα ξανάρχιζε μόνο τότε όταν το νεόκοπο αλεύρι θάβγαινε καθαρό, δίχως πετρίτσες από στουρνάρι. Αλλιώς οι μανάδες μας θα κακολογούσαν το μυλωνά. Το χάραγμα του μύλου γίνονταν αφορμή να γεννηθούν εύθυμες ιστορίες για την "κλεμμένη μυλόπετρα". Οι Λεσινιτσιώτες είχαν τα πρωτεία σαν μυλωνάδες κι αρχιτέκτονες των μύλων. Απ' το Κρόγκι, στου Μέρκου, την Αβαρίτσα, τα Βουρκοχώρια και πιο πέρα στη Δερόπολη, συναντούσες Λεσινιτσιώτες μυλωνάδες που είχαν βγάλει μεγάλο όνομα. Κι ήταν φυσικό ένα χωριό με

1. Μπουσουλίκα. Στη Β. Ήπειρο ονομάζουν το ξύλο που χτυπάει τη μυλόπετρα και προκαλεί τη ροή του σιταριού ή του καλαμποκιού απ' το σκαφίδι

πλούσια νερά να γνωρίζει τη δύναμη και τη χρησιμότητά τους.

Με το φόρο αλέσματος, το γνωστό ξάι, πολυσύχναστοι μύλοι, γίνονταν κερδοφόρες επιχειρήσεις. Μπροστά στους άπληστους ιδιοκτήτες τους οι άνθρωποι προσπαθούσαν να σπάσουν το μονοπώλιο, χτίζοντας καινούργιους νερόμυλους.

Μια τέτοια διαμάχη, έγινε στα χρόνια του '30, στη Γράβα και την καταγράφει ο λαϊκός ποιητής Νικόλας Μιτσιώνης:

Πέρα στον καινούργιο μύλο,
κόντεψε να πέσει ξύλο.

Κι όχι μόνο στη Γράβα, αλλά και στο μικρό κι απόμερο Γιανιτσάτι, το άνομο χτίσιμο του μύλου γίνεται αφορμή για αναβρασμό των κατοίκων του. Ο λαϊκός ποιητής Θεόδωρος Λάγιος, Γιανιτσατιώτης, μας άφησε σ' ένα απ' τα τραγούδια του το χρονικό της έριδας:

Στο σενέ¹ σαράντα τόσα
ήταν ακριβά τα γρόσια,
Χρήστος Τσάκας τ' όνομά του
βγαίνει με τα θαύματά του.
Φτιάχνει μύλο του αλευριού
δίχως ρώτημα χωριού.
Και η επιτροπή μαθαίνει
στο Πλητούριο κατεβαίνει.
Και φωνάξανε τον Τσάκα,
πες μας τ' είν' αυτό βρε βλάκα;
Άκουσέ μας μωρέ λέτση,
μήν τα παραβιάζεις έτσι.
Σάμπως κι εκκλησιά να χτίσεις
το χωριό θα στην γκρεμίσει.

Το χτίσιμο των νερόμυλων, πέρα απ' τις ειδικές γνώσεις και την πείρα που απαιτούσε, ήταν απ' τα σημαντικά γεγονότα

1. Σενέ – λέξη τούρκικης καταγωγής που σημαίνει χρόνος.

που αποφασίζονταν με τη γενική ομοφωνία και ομοψυχία των ανθρώπων. Η λειτουργία τους ήταν στενά συνδεδεμένη με τη ζωή και την ύπαρξη των χωριών μας.

Μεγάλα και συνταρακτικά γεγονότα του τόπου μας, στα χρόνια της τουρκοκρατίας, έχουν για σκηηνικό τους νερόμυλους.

Ένα τέτοιο γεγονός, με φόντο το νερόμυλο του Σινατούρι, μας καταγράφει η λαϊκή μούσα και ρίχνει φως πάνω σε μια απ' τις οδυνηρότερες σελίδες της ιστορίας του λαού μας: εκείνην του βίαιου εξισλαμισμού.¹

Στον καιρό του Χαλασμού, οι νερόμυλοι της Λεσινίτσας έπαιξαν σπουδαίο ρόλο για τη διάσωση των κατατρεγμένων γυναικόπαιδων και γερόντων, που ζήτησαν καταφύγιο στα Ριζιώτικα βουνά.

... Η πολιορκία των βουνίσσιων χωριών της Λεσινίτσας συνεχίζονταν. Και οι νερόμυλοί της ν' αλέθουν αδιάκοπα, ρόβι, κριθάρι, ρεβύθια, βρίζα, βαλανίδια. Το τραγούδι της μυλόπετρας έφτανε στ' αυτιά των πολιορκητών και τους έκανε να σκυλιάζουν: Πόσο θα κρατούσαν ακόμα; Γνώριζαν πως ένα πρωί όλα θα τελείωναν, ακόμα και αυτά τα βαλανίδια. Είχαν έναν τρομερό σύμμαχο, την πείνα, που θάκανε τους πολεμιστές που κρατούσαν τα στενά του Άη Λιά, ν' ανοίξουν τις πόρτες της Λεσινίτσας.

Κι ένα πρωί, το αδάμαστο θεριό της πείνας, εμφανίστηκε στα πολιορκημένα χωριά και γέμισε πίκρα και πανικό τις καρδιές.

- Δεν έχουμε τίποτα πια ν' αλέσουμε! είπαν στο συναγμένο πλήθος οι μυλωνάδες. Θα σταματήσουμε τους νερόμυλους.

Και τότε, οι σοφοί Λεσινιτσιώτες γερόντοι, που γνώριζαν πως η σιωπή των μυλόπετρων σημαίνει θάνατος, διάταξαν τους απελπισμένους μυλωνάδες.

- Μη σταματάτε τους νερόμυλους! Οι μυλόπετρες να γυρί-

1. Βλέπε το γραπτό: Λαογραφία και κλήρος στή Βόρειο Ήπειρο.

ζουν αδιάκοπα, μέρα - νύχτα! Δεν πρέπει να μάθουν οι εχθροί μας πως όλα τελείωσαν!

Και οι λεσινιτσιώτικοι μύλοι συνέχιζαν να δουλεύουν, οι μυλόπετρες περιστρέφονταν άδειες. Όμως το τραγούδι τους έλεγε πως οι άνθρωποι κρατάν ακόμα. Και οι εχθροί λύσαν την πολιορκία και φύγαν.

Έτσι, οι νερόμυλοι και η λαϊκή σοφία έσωσαν απ' το μαχαίρι και την καταστροφή χιλιάδες ψυχές.

Η ιστορία αυτή που άκουσα στη Λεσινίτσα δείχνει πόσο στενά ήταν δεμένα τα πανάρχαια αυτά εργαστήρια του ψωμιού με τη μοίρα του λαού μας.

Ο τόπος που έπιαναν οι νερόμυλοι στη ζωή μας έκανε να γεννηθεί μια ολόκληρη λαογραφία, με επίκεντρο τον μύλο και τους μυλωνάδες.

Είναι τραγούδια, θρύλοι, παροιμίες, ανέκδοτα και λαϊκές δεισιδαιμονίες. Θάθελα ν' αναφέρω μερικές παροιμίες που άκουσα στη γενέτειρά μου και στα περίχωρα.

- Ο μυλωνάς τη βράκα να τινάξει, μια κουλούρα θα τη φτιάξει.

- Ας ρίξει μια και δυο βροχές κι αλέσματα όσα θέλεις.

- Όποιος αγέρας κι αν φυσά, ο μύλος πάντα αλέθει.

- Πέταξε έναν μύλο νερό, λένε για κάποια πλούσια πηγή.

Και τελειώνω με μια ευχή, που οι παππούδες μας τη λέγαν για κάθε τι που επιθυμούσαν να είναι αθάνατο:

- Μυλόπετρα να γίνει!

Το επάγγελμα του μυλωνά ήταν απ' τα πιο τιμητικά και σεβάσματα στα χωριά μας. Οι άνθρωποι απαιτούσαν να είναι τίμιος, ακούραστος, γλυκομίλητος, ψωμοδότης. Στη Δρόβιανη, μου διηγήθηκαν μια ιστορία που δείχνει καθαρά την ηθική θέση που έπιαναν οι μυλωνάδες στη ζωή των χωριών μας. Η Δρόβιανη, αυτό το άνυδρο χωριό, στις πρόποδες του Ντριάνου, είχε κάποτε μπόλικο νερό. Τόσο που είχαν φτιάξει μύλο. Όμως, ο

μυλωνάς έκανε μια ανήθικη πράξη μέσα στο μύλο. Κι από τότε, ο μύλος βούλιαξε και το νερό χάθηκε. Όμως, αν πας κι ακουμπήσεις τ' αυτί στο μέρος εκείνο, θ' ακούσεις έναν υπόκουφο θόρυβο. Είναι το νερό που τώρα κυλάει, βαθιά, κάτω απ' το χωριό. Κι όλα αυτά γιατί ο μυλωνάς λώβιασε το μύλο...

Η ανήθικη αυτή πράξη του μυλωνά είναι κάτι σαν η αρχαία ύβρις. Η νέμεσις που ακολούθησε καταδίκασε για πάντα το χωριό να μείνει άνυδρο. Ίσως η ιστορία αυτή νάχει σχέση με κάποια αρχαία δοξασία του νερού στον τόπο μας, που λατρευόταν σαν θεότητα, γιατί ήταν λιγιστό και δυσεύρετο.

Αναπόσπαστο μέρος των νερόμυλων ήταν και τα γτεροστίλια, οι γνωστές νεροτριβές. Οι μυλωνάδες δεν γνώριζαν μόνο τα γεννήματα και τ' αλεύρια αλλά και τα υφαντά. Ντεροστίλια υπήρχαν στο μύλο του Μέρκου, του Θεολόγου, στην Τσερκοβίτσα, του Σινατούρι, της Βρύσης στο Κρόγκι...

Οι πλουμιστές βελέντζες, οι φλοκάτες, κι όλα τα μάλλινα υφαντά που έβγαιναν απ' τα χρυσά χέρια των μανάδων μας, κουβαλιόνταν και συναζόνταν στις νεροτριβές. Εκεί, μέρες ολόκληρες, χτυπιόνταν απ' τα μαντάνια και φούντωναν. Τα χρώματά τους και οι βαφές γίνονταν πιο φανταχτερά, παίρνανε έντονες αποχρώσεις, ομόρφαιναν.

Αν τύχαινε να περάσεις απ' τους μύλους τις ηλιόλουστες μέρες, θάβλεπες έξω στις αυλές τους μια πανδαισία χρωμάτων και έργων λαϊκής τέχνης. Οι μύλοι έμοιαζαν με πανηγύρια και οι μυλωνάδες, που τ' άπλωναν στο φως, με τους πραγματευτάδες των λαϊκών μας τραγουδιών...

Σήμερα, η άπονη τεχνική εξέλιξη έχει κάνει τ' αγιασμένα και πανάρχαια αυτά εργαστήρια του ψωμιού να σιωπούν και το τραγούδι τους να μοιάζει μακρινός αντίλαλος της ζωής μας. Έτσι, έρημοι και μπραχτισμένοι, δεν θέλουν να πεθάνουν και να φύγουν απ' τη ζωή μας.

Έρχονται κάθε τόσο στην ψυχή μας, μας επισκέπτονται με

το τραγούδι του “λεβέντη μυλωνά”, τη γεύση του σπιτίσιου
ψωμιού που νοσταλγούμε, τα παραμύθια με τις νεράιδες που
χορεύουν γύρω τους τις νύχτες...

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Ο Χαλασμός

Λαογραφικές μαρτυρίες απ' τα πάθη του βορειοηπειρωτικού ελλητισμού

Θάθελα να ξεδιπλώσω μια άγνωστη για τη νέα γενιά σελίδα, απ' τα πάθη και την ιστορία του λαού μας, με μοναδικό σκοπό τη διατήρηση του εθνικού μας μνημονικού.

Πρόκειται για τον πρώτο ξεριζωμό του βορειοηπειρωτικού ελλητισμού, που συντελέστηκε στα 1912, από στίφη φανατισμένων Διάπηδων και τσέτες μισθοφόρων που επέστρεφαν απ' τα Γιάννενα, όπου είχαν πάει να πολεμήσουν στο πλευρό των Τούρκων.

Απ' τα 1912, μια νέα χρονολογία θα χαραχτεί στη μνήμη του λαού μας. Είναι ο καιρός του Χαλασμού! Ένα χρονικό - ορόσημο, που σημάδεψε τον τόπο μας, αφήνοντας πίσω καμένα χωριά και λεηλατημένες περιουσίες. Ήταν μια γενική καταστροφή, που συνοδεύτηκε με τον όλωμο και τη φυγή του λαού μας απ' τα χώματά του. Μια καταστροφή που την ονόμασαν Χαλασμός! Η λέξη αυτή, καλύτερα από κάθε καταγραφή και υπολογισμό, μας δίνει ανάγλυφα το μέγεθος του όλεθρου και τις διαστάσεις της μπόρας που πέρασε πάνω απ' τον τόπο μας.

Δεν γνωρίζω αν την τραγωδία αυτήν του βορειοηπειρωτικού ελλητισμού την κατέγραψε η ιστορία. Πιστεύω, όμως, πως οι λαογραφικές μαρτυρίες, περισσότερο απ' την ψυχρή ιστορική καταγραφή, μπορούν να μας αποδώσουν το κλίμα της εποχής και κείνη την άχνα των γεγονότων, που χάνεται για πάντα.

Είναι η άλλη όψη της δικής μας ιστορίας, όπως βρίσκεται αποτυπωμένη στις ψυχές των ανθρώπων και στη μνήμη του τόπου. Και πιστεύω πως περισσότερο από κάθε άλλον, τα χώματα όπου ζει ο βορειοηπειρωτικός ελλητισμός είναι τόπος της μνήμης.

Μικρό παιδί στη δεκαετία του '50, άκουγα τη γιαγιά να λέει δείχνοντας τα ερείπια του παλιού μας σπιτιού:

- Πέσαν οι λιάπηδες και άρχισαν να χαλάν τα χωριά μας. Μάζεψαν το βιος και τόβαλαν κοπάδια μπροστά. Φεύγαμε με κείνα πούχαμε στο κορμί. Ο τόπος μας κόπηκε στα δύο: Τα Βουρκοχώρια λάχτησαν για τη θάλασσα. Έρθαν τα καράβια στο Διαπόρη και τους πήραν. Απ' τη Λειβαδιά και πάνω, φύγαμε για τη Λεσινίτσα και του Τσαμαντά. Χειμώνας, χιόνια, παγωνιά. Πολλά παιδιά πούντιασαν στο δρόμο και πέθαναν. Εκεί, στην εκκλησία του Τσαμαντά, τα θάψαμε...

Δεν ήταν εύκολο στη δεκαετία του '80, εβδομήντα χρόνια μετά τον Χαλασμό, να βρεις ανθρώπους που νάχαν βιώματα και να συμμετείχαν στα γεγονότα. Είχαν περάσει πάνω απ' τα μαρτυρικά αυτά χώματα δυο γενιές, και η ιστορία με τον θρύλο μπερδεύονταν, μπλέκονταν, γίνονταν ένα. Υπήρχε κίνδυνος αντί για μαρτυρίες να γράψεις ένα παραμύθι, όπου χάνονταν οι λεπτομέρειες και τα βιώματα.

Αναζητώντας, έπεσα πάνω σε αυτόπτες μάρτυρες. Εεχωρίζω τρεις, γιατί νομίζω πως με τις διηγήσεις τους, φωτίζουν τα γεγονότα, και πάνω απ' όλα μας δίνουν τις δύο πτυχές του δράματος. Εκείνη των χωριών που φύγαν για τη θάλασσα και την άλλη των ανθρώπων που πήραν τα βουνά.

“... Η θεία Γαρούφω απ' τα Καλύβια πάνε χρόνια τώρα που έχασε το φως. Βλέπει όμως καλά μέσα της. Έχει μια μνήμη σημαδεμένη απ' τον Χαλασμό. Είναι το παιδί, που πάνω στη φευγάλα, πέταξαν στο δρόμο οι γονείς. Το δράμα ξετυλίγεται κάπως έτσι: Φεύγανε, όλοι φεύγανε για τη θάλασσα. Η μάνα μου είχε ένα παιδί στην κοιλιά, την Τούλα ζαλωμένη κι εμένα στα χέρια... Τρέχανε, τρέχανε. Ανάμεσα Καραλημπέη και Τσούκα, ποτάμι το γυναικόπαιδο να βγουν στο Μπερντενέσι. Λέγαν πως θάρχονταν τα καράβια να μας σώσουν. Κι από παντού να φωνάζουν: Έρχονται οι λιάπηδες! Έρχονται οι λιάπη-

δες! Εκεί, στου Καραλημπέη με παράτησε η καημένη η μάνα μου! Να σώσει τ' άλλα τα παιδιά. Είχε βγει η ψυχή της... Με βρήκε ο Θοδωρής ο Αναγνώστης και με πήρε στην Κέρκυρα. Έχανε το σκυλί τον νοικοκύρη. Με το ζόρι βρήκε τη μάνα μου και με παρέδωσε...”

Και ο μπάρμπα Ηλίας που έχασε τρία αδέλφια στον καιρό του Χαλασμού, συμπληρώνει τη διήγηση της γυναίκας του:

“Οι λιάπηδες είχαν βγει πάνω στο Λεκούρσι. Απ’ εκεί πέσαν στην Τσούκα και το Καραλημπέη που γίνονταν χαμός απ’ τα γυναικόπαιδα. Ο Θύμιος Λιόλης¹ με λίγους άντρες κρατούσαν άμυνα, για να μπορέσει ο άμαχος πληθυσμός να βγει στο Μπερντενέσι. Ένα καράβι έριχνε στο Λεκούρσι με το κανόνι, για να συγκρατήσει τις τσέτες. Λιγιστά τα ντουφέκια, δεν κρατιόνταν οι λιάπηδες. Οι άντρες θέλησαν να φύγουν. Τότε ο καπετάν Θύμιος βγαίνει μπροστά και λέει στον πρώτο: Μη φεύγεις! Περίμενε να σκοτωθώ εγώ, να πάρεις εσύ το ντουφέκι μου! Σηκώνει το μαουζέρι και στον σταυρό! Πέσαν οι τρεις πρώτοι λιάπηδες. Οι άλλοι σταμάτησαν. Έτσι δόθηκε χρόνος στα γυναικόπαιδα ν’ ανέβουν στα καράβια, να σωθούν...”

Και τώρα η σειρά του μπάρμπα Κίτσιου απ’ το Κομμάτι. Ένας αειθαλής γέρος, ένα κοντόσωμο κι ευκίνητο σκαρί. Κυνηγός. Κανένας δεν γνωρίζει την ηλικία του. “Στον καιρό του Χαλασμού, έριχνα με το ντουφέκι — λέει — χαϊδεύοντας τα μουστάκια του”. Οι μνήμες του Χαλασμού βρίσκονται διάσπαρτες στον τόπο μας. Δεκάδες μικρές ιστορίες συνθέτουν το μωσαϊκό του. Του μπάρμπα Κίτσιου, του Λουψάτη, η μαρτυρία είναι ένα μικρό χρονικό του Χαλασμού. Την καταθέτουμε, με την επίγνωση πως παραβιάσαμε το αφηγηματικό του ύφος, που είναι αδύνατο να το αντιγράψεις.

1. Θύμιος Λιόλης: Καπετάνιος απ’ το Βούρκο, θρυλική μορφή του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού.

... Πόλεμος γίνεται στα Γιάννενα. Οι Έλληνες τα σφίγγουν μέρα - νύχτα. Στα χωριά μας ο κόσμος τραγουδάει: “Κάτω στο Σαραντάπορο, πέφτουν πολλά κανόνια, τα ρίχνουν Ελληνόπουλα, παιδιά αντρειωμένα”. Στο μεταξύ, οι Τούρκοι κάνουν επιστράτευση. Μπουλούκια μισθοφόροι απ’ τη Λαπουργιά ξεκινάν για τα Γιάννενα. Πάνε να πολεμήσουν στο πλευρό των Τούρκων. Μαζί τους, τσέτες πλιατσικολόγοι, κλέφτες και άρπαγες ρίχνουν στην πλάτη ένα γκρα, ένα μαρτίνι και κατεβαίνουν στη Δερόπολη, στα Βουρκοχώρια. Είναι αντάρα, καιρός για πλάτσικο. Τα ίδια κάνουν κι οι τσαμηδες γύρω απ’ τα πολιορκημένα Γιάννενα.

Ένα τάγμα κατεβαίνει απ’ τη Λαπουργιά και έχοντας για σημαία ένα κόκκινο πανί, ρίχνει όρντινο στο Μαρκάτι. Απ’ εκεί κάνουν επιδρομές στα ελληνικά χωριά, την Πόβλα, το Μπαμπούρι, το Λιά, τον Τσαμαντά. Ρημάζουν τα χωριά μας. Κλέβουν ζώα, αρπάζουν βιο, μελίτσια κι ότι βρουν. Στα στενά και τα περάσματα της Κλεισούρας, της Δάφνης, στο Μπογάζι και στο Σταυρό της Δρόβιανης, νταλα μεσημέρι έμπαινες κι έβγαινες πέρα γυμνός και ευπόλυτος.

Ένα άλλο τάγμα λεηλατεί τα Βουρκοχώρια. Λιάπηδες κι αυτοί, έχουν για σημητήριο το βουνό της Σκριφίτσας. Κοπάδια τ’ άλογα, τα πρόβατα και τα γελάδια που σαλαγούν για το Κουρβελέσι. Τα δύο τάγματα δρουν συντονισμένα. Τα χωριά μας ζουν τη μεγαλύτερη ανασφάλεια. Κλειδώνονται οι άνθρωποι τρομαγμένοι στα σπίτια και μέρα-νύχτα παραμονεύουν το βιο και την περιουσία τους. Το θρησκευτικό μίσος φουντώνει.

Τυχοδιώκτες και λιποτάκτες που γυρίζουν απ’ τα Γιάννενα ενώνονται με τους κλέφτες και λεηλατούν τα χωριά μας. Ο τόπος μας ανησυχεί, η ύπαρξη του απειλείται ανοιχτά. Μπροστά σε μια τέτοια κατάσταση, αποφασίζουν να την αντιμετωπίσουν με το ντουφέκι.

Υπάρχουν όπλα στα χωριά μας. Απ’ το 1910, στα Βουρ-

κοχώρια και τα Ριζά, όποιος κατέβαινε στην Κέρκυρα, γυρνούσε αρματωμένος. Έναν γκρα κι ογδόντα σφαίρες τους δίναν δωρεάν. Η παράδοσή τους ήταν μια πατριωτική μυσταγωγία, όπου εκείνος που έπαιρνε το ντουφέκι ορκίζονταν: Τούτο το ντουφέκι το παίρνω να πολεμήσω για την Πατρίδα!

Ο Γκουβέλης απ' τη Δίβρη τα διανέμει. Κάθε νύχτα στα χωριά μας ακούγεται ντουφεκίδι. Δεν είναι λίγοι οι κλέφτες που αφήνουν τα κεφάλια τους. Τοπωνυμίες σαν αυτή, "Το μνήμα του Λιάπη", συναντάς παντού στα χωριά μας. Όμως, αυτό δεν αρκεί. Οι διαγουμιστές πρέπει να πάρουν ένα μάθημα για να κλειστούν στα βουνά τους. Έτσι, η Δίβρη, το μεγαλύτερο χωριό μας, οργανωμένο με τοπικό νόμο που δεν αφήνει κανέναν ξένο να μπει στην επικράτειά της, και με παράδοση στον αγώνα, εφτακόσια ντουφέκια έβγαζε, αρματώνεται και κάνει το πρώτο γουρουνσι προς τη Λαπουργιά, που έχουν συνάξει χιλιάδες γιδοπρόβατα κι άλογα κλεμμένα απ' τα Βουρκοχώρια και τη Δερόπολη. Επιστρέφουν φέρνοντας στο χωριό 4.000 πρόβατα και 400 άλογα.

Την άλλη μέρα στίφη αρματωμένα λιάπηδων χύνονται απ' την Κιάφα της Σκριφίτσας, συνεννοούνται με τους άλλους που έχουν ρίξει όρντινο στο Μαρκάτι κι αποφασίζουν να χτυπήσουν τα χωριά μας απ' τις δύο κατευθύνσεις: Απ' το Μαρκάτι κι απ' το Φοινίκι.

3 Νοεμβρίου 1912

Απ' το Μαρκάτι ξεκινάν ρίχνοντας ντουφεκιές στον αγέρα και φτάνουν στον κάμπο του Μακρηγκένη. Τους βλέπουν οι Κομματιώτες,¹ βγαίνουν στην ράχη και τους ρίχνουν μονάχα με δύο μαλιχέρια. Οι λιάπηδες νόμιζαν πως ήταν Έλληνες

1. Κομμάτι – ελληνικό χωριό στη Β. Ήπειρο.

αντάρτες και γύρισαν πίσω. Την Τετάρτη 13 Νοεμβρίου κάνουν δεύτερη επίθεση. Μπήκαν πολεμώντας στο Κομμάτι, που είχε μονάχα 15 γκράδες. Οι Κομματιώτες έπιασαν την εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Απ' το χαγιάτι της εκκλησίας πυροβολούν, ενώ οι λιάπηδες απαντούν απ' την κούλα του μπέη. Ένας ένας οι κομματιώτες τραβιώνται πολεμώντας και χάνονται στα λόγγα.

Στον "Σταυρό" έχουν βγει και οι Γραβιώτες. Με τα λίγα ντουφέκια τους αντιστέκονται. Το Κομμάτι αδειάζει. Μέσα στον πανικό αρπάζουν τα παιδιά κι ό,τι μπορούν να πάρουν στην πλάτη και φεύγουν για το Χούστοβο της Δίβρης. Την τελευταία στιγμή καθώς δρασκελούν τη ράχη βλέπουν με πόνο στην καρδιά το χωριό τους τυλιγμένο στις φλόγες. Την ίδια νύχτα φεύγουν η Γράβα και το Καισαράτι. Στο μεταξύ, όλος ο Βούρκος αναστατώνεται. Απ' το Φοινίκι, τα Βουρκοχώρια ένα ένα μπαίνουν στη φωτιά. Η άμυνα είναι δύσκολη στα καμποχώρια. Ο τόπος κόβεται στα δύο. Απ' τη Λειβαδιά και πάνω φεύγουν για τα Ριζά. Τα Βουρκοχώρια συνάζονται στον Φτελιά, (τοποθεσία στις ιονικές ακτές), ανάβουν φωτιές κι έρχονται τη νύχτα ελληνικά καράβια και τους παίρνουν. Τους ρίχνουν στην Κερκυρα κι απ' εκεί στ' Αργοστόλι της Κεφαλονιάς, όπου το φιλόξενο νησί οργανώνει συσσίτιο για τους πρόσφυγες, που είναι χιλιάδες.

Την πιο σκληρή μοίρα, την έχουν τα χωριά πούναι πάνω απ' τη Λειβαδιά. Τα γυναικόπαιδα φεύγουν για τον Θεολόγο. Κάπου δέκα χιλιάδες τραβάν για τη Λεσινίτσα, ενώ οι άλλοι ανεβαίνουν το βουνό του Σεντένικου και φτάνουν στου Τσαμαντά. Οι άντρες συνάζονται στη Δίβρη και αποφασίζουν να δώσουν μάχη. Τέσσερα μερόνυχτα συνεχίστηκε η αντίσταση.

Απ' το χωριό πούναι σαν μπαλκόνι, και μπορείς ν' αγαντέψεις ως κάτω στη θάλασσα, τα μάτια των πολεμιστών βλέπουν τον χαλασμό.

Απ' την Τσούκα, στο Καινούργιο, απ' το Φοινίκι, στη Γέρμα, τα είκοσι καμποχώρια καίγονται. Οι λιάπηδες δεν αφήνουν τίποτα όρθιο. Διαγουμίζουν σπίτια, παίρνουν το βιο, και βάζουν φωτιά στις καλύβες.

Είναι μια πελώρια αναλαμπή που δίνει κουράγιο και συνάμα απελπίζει τους άντρες που αντιστέκονται.

Δυο είναι οι άνθρωποι που οργανώνουν την αντίσταση: Ο διβρυγιώτης Μίτσιο Κούρης κι ο καπετάν Χορμόβας, με το τσιγκελωτό μουστάκι, οπλαρχηγός που δρούσε στα χωριά μας μαζί με τον καπετάν Πουτέτση.

Ντυμένοι με τις φουστανέλες, τρέχουν από ράχη σε ράχη και εμφυχώνουν τους πολεμιστές. Οι λιάπηδες στέλνουν ενισχύσεις. Μαζί τους έρχονται να πολεμήσουν τώρα και Τούρκοι στρατιώτες που ο λαός μας τους αποκαλούσε "Νταγκαληδες", γιατί ήταν μαύροι και κρεμανταλάδες. Στην εκκλησία του Αγίου Σπυριδώνα δίνουν την τελευταία μάχη. Ο παπά Βαγγέλης απ' τη Δίβρη, αρπάζεται χέρι με χέρι με τους λιάπηδες. Γυρίζει με δύο αράδες φουσεκλίκια και δίχως γένεια. Ύστερα, οι πολεμιστές τραβιώνται και δίνοντας μάχη πέτρα την πέτρα, μπαίνουν στα στενά της Λεσινίτσας. Εκεί στο φαράγγι του Άη Λια, ενωμένοι με τους ντόπιους, θ' αγωνιστούν και θα ανακόψουν την επίθεση των μισθοφόρων, που δεν θα μπορέσουν να μπουν στη Λεσινίτσα. Τα δύο αυτά χωριά θα γλυτώσουν απ' τη φωτιά και τον χαλασμό.

Εδώ, στην ορεινή Λεσινίτσα, θα δοκιμαστεί και πάλι η αλληλεγγύη του τόπου μας. Οι άνθρωποι που φιλοξενούνται είναι γέροι και γυναικόπαιδα. Η Λεσινίτσα θα μοιράσει στα δύο τη φτωχή μπουκιά της και θα τους σώσει απ' το διπλό θάνατο: Την πείνα και το μαχαίρι. Οι νερόμυλοί της θ' αλέθουν μέρα - νύχτα. Και τι δεν ρίχνουν στις μυλόπετρες. Κάστανα, βαλανίδια, βρίζα και κριθάρι. Η πολιορκία όμως συνεχίζεται. Πόσο θ' αντέξουν ακόμα την πείνα;

Οι νερόμυλοι, όμως, δεν λένε να σταματήσουν το τραγούδι τους. Ο γδούπος τους φτάνει στ' αυτιά των πολιορκητών και τους κάνει να σκυλιάζουν.

Οι πανέξυπνοι Λεσινιτσιώτες γερόντοι, βλέποντας να τελειώνουν όλα, διατάζουν τους μυλωνάδες: Μη σταματάτε τους μύλους! Οι μυλόπετρες να γυρνούν μέρα - νύχτα! Κι ας είναι άδειες!

Ακούγοντας το τραγούδι τους, οι λιάπηδες αποφασίζουν να τραβηχτούν. Έτσι, σωθηκε η Λεσινίτσα και μαζί της τα γυναικόπαιδα και οι γέροι, που είχαν μπει στην κλεισούρα της.

Η άλλη μεγάλη μάζα των ξεκληρισμένων σκαρφάλωσε τη χιονισμένη Στουγάρα και το Σεντένικο, κι έφτασε με την ψυχή στο στόμα στου Τσαμαντά.

Ο αριθμός τους ξεπερνούσε τις δυο χιλιάδες ψυχές.

Και ο μπάρμπα Κίτσιος συνεχίζει την ομιλήρησή του.

- Δεν μπορώ να ξεχάσω την πρώτη νύχτα στου Τσαμαντά: 2.000 ψυχές, γυναικόπαιδα οι περισσότεροι, συναγμένοι μέσα σε ένα σχολείο και σε μία εκκλησία. Πείνα, κρύο φοβερό, δεν όριζες το κορμί σου. Φόβος, δάκρυα, μοιρολόγια και το πρώτο πεθαμένο παιδί απ' τη Γράβα, του Μήτρο Πύλιου. Εκεί το θάψαν. Ήταν τόσο άγριο το κρύο, που οι άνθρωποι όπου είχαν ντουφέκια δεν ήθελαν να βγουν καραούλι. Άλλοι τα κρύβαν και άλλοι τα πέταγαν.

Απ' τις 13 του Φίλιππα ως τον Μάρτη που έπεσαν τα Γιάννενα, αυτοί οι κυνηγημένοι άνθρωποι έζησαν ζητιανεύοντας και με το ξεροκόμματο του ντόπιου πληθυσμού. Σαν πέσανε τα Γιάννενα, αποφασίσαμε να γυρίσουμε στον τόπο μας. Φτάσαμε στο Μοναστήρι του Θεολόγου, στην Τσερκοβίτσα. Αξέχαστη θα μου μείνει η νύχτα που έπεσαν τα Γιάννενα. Μεσάνυχτα ήρθε ο αγγελιοφόρος απ' τα Γιάννενα κι έφερε την είδηση στον Θεολόγο. Κοντά στο Μοναστήρι, στον τόπο που λέγεται σήμερα "Ταμπορητζήδες", ήταν τούρκικο φυλάκιο. Τη νύχτα άκουσα μια δυνατή φωνή: Ra Ianina! Ra Ianina! Έπεσαν τα Γιάννενα! Έπεσαν τα Γιάννενα! Ο

Χατζής, ένας στρατιώτης Αλβανός, ταμποριτζής, γκρεμοτσακίστηκε απ' τη σκάλα κι έσπασε τη μέση του.

Νόμιζε πως τον πιάσαν οι Έλληνες. Τον άκουσα να βογγάει μέσα στη νύχτα. Ο κόσμος που γύριζε πανηγύριζε απ' τη χαρμόσυνη είδηση.

Την άλλη μέρα το πρωί, στο δρόμο του Άγιαντριά, περνούσε αδιάκοπα τούρκικο ασκέρι. Δεν άκουγες τίποτα άλλο από τη λέξη: Εκ - μεκ. Ψωμί. Ένας μανδύας πουλιόνταν ένα κομμάτι ψωμί και το μαουζέρι μια μαμάτσα. Ο τούρκικος στρατός που τραβιόνταν απ' τα Γιάννενα έρχονταν στο Σκάλωμα¹ και συνάζονταν στο λιμάνι, προσμένοντας τα καράβια που θα τον παίρναν για την Τουρκία. Γυρνούσαμε στα χωριά μας, και τι να δούμε: Ερημιά και στάχτη. Τίποτα δεν είχαν αφήσει. Ζωντανό δεν βέλαζε πουθενά. Άλογο και μουλάρι δεν έβλεπες. Τα σπίτια όλα καμένα, μαυρισμένα απ' τις φλόγες. Μπαίκαμε στα ντουβάρια και ξεσπούσαν μοιριολόγια. Πάνε χαμένοι τόσοι κόποι, τόσα νοικοκυριά. Εγώ βρήκα μόνο μια τσεκούρα και δύο ταψιά. Τα μόνα που είχαν απομείνει απ' τη φωτιά. Έξι πλατοσάκια με πλιάτσικο είχα μαζέψει και είχα κρύψει. Δεν βρήκα μήτε κουρέλι. Δεν μας είχαν αφήσει τίποτα! Χαλασμός σου λέω...

Θάθελα να κλείσω τη μαρτυρία του εκατόχρονου γέρου απ' το Κομμάτι, με κάτι που έχει μείνει παροιμιώδες στον τόπο μας. Όταν κάποτε βρέθηκα στην Δίβρη και είπα πως στη Λεσινίτσα τα σπίτια είναι ψηλά δίπατα, ξέρετε τι μου απάντησαν οι Δίβριγιώτες γερόντοι; Η Λεσινίτσα δεν γνώρισε τον Χαλασμό! Εμείς καήκαμε! Εβδομήντα χρόνια απ' την καταστροφή, η απάντηση των Δίβριγιώτων τα λέει όλα.

Ήταν ένα ανεπανόρθωτο χτύπημα για τον τόπο μας.

Ένα ολοκαύτωμα. Κι όπως πάντα, στα μεγάλα πάθη του ελληνισμού, που πολλές φορές δεν τα κατάγραψε η ιστορία,

1. Σκάλωμα - Λιμάνι των Αγίων Σαράντα.

έναν άλλον χρονογράφο, σκάλισε στο εθνικό μνημονικό τον πόνο και την οδύνη του μαρτυρικού λαού μας. Είναι το δημοτικό τραγούδι:

Ποιος θέλ' ν' ακούσει κλάματα, δάκρυα και μοιρολόγια
να κάνει κόμπο την καρδιά και να βγει στα χωριά μας
να ιδεί τους μαύρους τους καπνούς που φτάνουν στα ουράνια
όπου κι οι πέτρες καίγονται και γίνονται ασβέστη.

Να ιδεί πώς σφάζουντ' άντρες μας, με βρωμοτουρκαλάδες
να ιδεί γυναίκες με παιδιά, γερόντους και νυφάδες
που ανεβαίνουν τα βουνά με πόνους και με δάκρυα.

Να ιδεί το θαύμα του Θεού, το θαύμα του Άη Γιάννη
που σκέπασαν τον Κάρπενο μ' ένα κομμάτι αντάρα.

Μέσα στον κατατρεγμό και την απελπισία, έρημος κι απροστάτευτος ο λαός μας, που ανέβηκε τα ριζώτικα βουνά, για να γλυτώσει απ' το μαχαίρι, ζητάει προστασία απ' τους αγίους της Ρωμιοσύνης. Και η λαϊκή παράδοση λέει πως ο Άη Γιάννης ο Θεολόγος, που το μοναστήρι του βρίσκεται στην Τσερκόβιτσα, και λατρεύονταν απ' το λαό μας, έκανε το θαύμα του: Σκέπασε το ριζώτικο βουνό, τον Κάρπενο, με αντάρα και σώθηκαν απ' τη σφαγή οι κάτοικοι του χωριού Μάλτσιανη.

Έτσι, μέσα από θρύλους, δάκρυα κι αναστεναγμούς, έρχεται στις μέρες μας μια απ' τις τραγωδίες του βορειοηπειρώτικου ελληνισμού. Ο Χαλασμός του '12.

Πάνω σ' αυτό το φρυγμένο τοπίο ξαναβλάστησαν τα χωριά μας και το ποτάμι της ζωής μπήκε και πάλι στην κοίτη του.

Ποιος θα το περίμενε πως, ογδόντα χρόνια αργότερα, ο τόπος μας θα ζούσε έναν άλλο Χαλασμό; Έναν άλλο ξεριζωμό της μοίρας μας, κατάρρα, που κανένας δεν ξέρει πότε θα σταματήσει. Καθώς γράφω τις σελίδες αυτές, αναλογίζομαι τον ελληνισμό: Όλο ξεριζωμούς, δάκρυα, κατάρρες και μοιρολόγια. Όλο καινούργιους Χαλασμούς είναι η Ρωμιοσύνη! Όπου κι αν βρίσκεται, η ίδια μοίρα. Από Ανατολή σε Δύση!

Η κοιλάδα των θρύλων

Απ' τη Ρίσεπη ως το Μπογάζι, ανοιγμένης σαν πράσινη βεντάλια απ' τις δύο ακτές του ποταμιού της Παύλας, απλώνεται ένας απ' τους πιο εύπορους κάμπους του τόπου μας. Η κοιλάδα της Παύλας. Αυτό το αμπάρι του καλαμποκιού και του ρυζιού, που σαν ένας άλλος Βούρκος¹ κράτησε και συνεχίζει να κρατάει με ψωμί πάνω από δέκα μεγάλα χωριά. Απ' το Καρόκι ως το Βαγγαλιάτι.

Η κοιλάδα της Παύλας δεν είναι μονάχα ένας γενναιοδωρος κάμπος. Είναι ένας τόπος διάσπαρτος θρύλους, ερείπια καταστραμμένων χωριών, μύθους, παλιά και νέα ιστορία, νερόμυλους, τραγούδια κι αγχομαχητά.

Απ' τα παιδικά μου χρόνια, το πέραςμα στην κοιλάδα μου προκαλούσε έναν αόρατο φόβο, μια ανατριχίλα σαν νάμπαινα σε μαγεμένο τοπίο.

Δεν ήταν μονάχα η μοναξιά του κάμπου, με το ρουμάνι των καλαμποκιών, που με φόβιζαν κι έκαναν την καρδιά μου να χτυπά γρήγορα, τρελά. Δεν ήταν μόνο το κράξιμο των κορακιών που γέμιζαν την κοιλάδα, μαύρο σύννεφο, που μετακινούνταν αδιάκοπα, κι ούτε η βαριά σκιά του Καλιά, του κάστρου που υψώνεται στην καρδιά της, που μετάδιδαν στον κορμί μου ένα αίσθημα σαν πυρετός.

Το παρελθόν, ο θρύλος, η ιστορία συνεχίζαν να ζουν στην κοιλάδα. Με άγγιζαν με την ανάσα τους, μιλούσαν στην ψυχή μου. Άκουγα τη φωνή τους στις κουβέντες των πατεράδων μας

1. Βούρκος – κάμπος από τους πιο εύπορους του τόπου μας, γνωστός για τα ρύζια και τα καλαμπόκια του.

τα καλοκαιριάτικα καταμεσήμερα, στον ίσκιο των θεόρατων καρυδιών και στις όροσερές τέντες των κλιμάτων. Τα έβλεπα στον κάμπο, την ώρα που τ' αλέτρια που οργώνανε τα καρπερά χώματα μαζί με τις ρίζες, τα χαλίκια απ' τις πλημμύρες της Παύλας, ξέθαβαν κόκαλα και σκελετούς, πότε μοναχικούς και άλλοτε αραδιασμένους. Λες κι ήταν κάτω απ' τον κάμπο ένα πελώριο νεκροταφείο. Ήταν κάτι παράξενοι σκελετοί, σχεδόν όλοι τους ακέφαλοι.

Και τότε, οι πατεράδες μας άρχιζαν μια ιστορία που έκοβε την ανάσα μας:

“Εδώ κάτω στην Νταούλια έγινε μεγάλος πόλεμος με τους Τούρκους. Τα κουφάρια μείναν άταφα μέρες. Κι απ' τη ζέστη, πρήστηκαν, τουμπάνιασαν. Νταούλι έγιναν. Γι' αυτό κι ο κάμπος από τότε λέγεται Νταούλια”.

Καθώς άκουγα τις διηγήσεις αυτές, που ο θρύλος μπερδευόταν με την ιστορία, ζούσα με το συναίσθημα πως ο τόπος έκρυβε ένα μεγάλο δράμα. Πια πολύ απ' το νερό και τον ιδρώτα, τα χώματα του ήταν ζυμωμένα με αίματα.

Δεν ήταν παιδική φαντασία κι ούτε παραμύθια που στην ψυχή ενός παιδιού γίνονταν ένα με την πραγματικότητα. Η κοιλάδα της Παύλας ήταν μια απ' τις τραγικές περιοχές του τόπου μας. Το γαλάζιο ρεύμα της Παύλας είχε χωρίσει σαν με σπαθι δύο κόσμους, δύο λαούς, που σ' ένα όχι και πολύ μακρινό παρελθόν ήταν ενωμένοι.

Απ' την αριστερή πλευρά του ποταμού, βρίσκονται τα ελληνικά χωριά Καρόκι, Ζμίνετση, Γριάζανη, Καισαράτι, Κομμάτι, Γράβα, Βαγγαλιάτι. Απ' την αντίπερα, τα αλβανόφωνα, η Γάνιαρη, το Νινάτι, το Μαρκάτι, η Σάλεση, ο Παντελεήμονας.

Δύο κόσμοι, δύο λαοί, δύο γλώσσες, σ' έναν τόσο κλειστό χώρο. Όλα γλώσσα, φορεσιές, συμπεριφορά, ήθη κι έθιμα μας χωρίζαν. Και μονάχα ο κάμπος είχε μείνει από κείνο τον διαχωρισμό, κοινή μας μοίρα και περιουσία. Τόπος που οι δύο συστάδες

των χωριών, όπου μοιάζαν σαν ακροβολισμένα για πάντα, κατεβαίναμε και ανταμώναμε. Κι η Παύλα, αδιάφορη για το χωρισμό, τη σιωπηλή έχθρα, συνέχιζε να ποτίζει με τα πλούσια νερά της, τις δύο φτερούγες της κοιλάδας με μια γενναιοδωρία που δεν τη γνώριζαν οι άνθρωποι.

Το περπάτημά μου στην κοιλάδα της Παύλας κράτησε χρόνια. Ήταν μια αποκάλυψη και μια πλούσια συγκομιδή από θρύλους, δημοτικά τραγούδια, παραδόσεις, σημαδιακές τοπωνυμίες, μύθους και ιστορίες που κρατούσε ακόμα, παρακαταθήκη ιερή απ' τους αιώνες, η τελευταία γενιά αυτού του τόπου που είχε θυμητικό: Οι παππούδες μας.

Τώρα, οι πιο πολλοί απ' αυτή τη γενιά των γλεντζέδων και δουλευτάδων έχουν φύγει απ' τη ζωή. Κι εγώ, σαν ελάχιστο μνημόσυνο και σαν ευγνωμοσύνη στη θύμησή τους, σκέφτηκα να προβάλλω τον λαογραφικό πλούτο της κοιλάδας, μια άγνωστη σελίδα της παράδοσης και της ιστορίας του τόπου μας.

Θ' αρχίσουμε απ' τη Ρίπεση, και θα περπατήσουμε την κοιλάδα. Ο γνωστός θρύλος της Μονοβύζας εδώ πάνω έχει ν' αναδείξει μια άλλη, άγνωστη πτυχή! Εκείνη της αντίστασης του τόπου μας. Είναι ο θρύλος των μελισσιών που σταμάτησαν την έφοδο των λεγαιωνάρων.

Λέει ο θρύλος πως οι κάτοικοι των χωριών, βλέποντας το λεφούσι του στρατού της Μονοβύζας, να χυμάει με τα σπαθιά στα χέρια, να καίει και να ρημάζει τα χωριά, αποφάσισαν να αντισταθούν με έναν μοναδικό τρόπο. Τραβήχτηκαν στη χαράδρα της Λακοτσέρας, κι εκεί πάνω στο φρύδι του γκρεμού, κουβάλησαν κουρπιά¹ με μελίτσια απ' τα διάσπαρτα με ρείκια δάση της Βράνιας και της Ρίπεσης. Την ώρα που οι ξένοι στρατιώτες μπαίνουν στη χαράδρα, αμόλυσαν πάνω τους τα κουρ-

1. Κουρπί, σκαμμένος κορμός δέντρου. Είναι η πρωτόγονη κυψέλη που βρίσκα-
κε ως αργά στο τόπο μας.

πιά. Κατρακυλώντας στον γκρεμό, άνοιξαν, σχίστηκαν, κι από μέσα τους ξεπετάχτηκε ένα σύννεφο από αφηνιασμένο μελισσοσολόι. Οι ξένοι στρατιώτες βρέθηκαν ξαφνικά μέσα στον μελισσοστρόβιλο. Τα δόρια, τα σπαθιά και τα βέλη δεν φελούσαν σε τίποτα. Άλλοι πέφταν νεκροί κι άλλοι το βάλαν στα πόδια. Έτσι λένε οι γερόντοι του Καροκιού. Με τα μελίσσια μπόρεσαν οι κάτοικοι των γύρω χωριών να ανακόψουν την έφοδο του στρατού της Μονοβύζας.

Πρόκειται για έναν σπουδαίο θρύλο του τόπου μας, που προσφέρεται για παιδικό παραμύθι, διήγημα ή άλλο δημιούργημα που μπορεί να κάνει τις παιδικές καρδιές να σκιρτήσουν απ' τη χαρά. Το μήνυμα της αντίστασης βρίσκεται μέσα του, κρυμμένο όπως το μέλι στα κουρπιά.

Για την ξένη βασίλισσα, τη Μονοβύζα, εδώ πάνω στη Ρίπεση με τα κυκλώπεια τείχη αρχαίου συνοικισμού, δεν μας μιλάει μονάχα ο θρύλος των μελισσιών. Είναι και το δημοτικό τραγούδι, το μοναδικό που αναφέρεται ίσως στη Μονοβύζα και το γιο της, που βρήκε το θάνατο εδώ.

Στη Βράνια και στη Ρίπεση
κούκος να μη λαλήσει.

Τι σκότωσαν τον Ίουλο
το γιο της Μονοβύζας,
πούχεν οκάδες τα φλουριά,
ταγάρια τ' ασήμια...

Οι στίχοι αυτοί δεν αποκλείεται νάναι μέρος ενός δημοτικού τραγουδιού, που χάθηκε στο διάβα των αιώνων. Το μήνυμα είναι σημαντικό, και προβάλλει την αντίσταση του τόπου μας. Δημοτικό τραγούδι και θρύλος των μελισσιών αποτελούν μια ενότητα, που δίνει μια άλλη διάσταση στον πασίγνωστο θρύλο της Μονοβύζας.

Εδώ πάνω στη Ρίπεση, ως την ημέρα που το νεοσύστατο κράτος έβαλε το χάρο να παραφυλάει κάθε πέρασμα και μονο-

πάτι που ένωνε τον βορειοηπειρώτικο ελληνισμό με την Ελλάδα, γίνονταν ένα απ' τα μεγαλύτερα πανηγύρια του τόπου μας. Το πανηγύρι της Παναγίας της Ρίπεσης! Πέρα απ' το λαϊκό γλέντι και το ξεφάντωμα, το ξεχωριστό σε αυτό το πανηγύρι ήταν το συναπάντημά του μέσα απ' τα σύνορα με τον έξω ελληνισμό. Μια συναδέλφωση, μια επικοινωνία, που τόσο μας έλειψε για πενήντα ολόκληρα χρόνια!

Ας ευχηθούμε το πανηγύρι της Ρίπεσης, το μεγάλο γιορτάσι της συναδέλφωσης, να ξαναζωντανέψει και πάλι μια μέρα. Και οι ντουφεκιές που ακούγονται εδώ πάνω να μην είναι απ' τους φαντάρους που πυροβολούσαν στο φαχνό εκείνους που ήθελαν να φύγουν για την Ελλάδα. Νάναι πυροβολισμοί χαράς, ντουφεκιές που ρίχναν οι παππούδες μας στο πανηγύρι, την ώρα που χόρευαν τον "Δήμο" και τον "Ντελή Παπά"!

Κι απ' τη Ρίπεση των θρύλων και του λαϊκού ξεφαντώματος, ας κατέβουμε μαζί με τα γάργαρα νερά της Παύλας. Θα διασχίσουμε το φαράγγι μέσα απ' το μπουμπουνητό και το αχολόγημα του ποταμιού, που σε κάνει να αισθάνεσαι σαν να πορεύεσαι σε τοπίο μάχης.

Θα κάνουμε μια στάση και θα πιούμε νερό στο κεφαλάρι του Μέρκου.

Είναι το άλλο "Γαλάζιο μάτι"¹ του τόπου μας. Το κεφαλάρι του Μέρκου είναι μια αστείρευτη πηγή, μια βασιλόφλεβα που διακλαδώνεται στο κορμί του μεγάλου κάμπου, σκορπώντας ζωή, πρασινάδα.

Ο λαός μας θέλει να πιστεύει πως η πηγή αυτή, μαζί με εκείνη της Μπίστρισσας και του Βυρού στο Αργυρόκαστρο, επικοινωνούν με τη λίμνη της Κυρά Φροσύνης. Ίσως κάτω απ' αυτή την υπόγεια επικοινωνία των νερών που δεν γνωρίζουν σύνορα, να βρίσκεται ο πόθος κι ο καημός του λαού μας, που δεν αντέχει τη μοναξιά και τον χωρισμό!

1. Γαλάζιο μάτι: Έτσι αποκαλεί ο λαός μας την πηγή της Μπίστρισσας.

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στη νερομάνα του Μέρκου.

Ένα απ' τα πιο παλιά, τα πιο σπουδαία αρδευτικά έργα του τόπου μας είναι αναμφισβήτητα το "Βιλιαέτι". Το ποτιστικό κανάλι που θρέφεται απ' την πηγή του Μέρκου, ξεκινάει απ' τον καροκίτικο κάμπο, διασχίζει τον "Μαχαλά", τα "Νταούλια", χτυπάει στο Παντελεήμονο, κατεβαίνει στη Λειβαδιά και φτάνει στον Βουρκάρικο κάμπο.

Το "Βιλιαέτι" είναι ένας αρδευτικός θρύλος, που έρχεται απ' τα παλιά χρόνια, μαζί με τα νερά του Μέρκου, και συνεχίζεται ακόμα σήμερα.

Το ποτιστικό αυτό κανάλι ήταν και παραμένει η καρδιά του κάμπου και της κοιλάδας. Η διαδικασία άρδευσης, η σειρά των χωριών, η δίκαιη μοιρασιά του νερού, ο καθαρισμός του καναλιού με κοινή εργασία και συμμετοχή, ήταν για αιώνες ένας άγραφος κώδικας λαϊκής δικαιοσύνης, που είχαν συνάψει τα χωριά της κοιλάδας, για να μοιράζονται και να διαχειρίζονται σωστά το μεγάλο αγαθό της φύσης: Το νερό του Μέρκου.

Εδώ, στην κοιλάδα της Παύλας, η τέχνη του ποτιστή είχε γίνει ένα σπουδαίο και ζηλευτό επάγγελμα. Μια μερακλήδικη τέχνη, που διδάσκονταν στο ανοιχτό σχολείο του κάμπου, κάτω απ' τον καλοκαιριάτικο ουρανό με τα γυμνά πόδια και τα μελαψά κορμιά των ποτιστάδων, χαμένοι μέσα στο ρουμάνι του καλαμποκιού, που σου πιάνει την ανάσα με τη σκόνη και τη σπιρτάδα του. Κι όμως, τι ευτυχισμένα ήταν τα πρόσωπα των ποτιστάδων!

Έχουν μείνει σκαλισμένα στη μνήμη μου, καθώς τους έβλεπα τ' απόβραδα ν' ανάβουν τσιγάρο και ν' αγναντεύουν πέρα τον ποτισμένο κάμπο. Το θρόισμα των καλαμποκιών που χαιρόνταν, έφτανε στ' αυτιά τους σαν γλυκιά μουσική κι έκανε τα κορμιά τους να ξεχνούν όλη εκείνη την τρομερή ορθοστασιά και εξουθενωτική δουλειά.

Όμως, το κεφαλάρι του Μέρκου δεν ξεδιψούσε μόνο τα καλα-

μπόκια, τα ρύζια, και τα μποστάνια του μεγάλου κάμπου. Το νερό στο πέρασμά του τροφοδοτούσε κι έβαζε σε κίνηση τα πανάρχαια εργαστήρια του ψωμιού: Τους νερόμυλους.

Οι μύλοι που άλεθαν με το νερό του Μέρκου ήταν πολλοί και βρίσκονταν δεξόζερβα του καναλιού. Θ' αναφέρω μόνο τρεις, που πρόφτασα και η μακραίωνη ζωή τους σταμάτησε λίγα χρόνια πριν. Ήταν ο μύλος του Μέρκου, χτισμένος στην μπούκα της βρυσομάνας, εκείνος του Μαχαλά, κι ο μύλος του Σινατούρι, κάτω στο Παντελεήμονο.

Πέρα απ' το άλεσμα των καλαμποκιών, ο νερόμυλος του Μέρκου, που λέγονταν και μύλος του Άη Γιάννη του Θεολόγου (ως την δεκαετία του '50, βρίσκονταν στην εξώπορτά του χαραγμένη επιγραφή, με τον χρόνο της ανέγερσής του, που υπάγεται στη βυζαντινή εποχή), είχε δίπλα του φημισμένα ντερστίλια. Νεροτριβές, που βγάζαν φλοκωτές βελόντζες, σαΐσματα, κι άλλα καλοδουλεμένα στον αργαλειό, υφαντά των χωριών μας. Τα ντερστίλια του Μέρκου είχαν βγάλει μεγάλο όνομα. Κάθε τόσο έβλεπες ανθρώπους απ' τα Βουρκοχώρια, τα Ρίζα, τη Γιάννιαρη και πιο πέρα απ' την Κονίσπολη, να φτάνουν εκεί, για να ρίξουν στα μάντανια τα υφαντά τους.

Έξω, στην αυλή του μύλου, πολύχρωμο πανηγύρι υφαντών, το μάτι του παρασπτικού χείρονταν τα μαγευτικά χρώματα, το σκούρο της καρυδιάς και του φράξου, το μουργκοκόκκινο της ροδιάς, κι άλλες αποχρώσεις που σχεδίαζε η αλχημεία της λαϊκής φαντασίας και τέχνης του λαού μας, όπου συνδύαζε πάντα το ωφέλιμο με το όμορφο.

Εδώ, στον πλαταμώνα του Μέρκου, οι καροκήτες λένε πως γίνονταν ως στις αρχές του αιώνα μας το μεγαλύτερο εμπορικό πανηγύρι της περιοχής. Στο "Παλιοπάζαρο" το γάλα που πουλιόνταν έφτανε απ' τα βουνά της Βετσοκίτσας και του Άη Λια με πύλινους σωλήνες. Τα νεροκολόκυθα που μεγάλωνε η κοιλάδα ζύγιαζαν σαράντα οκάδες, ενώ δίπλα στον νερόμυλο υπήρ-

χε ένας άλλος ξακουστός μύλος που δείχνει τη γεωργική και εμπορική ανάπτυξη της πυκνοκατοικημένης κοιλάδας. Ήταν ο πιπερόμυλος.

Κι απ' τον μύλο του Μέρκου ας πάμε σε κείνον του Σινατούρι. Ήταν χτισμένος πλάι στο μοναστήρι, στα πόδια του Παντελεήμονα. Εδώ, η λαϊκή μούσα τοποθέτησε ένα απ' τα πιο σπουδαία δημοτικά μας τραγούδια: Εκείνο της αντίστασης στον βάρβαρο της Ασίας που ζητούσε με το μαχαίρι και τη φωτιά να τουρκέψει το λαό μας.

Απ' τη Ρίπεση ως τα στενά του Μπογάζι, η κοιλάδα της Παύλας είναι ένας ερειπιώνας από καταστραμμένα στα χρόνια της τουρκοκρατίας χωριά.

Η λαϊκή μνήμη σώζει αρκετά απ' αυτά. Είναι το Πανωχώρι, η Μέγγουλη, το Ρουσιάτι, η Βετσοκίτσα, η Μαντζέτα, ο Μαχαλάς, το χωριό Μπακουλάτες κι άλλα. Αν και μονάχα πέτρες και χαλάσματα, επιμένουν ακόμα να ζουν, τότε με ένα τραγούδι, ένα θρύλο, μια παροιμία, κι άλλοτε με μια τοπωνυμία, μένουν χαραγμένα βαθιά στο μνημονικό του λαού μας.

Για το Ρουσιάτι, λένε πως όταν χόρευαν οι νυφάδες στο μεσοχώρι, τα κρέπια και τα θηλύκια τους ακούγονταν απ' το Μαρκάτι. Η καταστροφή που χτύπησε τη Μέγγουλη έγινε σημαδιακή παροιμία, που συμβολίζει τον όλεθρο και το ολοκαύτωμα. Ακόμα σήμερα οι κάτοικοι των γύρω χωριών όσες φορές βλέπουν καμένους τόπους και φλόγες ν' ανεβαίνουν στον ουρανό, λένε: Έγινε Μέγγουλη!

Έτσι, με τον καιρό, ακολουθώντας το νήμα της λαϊκής μνήμης και της παράδοσης, άρχισα να συνειδητοποιώ μέσα μου πως η κοιλάδα της Παύλας ήταν ένας τραγικός τόπος. Ένας τόπος σημαδεμένος βαθιά απ' το μαχαίρι του θρησκευτικού διχασμού.

Η καταστροφή των χωριών στην κοιλάδα της Παύλας είναι μια άγνωστη σελίδα του βίαιου εξισλαμισμού του τόπου μας. Το

έργο του κατακτητή όμως συντελέστηκε. Είναι η όψη των χωριών που διαγράφεται σήμερα στις δύο φτερούγες της κοιλάδας.

Απ' τη μια τα ελληνικά χωριά, το Καρόκι, η Ζμίνετση, η Γριάζανη, το Καισαράτι, η Γράβα, το Κομμάτι, το Βαγαλιάτι... Κι απ' την άλλη τα αλβανόφωνα εξισλαμισμένα χωριά, η Γιάνιαρη, το Μαρκάτι, το Νινάτι, η Σαλέση, ο Παντελεήμονας... Όλα χωριά με χριστιανικά ονόματα αγίων. Με νωπές ακόμα μνήμες απ' το χριστιανικό τους παρελθόν που τις βρίσκεις σε επώνυμα, θρησκευτικές δοξασίες, ήθη κι έθιμα κοινά μ' εκείνα των ελληνικών χωριών.

Κι ανάμεσα στις δύο συστάδες τα αφανισμένα απ' το μαχαίρι του Τούρκου χωριά: Η Μέγγουλη, το Ρουσιάτι, η Βετσοκίτσα, το Πανοχώρι, η Μαντζέτα, το χωριό Μπακαυλάτας... Όλα καμπίσια χωριά, χτισμένα στα εύπορα χώματα της κοιλάδας. Δίπλα στην Παύλα. Κανένα χάσμα δεν υπήρχε εδώ πριν πέσει στην κοιλάδα το τούρκικο γιαταγάνι. Ο τόπος είχε μια συνέχεια, το πέρασμα απ' τη μια συστάδα στην άλλη γίνονταν διαμέσου των εξαφανισμένων χωριών.

Αυτός ο βίαιος εξισλαμισμός, που τόσο σκληρά δοκίμασε τον τόπο μας, μαχαίρι δικόπο φυτεύτηκε στην ψυχή του λαού μας. Τον δίσχισε, τον απομάκρυνε, τον χώρισε. Έτσι, που σήμερα διακόσια χρόνια μετά, νάχουμε εδώ δύο κόσμους. Δύο θρησκείες, δύο λαούς που δεν έπαψαν να κοιτάζονται καχύποπτα, γνωρίζοντας καλά κι αισθάνοντας βαθιά πως κάτι αγεφύρωτο τους χωρίζει.

Όμως, η φτώχεια, η κοινή μοίρα κι αυτός ο κοινός κάμπος με την Παύλα στην μέση, μας θυμίζουν σήμερα πως μονάχα αδελφωμένοι μπορούμε να ζήσουμε και να προκόψουμε. Η ιστορία που πέρασε απ' την κοιλάδα της Παύλας είναι ένα ματωμένο παρελθόν και δεν ξαναγράφεται. Συνεχίζοντας το ταξίδι στην κοιλάδα της Παύλας, ένα ταξίδι πού άρχισα απ' τα

παιδικά μου χρόνια, έφτασα μια μέρα στη Μεγγούλη. Το χωριό πούχε γίνει σύμβολο της καταστροφής. Σεργιανούσα στα ερείπιά του μ' ένα παράξενο αίσθημα στην ψυχή μου.

Τίποτα δεν είχε μείνει απ' το ξακουστό χωριό, παρά εκείνη η κραυγή: Έγινε Μέγγουλη! Έγινε Μέγγουλη! Την στιγμή όμως, που θέλησα να φύγω, άκουσα πίσω μου κελάρισμα νερού. Αναμέρισα τα βάτα, και ξαφνικά βρέθηκα καταπρόσωπο με τον μοναδικό ζωντανό μάρτυρα του χαλασμού. Το πηγάδι της Μεγγούλης. Ήταν εκεί, ίδιο, απείραχτο απ' το χρόνο και τη φωτιά. Με τα βαλεροστάσια, το θολωτό τόξο και την πέτρινη χούφτα του, που απλώνονταν γεμάτη δροσιά στους περαστικούς.

Χαίδεψα τα βαλεροστάσια, στάθηκα για μια στιγμή κι ύστερα σαν να προσκυνούσα τον ίδιο τον τόπο μου, έσκυφα και ήπια νερό. Ένα νερό που έρχονταν απ' τον θρύλο του καμένου χωριού!

Την ώρα του καταμεσήμερου, που ροδολούσα για την Παύλα, αφήνοντας πίσω τα ερείπια της Μεγγούλης με βαριά καρδιά, η κοιλάδα φλέγονταν απ' τον καλοκαιριάτικο ήλιο κι ο σταματημένος αγέρας της ήταν γεμάτος πνεύματα. Περπατούσα σαν να τραβούσα μέσα απ' έναν στοιχειωμένο τόπο. Ένα σμάρι κοράκια ξεπετάχτηκε απ' τα φαγωμένα μπεντένια του, Καλιά,¹ αιωρήθηκε μαύρο σύννεφο πάνω στον κάμπο, λες κι είχαν μείνει κάτω απ' τα χώματά του, άορατα, άταφα κορμιά, απ' τα χρόνια της καταστροφής.

Η κοιλάδα, όμως, μετά την καταστροφή, σημαδεύτηκε βαθιά. Οι αντίπερα γείτονές μας γίναν μπέηδες, ταξηντάρηδες² και κεχαγιάδες. Κατάκτησαν με τη βία τον πλούσιο κάμπο, τον κάμαν τσιφλίκι τους. Και τα χωριά μας έμειναν να οργώ-

1. Καλιάς — λέξη τούρκικης καταγωγής, σημαίνει κάστρο, βρίσκεται στην κοιλάδα της Παύλας.

2. Ταξηντάρης. Εισπράκτορας φόρων κατά τήν τουρκοκρατία.

νουν, να σπέρνουν και να θερίζουν τα δικά τους χωράφια που τώρα ήταν ξένα. Η καρπερή κοιλάδα άρχισε να ποτίζεται μ' ένα άλλο νερό, αλμυρό. Τα δάκρυα των μανάδων μας.

Των μαυροφορεμένων με τους αλαντζάδες μανάδων μας, που στις ατέλειωτες μέρες του καλοκαιριού, χαμένες μέσα στα καλαμπόκια με τα τσαπιά και τα δικέλλια στα χέρια, λέγανε σκυφτές το πιο πένθιμο τραγούδι της αγροτιάς:

Κάτσε ήλιε, κάτσε εργάτη
κάτσε αγά πέρα στην άκρη
να πληρώσεις τον εργάτη...

Όμως, τα χωριά μας που τα τυραγνούσαν οι μπέηδες κι οι αγάδες, που τα ταπείνωναν και τα τσάκιζαν με τους φόρους, κάθε τόσο, ξεσπούσαν πάνω στους αδίστακτους φονιάδες, αρπαγες και χριστιανομάχους. Η φωνή του παπά Γιάννη, ξυπνούσε στο αίμα τους, ορθώνοντας τα σκυμμένα τους κορμιά. Γίνονταν παλληκάρια!

Ένας απ' τους κακούς δαίμονες της κοιλάδας ήταν ο φοβερός εισπράκτορας απ' το Φιλιάτι: Ο Μέτε Ντούτσες. Είχε γίνει ο τρόμος των χωριών μας.

Και η κοιλάδα που τόσα είχε δει και ακούσει, έγινε και πάλι μάρτυρας μιας αναμετρήσης που είχε αρχίσει διακόσια χρόνια πριν.

Κι επειδή τα χώματά της δεν είναι κατάφυτα μόνο με συκιές, καρυδιές, κλίματα και καλαμπόκια, αλλά και με τραγούδια και θρύλους, ας αφήσουμε το λαϊκό τραγούδι να μας αφηγηθεί το γεγονός που έμεινε ανεξίτηλο στη μνήμη του λαού μας:

Στις εικοσιεφτά του Μάρτη
αποκάτω στο Μαρκάτι,
Κολοβός με τα παιδιά του,
κι ο Χαρίλαος κοντά του.
Μέτε Ντούτσε παλληκάρι,
πούχες μέσα σαν λιοντάρι

και κεφάλι από γομάρι.
Πώς έκανες τέτοιο λάθος
κι έπεσες σε τέτοιο λάκο.
Άστραψε το μαλλιχέρι
απ' του Κολοβού το χέρι.
Κράζει ο Μέτες και φωνάζει
πού είσαι Κάσο παληκάρι
τι μου πήραν το κεφάλι.
Καλά σου κάμαν πεζεβέγκη
σκότωσης τέτοιο λεβέντη.
και του πήραν το κεφάλι
και το πήγαν στο Φιλιάτι.
Και το βάλαν στο παλούκι
να το ιδούν όλοι οι Τούρκοι.
Το είδανε και οι κυράδες
και κλειστήκανε στους οντάδες.

Και μετά το ηρωικό αυτό τραγούδι, όπου γνωστοί καπεταναίοι του '12, που λημεριάζανε στα χωριά μας, εκδικήθηκαν για τους φόνους και τις αρπαγές αυτού του κατακαημένου τόπου, με το τραγούδι που λέγαν χορεύοντας στα πανηγύρια οι γιαγιάδες και οι παππούδες μας, βγάζοντας το άχτι τους, θα κλείσουμε κι εμείς τον λαογραφικό περίπατο στην κοιλάδα της Παύλας. Δεν παρουσιάσαμε παρά ένα μέρος απ' τον λαογραφικό θησαυρό που κρύβουν τα καρπερά και δραματικά της χώματα. Της τόσο γνωστής και άγνωστης κοιλάδας!

Το τραγούδι των τοπωνυμιών

Σημάδια αλάθευτα της αυτοχθονίας ενός λαού, ριζημιές πέτρες, που σε δένουν με τον τόπο, και σου δίνουν το αίσθημα της συνοχής, της αιωνιότητας της φυλής σου, είναι αναμφισβήτητα κι οι τοπωνυμίες.

Παράξενες κι ακατανόητες λέξεις, σωστοί γρίφοι στην αρχή αυτά τα ονόματα της πέτρας, της γης και του νερού, με το πέρασμα του χρόνου, δημιουργούν μια μυστική επαφή με την ψυχή του παιδιού που μεγαλώνει. Γίνονται μια νέα διάσπαση, που το ενώνει με τον τόπο του. Με κείνους που πέρασαν απ' τα χώματα αυτά και τα βάφτισαν. Οι κάμποι, τα βουνά, τα διάσελα, τα λαγκάδια, τα ποτάμια, οι ρεματιές, τα ξέφωτα, οι κλεισούρες, οι γκρεμοί, τα καταρράγια, οι βρύσες, τα πηγάδια, σιγά-σιγά, παύουν να είναι μόνο φύση. Αποκτούν μια μυστική φωνή, που μιλάει στην ψυχή του. Γίνονται μουσική, τραγούδι.

Είναι το τραγούδι του τόπου σου. Το τραγούδι αυτό μπορεί να τ' ακούσει μονάχα εκείνος που γεννήθηκε και μεγάλωσε στον τόπο αυτό. Που έζησε τον τόπο του. Για τους άλλους, τους περαστικούς, τους ξένους, τα ονόματα αυτά, δεν είναι παρά λέξεις ηχηρές, ακαταλαβίστικες, δίχως καμία γοητεία και μυστική φωνή. Τις ακούνε και σηκώνουν τις πλάτες.

Αυτό το αιώνιο τραγούδι των τοπωνυμιών του χωριού μου, θάθελα να σας πω. Πώς τόζησα μέσα μου και πώς, με το πέρασμα του χρόνου, έγινε για μένα κώδικας αυτογνωσίας. Ακατάλυτο γεφύρι που με πάει κατευθείαν στους προγόνους μου.

Απ' τα παιδικά μου χρόνια, κάτι παράξενα ονόματα άρχισα να ακούω γύρω μου. Ο παππούς, μια ζωή τσομπάνος, ζούσε ψηλά στ' "Αραβουνά" κι έλεγε πως την άνοιξη θα στήσει το

γρέκι του στη “Γούρα του Καίσαρα”. Η μάνα ζαλώνονταν τα σκουτιά και τις βελέντζες και πήγαινε να τα πλύνει στο “Κεφαλόβρυσο”. Ο πατέρας έβαζε μπροστά το ζευγάρι, για να οργώσει και να σπείρει στη “Λάμια”. Οι άντρες του χωριού μου, τα καλοκαίρια, φτιάχναν, κεραμάριο στη “Λιόβα”. Τα αρνιά και τα κατσίκια, τα κατεβάζαμε να πιουν νερό και να σταλήσουν στο “Σκουτίτσι”, ενώ τ’ άλογα και τα βόδια τις νύχτες και τα μεσημέρια του καλοκαιριού, τα πηγαίναμε στα “Βουστένια”. Μαζί με τα παιδιά της γειτονιάς παίζαμε στο μικρό μας γήπεδο, την “Ακαΐδα”...

Άκουγα τις τοπωνυμίες της γενέτειράς μου και δεν μπορούσα να καταλάβω τίποτα απ’ το νόημά τους.

- Τι θα πει Αραβουνά παππού;

- Έτσι τα λένε, αποκρίνονταν ρίχνοντας την παιδική μου περιέργεια σε μεγαλύτερη απορία.

- Γιατί εκεί πέρα που θγαιίνουν τα κοράκια το λένε “Κουργιάκουρο” γιαγιά;

- Γιατί εκείνη τη ραχούλα που πρωτοπέφτει ο ήλιος τη λένε “Λιόβα”; Γιατί το βουνό ονομάζεται “Κοκοτράφι”;

Ατέλειωτες ερωτήσεις ενός παιδιού, που ξαφνιάζεται απ’ τη γεωγραφία της γενέτειράς του. Που κάνει τα πρώτα βήματα στον τόπο του. Και οι πρώτοι μου δάσκαλοι, ο παππούς, η γιαγιά, η μάνα, ο πατέρας σιωπούσαν. Κανένας δεν μπορούσε να μου δώσει εξηγήσεις. Ήταν πάντα, η ίδια στερεότυπη, απλή απάντηση:

- Έτσι τα λέγαν οι πρόγονοί μας.

Έτσι απαντούσαν οι σεμνοί κι αγράμματοι εκείνοι άνθρωποι, για τα ονόματα που πρόφεραν κάθε μέρα, όλη τους τη ζωή. Που συνεννοούνταν μαζί τους. Τάχαν δεχτεί μέσα τους παθητικά, αδιαμαρτύρητα, μ’ ένα σεβασμό κι ένα δέος, που δεν άφηνε σε κανέναν το δικαίωμα να αμφισβητήσει την ακρίβεια και την έννοιά τους. Τους επαρκούσε η παρουσία τους, η λειτουργικό-

τητά τους. Είχαν δέσει τη ζωή μαζί τους. Ρυθμίζονταν απ' αυτά.

Μεγάλωνα κι άρχιζα να γνωρίζω τον τόπο μου. Ανεβοκατέβαινα την κορυφογραμμή των "Αραβουνών" με τους απαλούς κυματισμούς. Ζύγωνα τον γκρεμό που λέγονταν "Κουργιάκουρο", κι ένα σύννεφο φοβισμένα κοράκια, γέμιζε τον αγέρα με κρωξίες. Σαν νάταν εκεί το βασίλειο και ο κρυφώνας τους. Περνούσα το σπαθωτό φαράγγι, την "Κλεισούρα", έσκυβα κι έπινα νερό απ' το "Κεφαλόβρυσο"...

Έτσι, με τη σειρά, πότε στη "Λάμια", τα "Βουστένια", στη "Λιόβα", και το "Κοκοτράφι", πότε στο "Φραγκοπήγαδο", και άλλοτε στη "Βίγλα", το "Σέλωμα", το "Διάραχο", την "Παλιαμπέλα", περπατούσα τη γενέτειρά μου. Κάθε μέρα νέα ονόματα, νέες τοπωνυμίες έρχονταν να προστεθούν στη μνήμη μου. Τώρα συνεννοούμεν καλύτερα με τους γονείς και τους χωριανούς μου. Γνώριζα καλά την τοπογραφία των ονομάτων αυτών. Και η ίδια πάντα ερώτηση να με τυραννάει:

- Γιατί τα ονομάζουν έτσι;

Είχαν άραγε τα ονόματα αυτά, σχέση με το τοπίο, που απεικόνιζαν; Ή ήταν τυχαία, λεχτικό καπρίτσιο και γλωσσική αθαιρεσία των ανθρώπων που πρωτοπέρασαν αιώνες πριν απ' τον τόπο αυτό;

Κάτι μου λέγε πως δεν ήταν τυχαία.

Σαν άρχισα να γνωρίζω τη γλώσσα του λαού μου, να ψηλαφίζω τις λέξεις, μια αποκάλυψη έγινε μπροστά στα μάτια μου.

Τα παράξενα αυτά ονόματα, οι γρίφοι των παιδικών μου χρόνων, δεν ήταν μήτε επιπόλαια μήτε τυχαία. Είχαν κάτι πιο βαθύ, που σχετίζονταν με την ουσία και την ύπαρξη του τόπου μας. Με την ιστορία του. Αυτός ο τόπος ήταν βαφτισμένος από ένα σοφό μυαλό. Ένα αλάθευτο κι έμπειρο μάτι, που ήξερε να διακρίνει καλά το εφήμερο απ' το αιώνιο, το επιπόλαιο απ' το ουσιώδες. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν οι πρόγονοί μου.

Το χέρι τους είχε λαξέψει πάνω στην πέτρα και στα χώματα τη δική τους γνώση και σοφία. Μόνο αιώνες πείρας, παρατηρητικότητας και ζωής, σε αυτόν τον τόπο, μπορούσαν να δώσουν στη γεωγραφία του τα τόσο σεβαστά ονόματα. Είπαν “Κουργιάκουρο” τον γκρεμό με τις σπίλες που φωλιάζουν τα κοράκια, συνενώνοντας έτσι τις αρχαίες λέξεις Κούργια και όρος. Ονόμασαν Λιόβα, τη ραχούλα που έπεφτε η πρώτη ηλιαχτίδα της μέρας, ξεκινώντας απ’ το ρήμα “βολώ” και το ουσιαστικό “ήλιος”. Βουστένια ονόμασαν τον τόπο που στέκονταν τα βόδια, συνθέτοντας το όνομα, απ’ το αρχαίο “βου”, δηλαδή βόδι, και το ρήμα “στέκω”. Είπαν Κοκοτράφι το βουνό με τις χαράδρες, ξεκινώντας απ’ την αρχαία ελληνική λέξη “Τράφος”. Φώναξαν Λάμια τον κάμπο του χωριού μου, που τον διασχίζανε ορμητικά ρυάκια, που κατέβαιναν απ’ το βουνό, βάζοντας στη ρίζα της ονομασίας την αρχαία ελληνική λέξη “λαμνός”, που θα πει ρυάκι. Έτσι με τη σειρά, βάφτισαν οι πρόγονοί μας, τη γεωγραφία του τόπου μας. Περνοδιαβαίνουν μπροστά μου κάμποι, βουνά, λαγκάδια, νεροπηγές...

Ονόματα παλιά, ονόματα αρχαία, λέξεις των προγόνων μου, ακατάλυτες σαν βράχια. Λέξεις που τραβάνε πίσω στην αρχαία ιστορία του τόπου μας. Λέξεις που συγγενεύουν κι είναι οι ίδιες με κείνες του Ομήρου και του Ησίοδου... Ονόματα που μονάχα αυτοί που γνωρίζουν το τρισχιλιόχρονο ποτάμι της ελληνικής γλώσσας μπορούν να ξεδιαλύνουν. Να βρουν και ν’ αποδώσουν τη σωστή τους έννοια.

Η αποκάλυψη ήταν διπλή. Ο τόπος αποκτούσε διάσταση. Τη διάσταση της αιωνιότητας της φυλής μου πάνω στα χώματα αυτά.

Σαν ξαφνική γνωριμία που κάνουμε ένα πρωί, με άγνωστους ως τότε ανθρώπους του αίματός μας, το μακρινό κι αόρατο πρόσωπο των προγόνων άρχισε να διαφαίνεται πάνω στη γεωγραφία του τόπου μου.

Καθώς άρθρωνα τα ονόματα με την αρχαία και βυζαντινή ρίζα, ένα αίσθημα επαφής κι αγγίγματος με την ίδια τη φυλή μου, που πρωταντίκρουσε τα χώματα και τις πέτρες αυτές, και τα σημάδεψε βαθιά, έτσι όπως ξέρει να σημαδεύει η ελληνική ράτσα, αναδύονταν από τον τόπο μου. Ήταν τόσο ποιητικά τα ονόματα αυτά της πέτρας, της γης και του νερού, λες και τα είχε λαξέψει πάνω τους ένας μεγάλος ποιητής. Και το τραγούδι αυτό των τοπωνυμιών, που τόλεγα κι άκουγα να πέφτουν κεραυνοί, να τραγουδάνε γάργαρα νερά, να λάμπει η πρώτη ηλιαχτίδα, διάσελα ν' ανοίγονται μπροστά μου, πουλιά να φτερουγίζουν και να κελαηδούν, έρχονταν κι ενώνονταν με την ιστορία του τόπου μου, τα λαϊκά τραγούδια, τη λαοσοφία, τους θρύλους, τα παραμύθια. Γίνονταν ένα με το λαό μας, φτιαχνο-ντας έτσι το θαύμα που ονομάζουμε Πατρίδα!

Κι όταν μια μέρα, οι ανιστόρητοι που ποτέ δεν χώνεψαν την πνευματική ανωτερότητα του ελληνικού έθνους, γράφανε στα βιβλία τους και διαλαλούσαν, πως αυτός ο τόπος δεν είναι Πατρίδα μας, εκείνα τ' αρχαία ελληνικά ονόματα, που συγγένευαν με τον Όμηρο και τον Ησίοδο, γίνονταν μέσα μου ταμπούρι και μετερίζι. Κι εγώ βλογούσα τους προγόνους μου, που λάξεψαν πάνω στα χώματα και τις πέτρες την ακατάλυτη ελληνική ταυτότητα, κυματοθραύστη για τις μελλούμενες φουρτούνες που έμμελε να ζήσει ο βορειοηπειρώτικος ελληνισμός.

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Οι φωτογράφοι της Γριάζανης

6 ΧΕΖ 04 40-41-

Στο ολοκαύτωμα των ελληνικών χωριών Καρόκι, Ζμίνετση και Γριάζανη, τον Απρίλη του 1944, απ' τους Γερμανούς κατακτητές και ντόπιους συνεργάτες, αποτεφρώθηκε και χάθηκε για πάντα ένας απ' τους πολιτιστικούς θησαυρούς του τόπου μας: Το φωτογραφικό αρχείο του Γριαζανίτη φωτογράφου Γιάννη Σταύρου, μόχθος κι έργο ζωής ενός κοσμαγάπητου φωτογράφου του τόπου μας.

Όμως, η ιστορία της φωτογραφίας, σ' αυτό το απόμερο χωριό της Βορείου Ηπείρου, είναι πιο παλιά. Είναι ιστορία ενός αιώνα. Δίχως υπερβολές μπορούμε να πούμε πως η Γριάζανη ήταν χωριό φωτογράφων.

Το άγονο και πετρώδες χωριό, απ' τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, έβγαζε στις στρατές της ξενητιάς τα καλύτερα παιδιά του. Και πού δεν έφτασαν οι ξενητεμένοι Γριαζανίτες; Στην Κωνσταντινούπολη, στην Αυστραλία, στην Αμερική και στην Αργεντινή. Άνθρωποι εργατικοί κι έξυπνοι, δεν υπομέναν μόνο τη σκληρή δουλειά, αλλά και πρόκοψαν, αφήνοντας τα ονόματά τους, σε καταστήματα, εστιατόρια, επαγγέλματα και τέχνες που καταπιάστηκαν.

Σ' ένα πολυτελές κτίριο στην Κωνσταντινούπολη, στον ξακουστό Γαλατά, οι ξενητεμένοι στέκονταν και διάβαζαν με σεβασμό τ' όνομα του Σταύρου Κωνσταντινίδη, και πάνω την επιγραφή: Φωτογραφείον. Ήταν το στέκι που αποτύπωνε τον πόνο και τη νοσταλγία των ξενιτεμένων παιδιών του τόπου μας, μετατρέποντάς τον σε σπουδαίες φωτογραφίες που φτάνανε στα σπίτια τους και βρέχονταν με τα καυτά δάκρυα των μανάδων και των κοριτσιών.

Κι αυτός ο Σταύρος Κωνσταντινίδης, που τ' όνομά του και η διεύθυνση βρίσκονταν αποτυπωμένες ελληνικά και γαλλικά στις πολυτελέστατες φωτογραφίες, ήταν ένας Γριαζανήτης ξενητεμένος.

Με τον Σταύρο Κωνσταντινίδη αρχίζει απ' το τέλος του περασμένου αιώνα η ιστορία της φωτογραφίας στη Γριάζανη.

Ο ξακουστός φωτογράφος της Πόλης, καζάντησε, παντρεύτηκε αρμένισσα, την όμορφη Μαριέττα, και όπως συνέβαινε, με όλους τους τους ξενητεμένους, ένα πρωί ξεμπάρκαρε στους Αγίους Σαράντα.

Είκοσι μουλάρια ανέβασαν στη Γριάζανη τον μόχθο, τα φωτογραφικά σύνεργα και την πανέμορφη αρμένισσα που, όπως λένε οι Γριαζανίτες γέροντοι, άφησε την Πόλη για νάρθει στο χωριό με τους ογδόντα φούρνους.

Όποιος βρεθεί στη Γριάζανη, θα αντικρύσει στο μεσοχώρι έναν μισογκρεμισμένο αυλότοιχο και μια τοξωτή εξώπορτα, φτιαγμένη με πελεκητή πέτρα, απομεινάρια παλιού αρχοντικού.

Ήταν το σπίτι του φωτογράφου Σταύρου Κωνσταντινίδη, που καταστράφηκε στον καιρό του Χαλασμού, το 1912.

Απ' την πλαγιά του γριαζανίτικου βουνού, που κρύβονταν τρομαγμένος ο ξακουστός φωτογράφος, αγνάντεψε για τελευταία φορά το σπίτι του να ζώνεται απ' τις φλόγες. Λένε πως έδγαλε τα κλειδιά, τα πέταξε, και πήρε τα μάτια του, πεθαίνοντας απ' τον καημό στην Πόλη. Ως τα βαθιά γεράματα συνέχιζε το επάγγελμα του φωτογράφου.

Αν και πέρασαν πάνω από 80 χρόνια θα βρείτε ακόμα στα Ριζοχώρια φωτογραφίες, οικογενειακά κειμήλια, βγαλμένες απ' τον φωτογράφο Σταύρο Κωνσταντινίδη. Είναι ξεθωριασμένες απ' τον καιρό, όμως αν τις προσέξετε απ' την πίσω μεριά, θα διαβάσετε, σταμπαρισμένη με επίχρυσα γράμματα, μια σημαδιακή επιγραφή:

Φωτογραφείον Σταύρου Κωνσταντινίδου, Κωνσταντινούπο-
λις. Γαλατά 11.

Απέναντι του ξενοδοχείου “Μέγα Αΐναλη”.

Το φωτογραφείο “Κωνσταντινίδη” δεν έπαψε να λειτουργεί
και μετά το θάνατο του ιδρυτή του. Μαζί με το γιο του,
Βασίλη, που από το πάθος της φωτογραφίας παράτησε τις
γιατρικές σπουδές, θήτεψε κοντά στον έμπειρο καλλιτέχνη κι
ένα άλλο ξενητεμένο παιδί απ’ τη Γριάζανη: Ο Μήτρο Τσίκας,
γαμπρός του Κωνσταντινίδη.

Ύστερα απ’ την μικρασιατική καταστροφή και τον ξερριζω-
μό του ελληνισμού, ο Μήτρο Τσίκας, με την κόρη του παλιού
φωτογράφου, την αρμένισσα πεθερά του, και τα φωτογραφικά
σύνεργα, εγκαταστάθηκαν για πάντα στη Γριάζανη. Εδώ, για
μισό αιώνα, συνέχισε το επάγγελμα του φωτογράφου, δγάζο-
ντας εβδομαδιαίες φωτογραφίες σε μεγάλο σχήμα.

Στις φωτογραφίες του Τσίκα δεν θα βρούμε την ευρωπαϊκή
παρουσία και κοσμικότητα του μετανάστη της μεγαλούπολης
της Ανατολής, με τα ψηλά καπέλα, τη γραβάτα, και τα κου-
στούμια από κασμίρι. Κι ούτε το ασίκικο μουστάκι πούταν της
μόδας εκείνη την εποχή. Θα βρούμε όμως ζωντανή και απαθα-
νατισμένη τη ριζιώτικη φορεσιά, τα κροσσωτά μαντήλια, τα
κεντημένα βενζούνια και καλτσούνια. Τα τσαρούχια με τις
φούντες. Θα βρούμε τον τραχύ και βασανισμένο χωριάτη στο
δικό του περιβάλλον: Μετά απ’ το όργωμα του χωραφιού, το
χυρισμό απ’ τη στάνη, σε στιγμές χαράς και αγαλλίασης,
όπως αυτή του γάμου και των πανηγυριών. Θα βρούμε επίσης
απαθανατισμένες στιγμές πόνου κι ομοψυχίας σαν εκείνη του
λαϊκού πένθους, που είδα σε μια φωτογραφία στη Γριάζανη,
τραβηγμένη τη μέρα της κηδείας ενός απλού χωριάτη. Είναι
σημαδιακή φωτογραφία, όλο λύπη και ανθρωπιά, με το χωριό
στοιβαγμένο γύρω απ’ το νεκρό, να συμπαραστέκεται στον πό-
νο και την οδύνη του θανάτου.

Συνομήλικος του φωτογράφου Μήτρο Τσίκα, θα συνεχίσει την παράδοση της φωτογραφίας στο χωριό που κάποτε λέγονταν Χριστόφορος, ένας άλλος Γριαζανίτης: Ο Γιάννης Σταύρος. Ο δρόμος του προς το φωτογραφικό φακό είναι ένα σκληρό δράμα ξενητεμένου που μοιάζει με παραμύθι.

Φτωχόπαιδο απ' τη Γριάζανη, ξενητεύτηκε στη Σμύρνη, που δούλευε βοσκός. Γύρισε άτυχος στο χωριό, ανέβηκε στο καράβι κι ύστερα από τρεις μήνες ταξίδι, η πικρή θάλασσα της ξενητείας τον ξέβρασε στη χώρα της Ελευθερίας, την Αμερική. Επιτέλους, του γέλασε η τύχη, έβαλε κάμποσα λεφτά στην τσέπη και καλή πατρίδα. Και για να τ' ασφαλίσει, τα καταθέσε σε μια τράπεζα στην Κέρκυρα.

“Πάω στην Γριάζανη, φτιάχνω σπίτι, κι όταν θέλω έρχομαι και τα παίρνω. Δικά μου είναι” σκέφτονταν.

Ένα πρωί χτύπησε την πόρτα της τράπεζας, χαρούμενος. Είχε περάσει αρκετός καιρός και τα λεφτά σίγουρα είχαν αυξηθεί. Όμως, αντί για την περιουσία που είχε καταθέσει, του βάλαν στα χέρια μια χαύφτα διατιμημένα χαρτονομίσματα με τα οποία μπορούσες να φας και να κοιμηθείς μια νύχτα στο ξενοδοχείο “Μαύρος Γάτος”. Την ίδια μέρα ο Γιάννης Σταύρος αποφάσισε να πεσει στη θάλασσα. Όμως, δεν πνίγηκε. Ανέβηκε στο καράβι, κι αυτή τη φορά, δεν ξεμπάρκαρε στη χώρα των γιάγκηδων. Έπιασε τα λιμάνια της Νότιας Αμερικής. Αργεντινή!

Μέσα σε λίγους μήνες δοκίμασε πολλά επαγγέλματα. Βυρσοδέψης, τραβούσε τα δερμάτινα απ' το πρωί ως στο βράδυ μέσα απ' τις αλατιέρες. Έσπασε η μέση του, τα παράτησε. Άνθρωπος που γνώριζε τα ζώα, πιάνει δουλειά σε σφαγείο, απ' τα μεγαλύτερα της ξακουστής σε βόδια Αργεντινής. Αλυσίδα, ασταμάτητη η δουλειά, στο σφαγείο. Τα χωριατόπαιδα απ' τα Βαλκάνια, με το μαχαίρι στο χέρι, βρέχανε τα παντελόνια τους, κι ανάπαυλα δεν είχαν μήτε στιγμή! Καταραμένη κι

εξουθενωτική δουλειά! Την παράτησε κι εκείνη. Και τότε βρέθηκε να φορτώνει κόκαλα που βρωμούσαν τον τόπο στην περιφέρεια των σφαγείων, στα τρένα που τα κουβαλούσαν μακριά. Ήταν μια απαίσια εργασία, που στη θύμησή της, ο μπάρμπα Γιάννης, που πέθανε το 1968, ένιωθε ανατριχίλα κι έπιανε τα ρουθούνια του. Τέρμα και με αυτή την κόλαση. Και οι τσέπες άδειες. Είπε να ξαναγυρίσει στην πατρίδα. Όμως, τι να κάνεις το φιλότιμο, που δεν αφήνει τον ξενητεμένο να επιστρέψει με τα χέρια άδεια στον τόπο του!

Μέρες τριγυρνούσε στους δρόμους της Λιά Πλάτας με μια τάβλα κρεμασμένη στο στήθος, διαλαλώντας γλυκίσματα. Ήταν η τελευταία μάχη με την τύχη, πριν πάρει το δρόμό του γυρισμού. Βρισκόμαστε στα 1928. Πιάνει το μάτι του έναν άνθρωπο που με μια πεσέτα σου βάζει στα χέρια το προσωπό σου. Κι αυτό, όσο ν' ανοιγοκλείσεις τα μάτια!

Τον θαύμασε και αμέσως το πήρε απόφαση. Θα γίνω φωτογράφος!

Και τι δεν κάνει ο Γριαζανίτης ξενητεμένος για να πιάσει την τύχη απ' τα μαλλιά; Μέσα σε έξι μήνες από τσιράκι γίνεται μάστορας. Φωτογράφος. Είναι η εποχή της φωτογραφίας. Βγάζει χρήμα. Ταχέως, και μ' ένα επάγγελμα βραχιόλι στο χέρι του, αυτή τη φορά, αποφασίζει να γυρίσει για πάντα στη γενέτειρά του. Μαζί του κουβαλάει το τρίποδο, τη φωτογραφική μηχανή και την πείρα ενός καλού φωτογράφου.

Έτσι αρχίζει την σταδιοδρομία ο φωτογράφος Γιάννης Σταύρος απ' τη Γριάζανη. Είναι ο πασίγνωστος, ο μοναδικός μπάρμπα Γιάννης, ο πλανόδιος φωτογράφος που φέρνει γυροβολιά τα χωριά, τον τόπο μας. Δύσκολο να βρεις στην επαρχία του Σαραντού και του Αργυρόκαστρου, γιορτή και σχόλη, πανηγύρι και γλέντι που να μην πέρασε ο Γιάννης Σταύρος, με το τρίποδο και τη φωτογραφική του μηχανή. Τα σχολεία των χωριών μας τον ξέρουν όλα. Απ' τον Απρίλη ως τα τέλη του Σε-

πτέμβρη ταξίδευε. Και πού δεν έφτασε; Στα χωριά της Αυλώνας, στην Πρεμετή, και σε κάθε γωνία της Αλβανίας. Κάποτε στη Σκόντρα,¹ αντάμωσε το μεγάλο φωτογράφο Μαρούμπη², για τον οποίο ο μπάρμπα Γιάννης μιλούσε με σεβασμό. Οι Γριαζανίτες λένε πως ο Γιάννης Σταύρος έφτασε μέχρι την Γκεγκερία κι έκανε μήνες να γυρίσει στο χωριό.

Εκατοντάδες είναι οι φωτογραφίες που διαφυλάσσονται σήμερα στα χωριά μας, κι είναι βγαλμένες απ' τον πλανόδιο φωτογράφο Γιάννη Σταύρο.

Είναι μικρές και δεν διακρίνονται για την υψηλή τεχνική τους. Ο Γιάννης Σταύρος είχε το εργαστήρι στην πλάτη του, κι έβγαζε στιγμιαίες φωτογραφίες.

Οι φωτογραφίες αυτές είναι μια μικρή πινακροθήκη του τόπου μας. Με το πέρασμά του από χωριό σε χωριό έδινε την ευκαιρία και στον πιο φτωχό άνθρωπο νάχει ένα ενθύμιο απ' τη ζωή του. Ανάμεσα στις φωτογραφίες που σώθηκαν είναι και μερικές που απαθανάτισε τον μάρτυρα της φτωχολογιάς, τον κοσμαγάπητο γιατρό Πέτρο Νάκο με την οικογένειά του. Υπάρχουν φωτογραφίες που απεικονίζουν πρόσωπα και γεγονότα με ιστορική αξία για τον τόπο μας, έναρξη σχολείων, λαϊκές συνάξεις, και τ' αξέχαστα πανηγύρια μας, όπως εκείνο της Ρίπησης, της Σωρωνείας, της Πέπελης. Οι φωτογραφίες αυτές συνθέτουν μια εποχή άγνωστη για τη σημερινή γενιά του τόπου μας κι απεικονίζουν τον βορειοηπειρώτικο ελληνισμό στην περίοδο του μεσοπολέμου.

Στις αρχές της δεκαετίας του '40, μεταδίδοντας το επάγγελμα του φωτογράφου στα τρία παιδιά του, και προπάντων στον μεγάλο τον Κώστα, που άνοιξε φωτογραφείο στους

1. Σκόντρα – πόλη της Βόρειας Αλβανίας, γνωσ' τη από το Βυζάντιο.

2. Γκεγκ Μαρούμπη: Αλβανός φωτογράφος με πλούσιο αρχείο, που έζησε στην πόλη Σκόντρα, στην περίοδο του μεσοπολέμου

Αγίους Σαράντα, αποτραβήχτηκε στο χωριό του. Μονάχα στα λαϊκά πανηγύρια των περιχώρων και προπάντων σε κείνο της Ρίπεσης, ξανάστηνε το τρίποδο ο μπάρμπα Γιάννης, έτσι από κέφι και παλιό μεράκι.

Είχε στο σπίτι του ολάκερο αρχείο, με φωτογραφίες και εκατοντάδες αρνητικά, που μαζί με τις φωτογραφικές μηχανές απ' τις πιο παλιές, διατηρούσε με ευλάβεια κι αγάπη. Μαζί τους περνούσε τον καιρό, ταξινομώντας το πλούσιο αυτό φωτογραφικό υλικό που ήταν ένα μεγάλο κομμάτι της ιστορίας του τόπου μας.

Και μια απριλιάτικη μέρα, πάνω στα χωριά πούχαν γίνει ταμπούρι της Λευτεριάς, ξέσπασε η βαρβαρότητα και η καταστροφή. Το Καρόκι, η Ζμήνετση και ένα μέρος της Γριαζανής μπήκαν στο ολοκαύτωμα. Ο απολογισμός ήταν τραγικός, εκατοντάδες σπίτια καμένα, άνθρωποι δεμένοι χειροπόδαρα και ριγμένοι μέσα στη φωτιά. Ανάμεσα στα σπίτια που κάηκαν ήταν και εκείνο του Γιάννη Σταύρου. Η μοίρα όμως έμελλε να γράψει για τον κοσμαγάπητο φωτογράφο ώρες πιο τραγικές. Ανάμεσα στους δεκαοκτώ άντρες και γερόντους που εκτέλεσαν και έκαψαν οι Γερμανοί κατακτητές ήταν και ο γιος του Γιάννη Σταύρου: Ο φωτογράφος και αγωνιστής Δημήτρης Σταύρος. Ο μπάρμπα Γιάννης γνώρισε το αποτεφρωμένο σώμα του γιου του απ' τα θαμμένα με νιτράτο του αργυρίου νύχια, σημάδι του επαγγέλματος που ο Δημήτρης εξασκούσε. Το φωτογραφικό αρχείο του Γιάννη Σταύρου έγινε στάχτη. Ο πόνος του παλιού φωτογράφου ήταν διπλός. Δεν χάνονταν μονάχα το έργο της ζωής του, αλλά ένας κι πολιτιστικός θησαυρός του τόπου μας.

Το μόνο που σώθηκε απ' την καταστροφή είναι μια παλιά φωτογραφική μηχανή, που βρίσκεται ακόμα σήμερα στο σπίτι του Κώστα Σταύρου, γιου του μπάρμπα Γιάννη.

Όμως, η αγάπη του κόσμου κρατάει ακόμα φυλαχτό, φωτο-

γραφικά κειμήλια, έργα των Γριαζανιτών φωτογράφων, που δεν πρέπει να χαθούν, που πρέπει να διατηρηθούν με ευλάβεια, σαν μαρτυρίες του λαϊκού μας πολιτισμού.

Η τέχνη της φωτογραφίας, που εφευρέθηκε τον περασμένο αιώνα στην Ευρώπη, έφτασε γρήγορα στον τόπο μας, χάρη στην αγάπη και το μεράκι των Γριαζανιτών φωτογράφων. Οι φωτογραφίες τους μας συγκινούν γιατί διάσωσαν ένα κομμάτι απ' την ιστορία του λαού μας. Μαρτυρούν επίσης το υψηλό αισθητικό αίσθημα του λαού μας, που, μέσα στη φτώχεια, δημιούργησε τον λαϊκό μας πολιτισμό. Την ταυτότητά μας!

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Τα οχυρά της λαογραφίας

Ήταν σαν νάχαν γίνει όλα εδώ πάνω για αντίσταση. Γι' αυτόν τον δύσκολο καιρό που ζούσαμε. Να λένε όχι στο ξεροβόρι του αφελληνισμού που έδερνε τον τόπο μας. Όλα, παράδοση, λαϊκός πολιτισμός, τοπωνυμίες, τραγούδια και χοροί...

Πρώτη φορά μετά από ογδόντα χρόνια ακρωτηριασμού απ' τον εθνικό κορμό, ογδόντα χρόνια ορφάνια και ομηρία, αρχίζαμε να νιώθουμε πως δεν ήμασταν μόνοι. Είχαμε στην αντίσταση και στον σιωπηλό αγώνα μας έναν ακατάλυτο σύμμαχο: Την παράδοση και τον λαϊκό μας πολιτισμό. Τη λαογραφία μας. Εκείνο το αιωνόβιο, ριζιμιό κάστρο πούχαν χτίσει, πέτρα την πέτρα, οι πρόγονοί μας, πάνω στα μαρτυρικά αυτά χώματα, με το αίμα της καρδιάς τους, τη σοφία και τη λεβεντιά τους.

Καθώς το μαχαίρι προχωρούσε βαθιά στις ρίζες, απ' τον τόπο μας, την ιστορία και τη μνήμη του, ξυπνούσε μια νέα δύναμη.

Οι θρύλοι και τα παραμύθια των παππούδων μας, τα νανουρίσματα πάνω απ' τις κούνιες των παιδιών, εκείνα τα λυπητερά τραγούδια που σιγομουρμούριζαν τα δειλινά και τα απόβραδα, η απλοϊκή και θαυμαστή σοφία, το λαϊκό μας χιούμορ, το ξεφτισμένο τσιπούνι της γιαγιάς, στο παλιό σεντούκι με τα κυδώνια και τα μοσκοκάρυδα, έπαιρναν ξαφνικά μέσα στη θεομηνία της παράδοσης, μια άλλη έννοια, ένα άλλο βάρος.

Είχαν πάψει πια να διασκεδάζουν και νάναι μόνο ωραίες ιστορίες και γραφικά κειμήλια του παρελθόντος.

Γίνονταν οχυρά της Ρωμιοσύνης στη Βόρειο Ήπειρο. Γίνονταν ταμπούρι της ελληνικής ψυχής, που πολεμούσαν να την αλλάξουν. Να την αφανίσουν. Πέρα απ' την απαγορευμένη

γλώσσα της αλήθειας και της διαμαρτυρίας, η λαογραφία και η παράδοση γίνονταν κώδικας επικοινωνίας του λαού μας, σύνθημα και παρασύνθημα μέσα στα αγκαθωτά συρματοπλέγματα που ζούσαμε. Σημάδια αυτογνωσίας, κοινή γλώσσα της ψυχής μας.

Ακούγαμε τους πατεράδες μας να τραγουδούν,
Ανάμεσα τρεις θάλασσες,
πύργος θεμελιωμένος.

Και τα λόγια του τραγουδιού παίρναν μια άλλη έννοια, συμβολική. Γίνονταν ο τόπος μας. Αυτός ήταν ο πύργος με τα ριζι-
μιά θεμέλια ανάμεσα στις θάλασσες. Ο ανώνυμος λαϊκός ποιη-
τής ξέφευγε απ' τους αιώνες, το παρελθόν και τα λόγια του
ερωτικού τραγουδιού μετουσιώνονταν σε μήνυμα αντίστασης.

Στης Δερόπολης τον κάμπο,
δέντρο ήταν φυτρωμένο,
κι από κάτω απ' το δέντρο
παλληκάρι ξαπλωμένο.

Τραγουδούσαμε και το πληγωμένο παλληκάρι του δημοτικού
τραγουδιού, ξαφνικά γίνονταν ο λαός μας, που αναστέναζε μέσα
στη φτώχεια, με πληγωμένη την περηφάνεια και την ελληνική
λεβεντιά του.

Ακούγαμε τα νανουρίσματα, τ' απλά εκείνα τραγουδάκια που
λέγαν οι μανάδες μας πάνω απ' τις σαμαρίτσες και τις κούνιες
των παιδιών,

Νάνι, νάνι το παιδί,
όσο νάρθει η μάνα του.

και αναρριγούσαμε. Το κλάμα του μικρού παιδιού, γίνονταν
το παράπονο της δικής μας ορφάνιας, που ογδόντα χρόνια τώρα
προσμέναμε, όλο προσμέναμε:

Όσο νάρθει η μάνα μας
απ' τον Δαφνοπόταμο...

Έβγαινε η Δεροπολίτισσα ντυμένη με την αστροκέντητη φο-

ρεσιά της κι ένας αγέρας λεβεντιάς και περηφάνειας έπνεε στον τόπο μας απ' το Πωγώνι στα Βουρκοχώρια. Είχε γίνει το καύχημά μας, το δικό μας φλάμπουρο που δεν μπορούσαν να το καταστείλουν. Μια πνοή αισιοδοξίας αναδύονταν απ' τα κάτασπρα μαντήλια της Δερόπολης, που καθώς ανέμιζαν μας λέγαν πως τίποτα, τίποτε, δεν είχε χαθεί για πάντα.

Συνάζονταν κρυφά οι γέροντοι και διάβαζαν τη φυλλάδα του Αγίου Κοσμά, αυτό το λαϊκό μαντείο, στη Βόρειο Ήπειρο και προσπαθούσαν να προσδιορίσουν πότε θάρθει το "Ποθούμενο".

Και ο άγιος απ' το συναξάρι απαντούσε με την προφητική του γλώσσα:

Ή τ' άλογα στ' αλώνι,
ή τα βόδια στο χωράφι.

Βλέπαμε τους νέους εικονοκλάστες να γκρεμίζουν τις εκκλησίες μας, και να ρίχνουν στις φλόγες τις αγιασμένες μορφές του Χριστού και της Παναγίας και ανατροχιάζαμε με την αλαζονεία και το θράσος τους. Και ξανασκυβαμε στη φυλλάδα του μάρτυρα της χριστιανοσύνης.

- Δεν θα περάσετε να κηρύξετε στο Αργυρόκαστρο; ρώτησαν τον Άγιο Κοσμά. Και ο Άγιος της αλύτρωτης Ρωμοσύνης σήκωσε το χέρι του κατά την πέτρινη πόλη και είπε:

- Σ' αυτήν την πόλη μια μέρα θα γεννηθεί ο Αντίχριστος.

Όλα ήταν γραμμένα να τα πάθουμε, αναστέναζαν καθώς βλέπαν τους σεμνούς παπάδες μας να τους ταπεινώνουν.

Αγναντεύαμε τις δεντροστοιχίες που πορεύονται απ' άκρη σ' άκρη στο Πλατοβούνι και ο ξακουστός θρύλος του στοιχειού, με το γερο-καρβουνιάρη που το τάισε φωτιά και τόκανε να παρακαλάει,

Έβγα μάνα θάλασσα
κι αδέρφη μου Μπίστρισα.

έπαυε νάναι μόνο ένα ωραίο παραμύθι. Γίνονταν μήνυμα αντίστασης, δύναμη κι αισιοδοξία στα δίσεκτα χρόνια που ζούσαμε.

Όπου και νάταν το κακό θάτρωγε το κεφάλι του. Έτσι γίνονταν πάντα με τα στοιχεία στον τόπο μας. Όπου, θε κι αν έρχονταν. Όποιο όνομα κι αν είχαν.

Είχε μια διαχρονικότητα ο θρύλος αυτός και το μήνυμά του ήταν τόσο επίκαιρο, που όσες φορές αγνατεύαμε το Πλατοβούνι, ήταν σαν να περνούσαμε μπροστά σ' ένα τρόπαιο.

Το παλιό δεροπολίτικο μοιρολόι,
όσα δέντρα έχει τ' αλώνι,
τόσοι αγάδες να απομείνουν,
γίνονταν κατάρα, λαϊκό ανάθεμα, για τα σύγχρονα αφεντικά του λαού μας. Μπαίναμε στο χορό, ρίχναμε τον "Πωγωνισιο" κι ήταν σαν να φωνάζαμε την ταυτότητά μας, τότε που το επίσημο κράτος μας ονόμαζε μειονοτικούς. Τότε που δεν μας αφήνανε να δώσουμε στα παιδιά μας ένα ελληνικό και χριστιανικό όνομα και οι αστυνόμοι, στα πολιτικοποιημένα πανηγύρια και τις γιορτές, κυνηγούσαν τα κλαρίνα και τα βιολιά, επειδή παίζαν τον "Δήμο" και την "Κοντούλα Λεμονιά".

Μια επέτειο, μια απλή γιορτή σύναζε τα παιδιά του τόπου μας και στο πρώτο ποτήρι του κρασιού ξεσπούσε το τραγούδι:

Αέρας τα φυσάει τα πλατανόφυλλα,

Θεός να τα φυλάει τα ελληνόπουλα.

Μετά το στραγγάλισμα της παράδοσης, το γκρέμισμα των εκκλησιών και τα χορταριασμένα χοροστάσια, οι γάμοι κι οι χαρές είχαν γίνει συναντήσεις λαϊκής μυσταγωγίας, και αναβάφτισης της ελληνικής ψυχής που ξεσπούσε ακράτητη ως τα χαράματα, αφηφώντας τον περιορισμό και τις συμβουλές του νόμου.

Τραγούδια παλιά, ξεχασμένα, λαϊκές εκφράσεις και παροιμίες, τοπωνυμίες και παραμύθια, ξαναζωντάνευαν, φέρναν μηνύματα επίκαιρα, που επικοινωνούσαν άμεσα με την ψυχή του λαού μας.

Η λαογραφία, τα δημοτικά μας τραγούδια, η παράδοση είχαν

πάψει νάναι μουσειακά εκθέματα, νοσταλγία και γραφικότητες του παρελθόντος. Καθώς γυρνούσαμε απ' τα λαογραφικά μας ταξίδια, εκείνο που μας έκανε εντύπωση ήταν η πληρότητα και η αυτάρκεια της παράδοσής μας. Τα τόσο επίκαιρα μηνύματα που κουβαλούσε μέσα της.

Λες κι ήταν φτιαγμένα όλα να βγαίνουν πέρα απ' το χρόνο, νάναι άφθαρτα. Λαογραφικές μαρτυρίες και καταγραφές, που έβλεπαν το φως, μια πρώτη συλλογή δημοτικών τραγουδιών στην ελληνική μειονότητα, βρίσκαν πλατιά απήχηση στην ψυχή του λαού μας. Δάκρυζαν οι πατεράδες και οι μανάδες μας στο άκουσμά τους. Σιγά - σιγά ο τόπος ξανάβρισκε τη χαμένη ψυχή του. Οι πρώτοι λαογραφικοί όμιλοι που ξαναφτιάξαμε στη δεκαετία του '80, γέμιζαν τα μεσοχώρια, τις αίθουσες και τα αμφιθέατρα. Ταμπουρωμένοι μέσα στα οχυρά της παράδοσης και της λαογραφίας καλούμασταν να δώσουμε μια άνιση μάχη για τον τόπο μας. Πάνω απ' όλα παίζονταν η αυτοχθονία του λαού μας. Δοκιμάζονταν οι μακρινές ελληνικές του ρίζες. Οι ιστορικές του καταβολές. Η χριστιανική μας πίστη, οι δεσμοί μας με τον εθνικό κορμό...

...Ήταν σαν νάχαν γίνει όλα εδώ πάνω γι' αντίσταση. Να λένε όχι στην αφομοίωση, τον αφελληνισμό. Να επιμένουν! Τραγούδια, θρήνοι, τοπωνυμίες... Μέσα σε ολάκερη τη λαογραφία και την παράδοση ακόμα και στα ερωτικά μας τραγούδια, ανακαλύπταμε ξαφνικά μηνύματα αντίστασης. Ήταν τα ακατάλυτα παλιά και τόσο νέα οχυρά του τόπου μας, τα οχυρά της λαογραφίας και της παράδοσης που μέναν απόρθητα, γιατί ήταν χτισμένα εκεί που κανένας δυνάστης δεν μπορούσε να τα πατήσει. Στην ψυχή και στο αίμα του λαού μας. Του τόσο Έλληνα, του τόσο Ρωμιού!

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Δελβινιώτες, παραδοσιακή οικογένεια στη δεκαετία του '20.

Δελβινιώτες μεταμφιεσμένοι σε καρναβάλι στη δεκαετία του '30.

Εκδρομή στο κάστρο
του Δελβίνου 1939

Εκδρομή στα μπο-
στάνια. Οικογένειες
δελβινιωτών 1940.

Μια παρέα δελβι-
νώτες στα 1930
σε καφενείο του
Δελβίνου.

Δρόβιανη Δελβίνου. Φροντιστήριο Ραπτικής (δεκαετία 1920-1930).

Κορίτσια Δρόβιανης Δελβίνου 1930.

Γαμπρός και νύφη απ' το Πωγώνι, ντυμένη με παραδοσιακή φορεσιά.

Δεροπολίτισα νύφη ντυμένη παραδοσιακή φορεσιά.

Γάμοι στη Δερόπολη. Οικογενειακό ενθύμιο.

Νεαροί δελβινιώτες μεταμφιεσμένοι στο Καρναβάλι του Δελβίνου
1935.

Γράψη Δρόπολης, δεκαετία 1930.

Γράψη Δρόπολης, δεκαετία 1940.

Σπίτι στη συνοικία της Λάκας του Δελβίνου, ενθύμιο 1962.

Δημοτικό Σχολείο. Γράψης Δρόπολης. Από δεξιά: Μίχης Πάτσης δάσκαλος,
Γιώργος Λούτσης πρόεδρος κοινότητας, Αλέξανδρος Βυαγγελίδης δάσκαλος.

Γράψη Δρόπολης 1956-57.

Δροπολίτικη φορεσιά. Γράψη Κάτω Δρόπολη. Έλλη Τσιάμη - Θάλεια ...

Γράψη Δρόπολης δεκαετία 1930.

Αγιλλέας Μέτσιος σιδεράς.
Χλωμό Πωγωνίου 1970.

Ευδοξία Σαναβίτη.
Χλωμό Πωγωνίου 1975.

Οικογένεια ΛΟΥΤΣΗ 1938 (Γράψη Δρόπολης)

Κοπέλες απ' το χωριό Δερβιτσιάνι της Δερόπολης ντυμένες με παραδοσιακές στολές (δροπολίτικα).

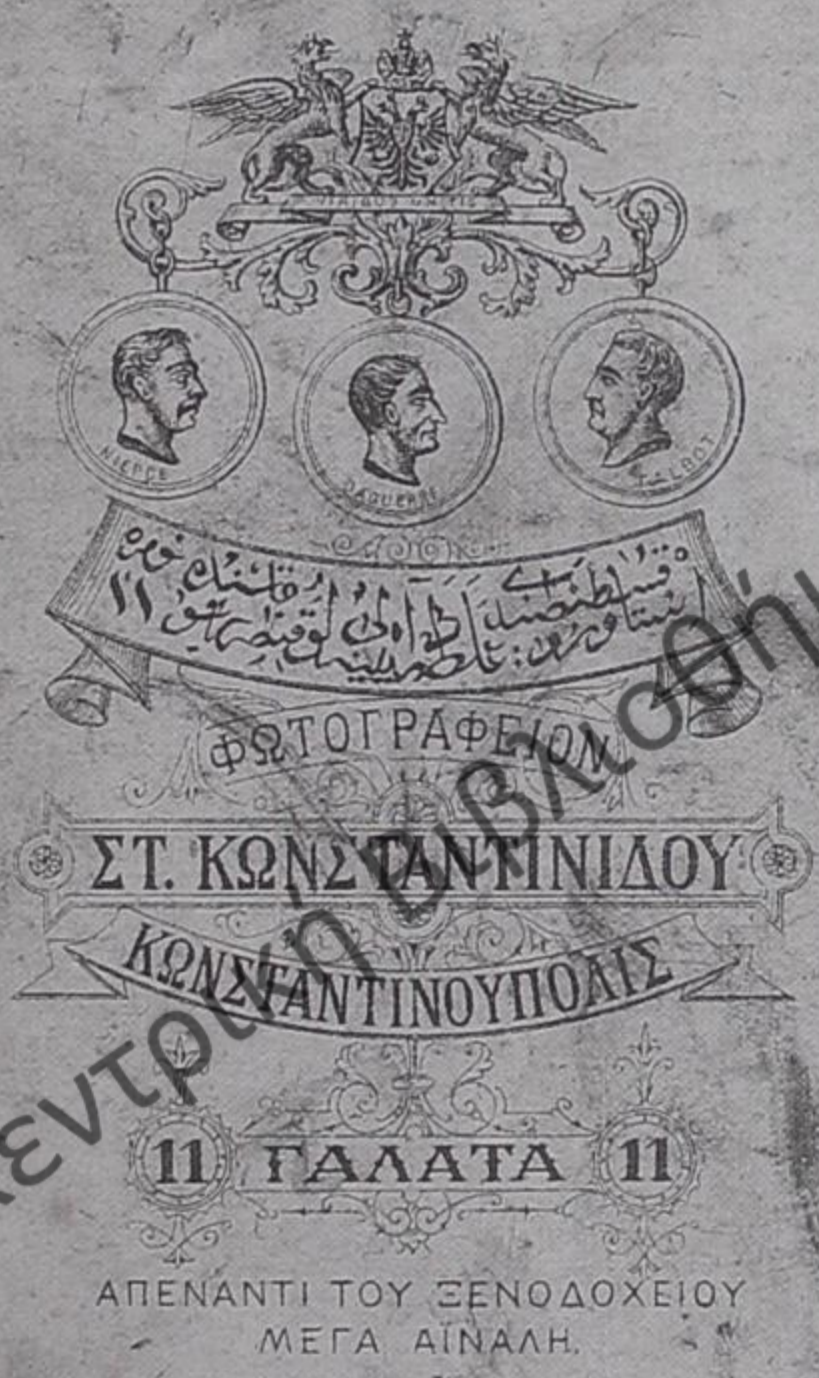
1934. Δελβινιώτες σε εκδρομή
στην Ακρόπολη.

Δημοτικό σχολείο ΤΕΡΙΑΧΑΤΙΟΥ 1935-36.

Ο φωτογράφος Γιάννης Σταύρος, 1930.

Επιγραφή από φωτογραφία του γριαζανίτη φωτογράφου Σταύρου Κωνσταντινίδη, Κωνσταντινούπολη στις αρχές του αιώνα.

Πέρα από τις κοινές για όλο τον ελληνισμό καταβολές, ο βορειοηπειρωτικός ελληνισμός δημιούργησε μια δική του παράδοση, που προσδιορίζεται από το γεωγραφικό χώρο, τις αντίξοες συνθήκες όπου πορεύεται και την ψυχική του ιδιομορφία. Σημάδι της δημιουργικής δύναμης, απράνταχτη απόδειξη της αυτοχθονίας του, η ντόπια αυτή παράδοση, που πιάνει στο φάσμα της λαογραφίας — δημοτικά τραγούδια, θρύλους, παροιμίες, λαϊκές φορεσιές —, έρχεται να πλουτίσει το λαϊκό μας πολιτισμό με ένα σημαντικό κεφάλαιο, δείχνει την ψυχική πολυμορφία της φυλής μας και τη ζωντανία της ελληνικής γλώσσας που έχει τη δύναμη να φτιάχνει Ελλάδες...».

Η διατύπωση του συγγραφέα για την ιδιομορφία του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού επιβεβαιώνεται μέσα από τις σελίδες του βιβλίου. Ο τίτλος του δεν είναι σχήμα λόγου. Γραπτά όπως τα «Δέλβινο, η πόλη που δεν υπάρχει πια», «Τα τραγούδια για τον πόλεμο του '40», «Η κοιλάδα των θρύλων», «Ο Χαλασμός»... προβάλλουν μια άγνωστη και λησμονημένη Ρωμιοσύνη που βρίσκεται μπροστά στα μάτια της Ελλάδας.

Μέσα από μια γλώσσα ποιητική ο Θωμάς Στεργιόπουλος ανοίγει ένα παράθυρο στην άγραπτη ιστορία, τα πάθη και τον ψυχικό πλούτο του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού, δίνοντας ταυτόχρονα το δικό του σήμα κινδύνου.